UYGARLIK

Clive Bell

Çevirenler
V. Günyol - M. Urgan - M. C. Anday
Hilmi Yavuz - Halit Çakır

Can Yayınları

Çan Yayınları 38
Gün Basımevi
1966

UYGARLIK

(Bir Deneme)

CLİVE BELL

Çevirenler

M. Urgan - M. C. Anday _ V. Günyol

Hilmi Yavuz - Halit Çakır.

ÇAN YAYINLARI

CLİVE BELL, Birinci Dünya Savaşından sonra İngiltere'de sanat konularında haylı ün yapmış bir yazardır. 1881'de doğmuş, yüksek öğrenimini Cambridge'de yapmıştır. Başlıca yapıtları arasında, Cézanne'dan buyana, XIX. Yüzyıl Resminde Sınır Taşları, Fransız Resmi Üstüne*'yı sayabiliriz. Uygarlık adlı yapıtı ilk olarak 1928' de yayınlanmıştır.*

1

Giriş

Büyük Britanya ile Birleşikleri, 1914 ağustosundan 1918 kasımına kadar, uygarlık adına savaştılar. Onun için, uygarlığın ne olduğunu iyiden iyiye araştırmak pek yerinde olacaktır, sanıyorum. «Özgürlük» ve «adalet» kelimelerinin oldum bittim pahalıya ödenen birer sözcük olduğunu herkes kabul etmektedir. Ama, «Uygarlık»ın, günde bilmem kaç milyon insanın hayatına mal oluşu, aklı başında birçok insanı şaşkına çevirmiştir. İngilizlerin savaş amaçları arasında bu kelimenin en yüksek bir yere çıkışının hikâyesi öylesine gariptir ki, pek önemli olmasa bile, yine de anlatmaya değer; ve gerçekte, bu denemenin son biçimini nasıl aldığını da, bu hikâyeyi anlatarak açıklayabilirim ancak.

Bizleri savaşa sürükliyen önderlerimizin en akıllıları ve en iyileri «Sizler uygarlık adına savaşıyorsunuz» diye bağırıyor, askerler de «uygarlık adına birleşin» diye tutturuyorlardı. O güne kadar politikacılarla asker toplayanların pek az ilgilendikleri, ya da hiç ilgilenmedikleri bir soyutlama karşısında birden sarsılarak ben de başlamıştım bağırmaya «Peki, nedir uygarlık?» diye. Ama ben avaz avaz bağırmamıştım, doğrusunu isterseniz. Çünkü, o günlerde bu türlü şeyleri bağıra bağıra söylediniz mi, cezaevini boylardınız. Bugünse böyle şeyler bir suç, hattâ yurt düşmanlığı sayılmıyor. Onun için, birtakım sorular sormak, uğrunda savaştığımız ve vergi ödediğimiz şeyin ne olduğunu araştırmak istiyorum. Niyetim, başlıca savaş amacımızın özünü bulmaktır. Araştırmam bir sonuca varır mı, varırsa, bunun Versailles Antlaşmasıyla herhangi bir benzerliği olur mu, şimdilik belli değil.

Aklımda yanlış kalmadıysa, İngiltere, bir antlaşmayı bozdu diye Almanya'ya karşı savaşa girmişti. Avrupa savaşı, öcü alınmamış bir haksızlıktan yeğdir deniliyordu — *fiat justitia, ruat caelum:* hak yerini bulsun da, isterse altı üstüne gelsin evin. Bu korkunç öğretinin gözü kapalı olarak kabulü, düşünceli insanlarda tedirginlik duygusu yaratmış olabilir, ki bu da, kiliseye gidenlerle liberal gazeteleri okuyanların gözünde savaşı haklı göstermek zorunda olan politika yazarları ile politikacıları, haklımızın yürek gücünü dinsel bir dürtüyle desteklemeye götürmüş olabilirdi. Nedeni ne olursa olsun, buydu durum. Birisi şu cü-

retli «Krupps'a karşı Haç» formulünü bulmuştu; Lloyd George, belki de Horatio Bottomley olabilirdi bu birisi. Gazeteler tâ baştanberi savaşı bir Armageddon[1] gibi selâmladıkları için, yapılacak bir tek şey kalıyordu. O da, Kayser Wilhelm II'yi Teccal diye tanıtmaktı. Doğrusu, Neron'ca bir şeyler de yok değildi onda; müziğe karşı düşkünlüğü var deniyordu. Ayrıca, gökte peygamberce kerametler, işaretler, kehanetler seziliyordu; Mons'ta melekler kaynaşıyor, hepsi de Tanrının bizden yana olduğunu, bizimse Şeytana karşı olduğumuzu gösteriyordu sanki. Bununla birlikte, Majestemiz imparatorun genç hanımların ellerine *İsa'yla Konuşmalar* adlı bir kitapçığı, illâ okusunlar diye sıkıştırıp durduğunu hatırlayınca, bazılarımız bu benzetmeyi pek inandırıcı bulmuyorduk. Fransız cumhuriyeti açıkça agnostik'ken, Mikado da Shinto dinine bağlıyken, dogmatik bir çıkar yola saplanmak pek de nazik bir davranış değildi doğrusu. Fransız dinsizlerinin, Japon kâfirlerinin, müslümanların, Hindistan Passi'lerinin, Senegalli yamyamların, Katolik Kilisesinin son dayanağı olan Avusturya İmparatoruna karşı birleştikleri bir savaşa, hıristiyan Tanrısını karıştırmanın yeri var mıydı? İşte, tam savaşı bir haçlı sefer diye gösterebilir miyiz gösteremez miyiz diye kendi kendimize sorduğumuz bir zamanda, ölçülü ve kültürlü bir adam, sanırsam *The Times Literary Supplement*'in bir yazarı, Birleşiklerin asıl Nietzsche'ye

[1] Armageddon: *Mahşer günü iyilik ve kötülük ordularının çarpışacakları savaş meydanı.*

karşı savaştıklarını keşfediverdi.

Bu buluş, başlangıçta, büyük bir başarıydı. Nietzsche bir şamar oğlanıydı bizler için. Alman ve ozan olması, onu baştaki sınıfın gözünden düşürmeye elverdi. Orta değerlerden hoşlanmaz dedikleri için, orta ve aşağı değerdeki insanlar ondan nefret eder oldular. Kahrolsundu Nietzsche! Aman ne hoş şeydi, şu pis alçağı, liberallerle alay eden, liberal ünionistleri sevmeyen şu adamı tepeleyivermek, ne hoş şeydi! Dediklerine göre, saralının, sıracalının biriydi Nietzsche denen herif, üstelik kibar, da değildi. İşçilere anlattık onun ne olduğunu, cermen emperyalizminin peygamberidir dedik, Prussia'nın ozanı, Junker'lerin tükrük yalayıcısıdır dedik. Alman edebiyatıyla azbuçuk ilgilendiği için güç durumda olanlar çıkıp da bizim derin bilgimizden şüpheye düşecek kadar yurtseverlikten uzaklaştılar mı vatan haini deyip atıveriyorduk onları hapislere. O günler, Fransa ile İngiltere'nin Paris'i Nietzsche'ye karşı savundukları, Rus güclerinin de onu arkadan vurduğu günlerdi, 1914'ün en güzel günleri.

Bununla birlikte, Nietzsche'ye karşı bu savunma yine de doyurucu değildi bütün bütün. Bir yandan, her yerde savunma durumunda olmak üzücüydü. Öte yandan da, Nietzsche adı dile pek kolay gelmiyordu. Ayrıca, altı ay öncesine kadar, onbinde bir kişinin varlığından bile haberi olmadığı birisine karşı savaşmak tuhaf kaçmaktaydı. Bizler sadece şuna buna karşı savaşmak istemiyorduk. Uğrunda savaşacak bir şey istiyorduk. Ne olabilirdi bu? Belçika küçücük, biraz da

pespaye görünüyordu, hıristiyanlık yersiz, güçler dengesinin modası geçmişti; bizlerse yeterince gerçek değildik. Biz, yankı veren, yükseltici, ama bize yakın bir amaç özlemi duyuyorduk. Hıristiyanların, Agnostiklerin, Liberallerin, Tutucuların ve Sosyalistlerin; oldum bittim savaşı sevenlerle, prensip olarak ondan nefret edenlerin; inançlarını *The Daily News*'dan alanlarla *The Daily Express*'ten alanların hepsinin, başka insanları öldürtmekten haz ve gurur duyacakları bir şeylerin özlemini çekiyorduk. Sonunda, daha anlayışlı birisinin, tarih duygusu olan ve kendi önemine inanan birisinin (galiba Başbakanın ya da profesör Gilbert Murray'in) aklına güzel bir esin geldi: Uğrunda savaştığımız şeyin uygarlık olduğunu öğrendik ondan. O zaman benim de şu geciktirilmeye gelmez soruyu sormak geldi aklıma: «Peki, uğrunda savaştığımız uygarlık nedir?»

o

Doğru bir tanımlama yapacağımı ummuyorum: Zaten böyle bir güvenim de kalmadı kendime. Daha önce, çizmeden yukarı çıkıp, aşırı bir kesinlikle, sanatın ne olduğunu altmış bin kelimeye sığdırıp söylemiştim. Bir İngiliz generali nasıl bastonunun ucunu Fransa haritasına bastırıp dobra dobra «İşte, amacınız buralar olmalı» derse, ben de genel düşünce haritasını karalayıp «Uygarlık işte burada» diyebilirim belki de.

Herkesin bildiği apaçık bir şeyle başlamak gerekirse, uygarlığın iyi bir şey olduğunu düşünmek akla

yatkın gibi geliyor. Öyle olmasaydı, uğrunda pek çok şeyler ödememiz beklenir miydi bizden? İyi ise eğer, bir amaç olduğu kadar, bir araç olarak da iyi olması gerekir. Ideal ya da mutlak Yetkinlikten, Cennetten söz etmeyip, «Yüksek ölçüde uygar toplum»dan söz ettiğimiz zaman, uygarlık bir amaç değildir elbet. Çok zaman uygarlığın aksak ve kötü yanlarından söz etmemiz de gösteriyor ki, çoğumuz için uygarlığın bir araç olmaktan başka anlamı yoktur. Cennet uygarlığı aşar: Bir toplum tam anlamıyla uygar olabilir, ama yine de ideal'e erişemiyebilir. Bundan şu sonuç çıkar ki, benim anlatmak istediğim, ya da anlatmaya çalıştığım şey, salt iyilik değil, iyiliğe götüren özel bir yoldur. İyinin değerini biçmek sonraki işim olacak. Şimdilik, sadece şunu kabul etmemiz gerek: Madem uygarlık iyi bir şeydir, ve madem, genel olarak, yalnız iyi düşünceler birer amaç olarak iyidirler, öyleyse uygarlık iyi düşüncelere götüren bir yoldur her halde: Bu da, savaşı, uygarlık uğrunda savaşanların kazandığını görüp sevinmek için bir başka nedendir.

Şunu da unutmıyalım ki, uygarlığın iyiliğe götüren bir yol olduğunu söylemek, onun tek yol olduğunu ileri sürmek değildir. Bu noktayı belirtmek zorunluğunu duyuyorum, çünkü, son zamanlarda geçer akça olan bir görüşe bakılırsa, iyiliğe götüren bir yol, tek yol değilse, yol bile denemez ona. İşte böylece, birtakım düşünürler, daha doğrusu yazarlar bilimi gözden düşürdüler. Bunlara ve daha bir çok kimseye göre, içinde bilimden başka şey olmayan bir toplum, sevgisiz, tutkusuz, güzellikten yoksun, eksik bir toplum-

dur. Tutku, güzellik ve bilimin hep iyi olabileceği, bilmem neden, içerdeki ve dışardaki sahte neo-romantik aydınlara iğrenç gelmektedir. Şüphesiz, uygarlık iyiliğe götüren tek yol değildir. Hayat, her çeşit düşünceye götüren zorunlu bir yol olduğuna göre, iyiye götüren bir yoldur: Güneş ve yağmur, birer hayat aracı oldukları için, iyiliğe götüren birer yoldurlar aynı zamanda. Şüphesiz, hayat da, güneş de, yağmur da uygarlığa götüren birer yoldur. Çünkü, onlarsız uygarlık olamazdı. Ama, bunlar ne uygarlıkla ayni şeydirler, ne de yalnız uygarlığa götüren birer yol oldukları için, iyilik aracıdırlar. Gerçekte, hayat, güneş, yağmur, ekmek, şarap, güzellik, bilim ve uygarlık, hep birden iyiliğe götüren yollardır. Şunu da iyice kafamıza sokmamız gerekir ki, güzellik, iyiliğe götürme bakımından kestirme bir yol; uygarlık orta, güneş, yağmur ve hayatsa, önemli olmakla birlikte, uzak birer yoldurlar.

Bir başka soruna götüreceğini önceden kestirmiş olmasaydım, bu sorun uğrunda bunca kâğıt ve mürekkep harcamazdım: O başka soruna göre, uygarlık iyiye götüren *tek* yol olmadığına göre, *herhangi* bir yol da olamaz. Eğer uygarlık iyiliğe götüren tek yol olsaydı, iyilik uğruna yapılan her şeyin uygarlığın bir parçası olması gerekirdi şüphesiz. Ama, uygarlık tek yol olmadığına göre, asıl yolu seçmek bize düşmektedir. Uygun ellerde ve tam zamanında, ardıç rakısı da, Kutsal kitap da iyiliğe götüren birer yoldur şüphesiz. Ne var ki, Avrupa tüccarlarının ve misyonerlerinin vahşi ülkelere götürdükleri şeye uygarlık demekte ne

ölçüde haklı oldukları çok su götürür bir sorundur. Akıl dışı ve uzlaşma kabul etmez inançlar, körü körüne yurtseverlik, çoğu zaman yüce düşüncelere, dolayısıyla iyiye götüren birer yol olmuşlardır. Ne var ki, uygarlık değildir bunlar ve uygarlığa dost olacak yer de düşman kesilmişlerdir. Uygarlık iyiliğe götüren özel bir yoldur. Sevdiğimiz ya da saygı duyduğumuz herhangi şeyi uygarlığın bir parçası saymaktan kaçınmalıyız. Bütün beğendiğimiz erdemlerin uygarlıkta bulunduğunu da ileri sürmemeliyiz. Koyun kızartmasını metafizik konulara değişmiyebiliriz. Ama, bu iki güzel şeyden birincisinin daha uygarca olduğunu söylersek düşüncesizlik etmiş oluruz. İyiliğe götüren tek yol olmadığı gibi herhangi bir yol da olmayan uygarlık, birleşik devlet adamlarına ve daha sağlam nedenlerden ötürü bana göre, geniş ölçüde önemli sayabileceğimiz, özel bir yoldur.

En iyi yıllarını bu gibi şeylere adamışların bileceği gibi, «civilized» (Uygar=Lât. sıfat *civilis)* sıfatfiili, genel olarak tamı tamına devlet ya da bir toplum *(civitas)* anlamına gelir. XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar bir Fransız *civilisé* (uygar) yerine *policé* kelimesini kullanırdı, ve bildiğiniz gibi, πόλις *cité* (şehir) anlamına gelir. Uygar bir çağdan (civilized age) söz ettiğimiz zaman, o çağda gelişmiş olan bir toplumun uygar olduğunu anlarız. Çok doğru ve genel olarak, «civilization» (uygarlık) ya da «civility» örgütlenmiş bir insan topluluğu için, kimi zaman da, pek doğru olmayarak kişiler — yurttaşlar *(cives)* için kullanılır. μι'li bağ-fiillerle fiilleri pek iyi bilmiyenler

bile göreceklerdir ki, uygarlık tek tek insanların eseridir ve onun özünü anlama ya da varlığını açıklama yolundaki her deneme, doğrudan doğruya onu yaratan ve sürdüren insan oğullarına götürecektir bizi ister istemez. Ayrıca, yalın sağduyumuz bize der ki, dumanlı ve çok çeşitli birer varlık olan devletten ve toplumdan çok, bireyler üstünde daha faydalı, daha olası açıklamalar yapabiliriz. Bir insan için bir şeyler söylenebilir. Örneğin, John Smith ya da Wei Sing'in istekleri ve özel tepkileri üstünde oldukça kesin konuşabilirsiniz ama, Büyük Britanya, ya da Çin üstüne kesin olarak ne söyliyebilirsiniz? «Çin'in onuru», ya da «İngiltere'nin çıkarları»ndan söz ettiğim zaman, bırakın kesin bir şey söylemiş olmayı, hiç bir şey söylemiş olmayabilirim de. Bütün İngiltere adaları halkının çıkarları aynı olamayacağı gibi, Çinlilerin de duyguları aym olamaz. Ama, bir Çinlinin başlıca tutkusunun ne olduğunu kesinlikle söyliyebilir ve Smith'e en uygun bir davranış yolunu güvenle çizebiliriz belki. İngiltere Almanya'ya karşı savaşa girmekten kaçınsaydı, İngiltere herkesin bildiği gibi, bir daha başını dik tutamazdı. Ama diyebilirim ki, Smith'e hiç bir şey olmazdı.

Bu böyle olunca, bana diyeceksiniz ki «Şimdi uygarlığın özünü araştırmaya başlama, daha önce, uygar insanı meydana getiren şeylerin neler olduğunu bulmaya çalış!» Mantık da böyle bir sıra izlemeyi gerektirir. Ama ben böyle yapmayacağım. Nedeni de şu Bazı toplumların uygar, hattâ yüksek derecede uygar oldukları herkesce kabul edilmekteyse de kişiler için

böyle bir şey yoktur. Asıl amacım uygarlığın ne olduğunu bulup meydana çıkarmak olduğu için, ilk işim herkesce uygar olduğu kabul edilen varlıklara özgü nitelikleri bulmak olmalıdır. «Uygar kişi»den önce «uygar toplum»u ele almanın nedeni, sonuncunun genel olarak uygar diye tanınmış tiplerden olmasıdır.

Ben bunların hiç biriyle başlıyacak değilim. Daha çok, herkesce uygar olmayarak tanınan tiplerle başlıyacağım işe. Çünkü, bunların özelliklerine hakkını vererek başlıca olumsuz birtakım sonuçlara varmam gerek. Böylece, uygarlığın ne olmadığını öğreneceğim. Barbar toplumların hiç bir özelliği uygar toplumların özelliği olmasa gerek. Bu, benim aradığım, uygarlığı barbarlıktan ayıran özelliklerden biri olamadığı gibi, uygarlığın özünden de gelemez. Ancak uygarlığın ne olmadığını bulup ortaya koyduktan sonra, özünü, herkesçe kabul edilen tiplerde arayarak, ne olduğunu bulmaya çalışacağım. Barbar toplumlarda bulunmayan ortak özellikleri bu tiplerde bulunca, (bulabilirsem eğer) işimin yarını yapmış sayılacağım ve o zaman uygarlığın ayırdedici özelliklerini de bulmuş olacağım.

Şimdi bir teori koyacağım ortaya. Bu teori, kazanmak istediğim okuyucularıma doğru görünecek tasarımlara dayanmalıdır. Yani, uygarlığa özgü nitelikleri, uygar olarak kabul edilen ve edilmeyen tipleri inceliyerek elde etmem gerek. Şimdi, daha önce de söylediğim gibi, uygarlık ya da barbarlık bakımından, üzerinde herkesin gerçekten anlaştığı tipler, toplumlardır: Onun için, uygarlığın ayırdedici özelliklerini, bi-

reylerde değil, toplumlarda araman gerek. Bu özellikleri bulunca, onların kaynağını inceliyebilirim. Bu kaynak, olsa olsa, erkeklerin ve kadınların kafasında olabilir ancak. Asıl kaynak, göreceğimiz gibi, bu erkek ve kadınlardan meydana gelen bir kümedir. Nedeni işleyip geliştirerek etkiyi — yani uygarlığı — arttırabilir miyiz diye düşüncemizi zorlayacak olursak, ister istemez şu sorun çıkar karşımıza: Yüksek ölçüde uygar insanların sayısını hangi yollardan arttırabilir ve elde tutabiliriz? Ama şimdilik, uygarlığın özelliklerini toplumlarda arayacağım. Çünkü, herkesin barbar diye tanıdığı örneklerle, uygarlıkları genel olarak kabul edilen örneklere toplumlarda rastlıyabiliriz ancak. Oldukça iyi eğitim görmüş hiç bir kimsenin olamaz diyemiyeceği yüksek ölçüde uygar toplumlar var bugün. İki ya da üç tane var, hiç değilse. Bunlar benim «eşsiz örneklerim» olacak: «Yüksek ölçüde uygar» olan, ya da böyle tanınmakla birlikte, uygarlıkları ciddi tartışma konusu olan öbür üç, ya da dört topluma el atmayacağım.

Nasıl uygar oldukları kabul edilmiş toplumlar varsa, bütün dünyaca barbar tanınan toplumlar da var. Bunlara hayranlık duyabiliriz, hattâ, onları uygar toplumlardan daha çok sevebilir, ya da sevdiğimizi sanabiliriz. Ama bu toplumlar herkesçe öylesine barbar diye tanınmışlardır ki, antropologlar bunlara, ilkel insanın, hayvanlıktan kurtulduğu, hiç değilse paleolitik aşamadan neolitik aşamaya geçtiği o yüzler ve binlerce yıl içerisindeki durumunu öğrenmek amacıyla gitmektedirler. Bu yaman antropologlar, bu barbarın bar-

barı insanların töreleri ve inançları üstüne derin incelemeler yapmışlar. İşte, ben onların incelemelerinden uygarlığın ne olmadığını öğrenmek niyetindeyim. Şunu unutmayalım ki, ne kadar şerefli olursa olsun, barbar toplulukların özellikleri — varsa eğer — uygarlığın ayırdedici özellikleri olamazlar her halde. Uygar toplumlarda da bu özellikler bulunabilir elbet: Bunlar, ya insanlığın ortak nitelikleri, ya da barbarlığın kalıntıları olabilir. Bu özellikler hem değerli, hem çekici olabilirler. Barbarlara özgü olmayan bu nitelikler yüksek ölçüde uygar insanların çoğunda bulunabilir: Ama, uygar toplumlara özgü olmadıkları içindir ki, bir tanımlama yapmada işimize yaramazlar. Her ne kadar barbarlarda da bulunan bazı özellikler bütün uygar toplumlarda ortak olarak varsa da, ayırdedici nitelikleri yoktur bunların. Bizse ayırdedici özellikler peşindeyiz. Biz, yüksek ölçüde bütün uygar toplumlarda ortak olan, ama vahşilerde bulunmayan özellikleri arıyoruz.

Onun için, benim ilk işim, bu konuda bir temizlik yapmaktır. Vahşi kabilelerin en geri ve en gelişmemişlerinde bulunmasa bile, uygarlığın belirtisi diye kabul edebileceğimiz özellikleri bir yana bırakmam gerek. Bu amaçla, çok geniş ve çeşitli bilgilerle yüklü bir bölüm yazsam, bilgimden şüphe eden okuyucular, bölümün bazı sayfa altlarında bir sürü dip not arar ve hayal kırıklığına uğrarlardı. Böylesine sudan ve hafif bir denemede, bol bol dip-notlar koymak yersiz kaçardı. Bir kaç tane yeterdi, yalnız bir kaç tane. Çünkü, ikinci bölümdeki bir sürü bilgi için West-

marck'ın *Origin and Development of the Moral İdeas* adlı klâsik kitabına başvurdum. Kuşkulu okuyucu orada, ileri sürülen her düşünce için bir belge, üstelik, vahşi insanların inanç ve ahlâkları üstüne, engin bilgiye dayanan, sayısız kaynaklarla desteklenmiş ve büyüleyici fıkralarla süslü, ustaca bir açıklama da bulacaktır.

(Çeviren Vedat Günyol)

II

Uygarlık ne Değildir

Mal dülk haklarına saygı uygar toplumlara özgü bir şey değildir. Hayvanlarda böyle bir saygı olmadığı doğrudur. Onlar araç yapmasını da bilmezler. Vahşi insanlardaysa bunların ikisi de vardır. Bu, onları hayvanlardan ayırır ama, uygar yapmaz. Araç kullanmak ve mal mülk haklarına saygı göstermek uygarlığa götüren birer yoldur. Ne var ki, araç kullanmak kadar, böylesi bir hak duygusu da uygarlığın bir özelliği sayılamaz. Bunun tam karşıtı bir düşünüşü bir çok varlıklı kimseler, aklı başında insanlar ileri sürmüşlerdir. Ama, Westermarck'a bakılırsa, bir çok vahşi kabilelerde herhangi bir İngiliz memurundaki kadar «senin» «benim» duygusu varmış. Galiba, beyazlar gelinceye kadar, Amerika yerlileri arasında hırsızlık nedir he-

men hemen bilinmezmiş. Ama haklarını yemiyelim Beyazlar, yolladıkları misyonerlerle Musa'nın On Buyruğuna aykırı davrananların cehennem ateşinde yanacaklarını yerlilere hatırlatarak Amerika'ya sokmuş olabilecekleri ahlâk bozukluğunu önleme yolunda ellerinden geleni esirgememişlerdir. Ama, Tanrıya ve öbür dünyaya inanmak, sanılmasın ki, yalnız uygar insana özgü bir şeydir. Zaten bunlar bizim en belirgin özelliklerimiz değildirler. Tam tersine, bir çok vahşi ırklar Tanrı'ya öylesine içten inanırlar ki, onu kurban edip etini bile yerler. Avusturalya ormanlarında yaşıyan en vahşi insanlar - belki de, barbar yaratıkların en barbarı - «ahlâk yasaları koyan ve yargılayan yüce bir varlığın» var olduğuna inanmaktadırlar. Hattâ, bu varlığa «Baba» demekte, yaşlı ve soylu bir kişi olarak tapmaktadırlar ona. Vahşilerin tanrıtanımaz oldukları pek görülmüş şey değildir: Tıpkı bizler gibi, onların da «dünya ötesi umutları» vardır.

Genel toplantılarda, bazı hanımların şöyle dediklerini duymuşumdur: «Bir ulusun uygarlık ölçüsü kadınlara karşı olan tutumuna bağlıdır: Birisi ne denli yüksek ya da aşağıysa, ötekisi de o denli yüksek ya da aşağıdır.» Ne var ki, gerçekte durum hiç de böyle değildir. Westermarck'a bakılırsa, Bushman'lar, Andamanlılar'la Veddah'lar (ki, hiç kimse onlar kadar hayvandan aşağı durumda değilmiş) kadınlara, Aristoteles zamanındaki Atinalılardan daha çok saygı göstermekteymişler. Bir çok vahşi kabilelerin (yamyam olmakla birlikte kadınlara düşkün) erkekleri karılarını kendilerinden pek de farklı saymazlarmış. Oysa,

Tan ve Sung zamanının uygar Çin dünyasında, kadınlar çiftlik hayvanlarından pek üstün sayılmazmış. Gerçekte, bir çok yamyamın sınırsız evcil erdemleri varmış, nazik, dürüst ve çalışkanmışlar, kendi adamlarına karşı cömert, yabancılara karşı da konuksevermişler. Vahşilerin dürüstlükleri kâşifleri çok zaman şaşırtırmış. Seylan Veddah'ları, dediklerine bakılırsa, dürüstlük örneği imişler. Andamanlılarla Bushman'lar da «yalanı büyük günah» sayarlarmış. Öte yandan, eski Yunanlılarla Giritliler'in bu bakımdan kötü ünleri vardı, hatırlıyacağınız gibi. Avrupa kıtasında Büyük Britanya'ya yakıştırılan özel sıfat «kalleş»tir. Çoğu vahşiler yalnız dürüst değil, aynı zamanda temizdirler de. Altın Sahil'in o yoksul halkı, Vahşi Monbuttu'ya bağlı olan Megé'ler, «günde iki üç kez yıkanırlar»mış, hem de tepeden tırnağa. Roma imparatorluğunun çöküşünden, kraliçe Victoria'nın tahta geçişine kadar uzayan süre içinde, acaba kaç Avrupalı yılda bir defacık olsun yıkanırdı?

Bir takım önemli cinsel ahlâk konularında, bir çok geri halkın tuttuğu yol, bizi imrendirebilecek niteliktedir. Tıpkı Boswel gibi, onlar da «zina'dan nefret ederler»miş. Örneğin, Brezilya ormanlarında yaşıyan kabilelerde birden fazla kadınla evlenmek yasakmış. California'nın bir çok kabilelerinde de öyleymiş. Şimdi siz gelin de, Prof. Westermarck'ın bu kabileler için «aşağı bir ırk... yeryüzünün en geri ırkı» demesini gripsemeyin. «Kardok, birden fazla kadınla evlenmeyi kabile başkanı için bile kabul etmez; bir insan kesesinin elverdiği kadar esir kadın satın alabilir ama, bir-

den fazlasıyla yattı mı, bütün lânetleri üstüne» toplarmış. Evli bir erkeğin aşçısıyla yatması gibi bir şeydir bu. «Veddah'larla Andamanlılar tek - evlenme üstünde Avrupanın herhangi bir yerinden daha çok durmaktadırlar» sözünden profesörün ne demek istediğini pek anlamıyorum ama, Kar Nicobar yerlilerinin kusursuz olduğunu kabul ediyorum. Bu saygı değer vahşilerin «yalnız bir tek karıları vardır ve iffetsizlik ancak ölümün temizliyebileceği bir günah sayılmaktadır.» Gerek orada, gerek bir çok vahşi kabilelerde bu günahın cezası ölümmüş. «Şurası kayda değer ki, diyor Westermarck, bu gurup insanlara Seylan Veddah'ları, Luzon İgorrote'ları ve Avusturalya'lı kabileler gibi çok geri tipte vahşiler girer.» Şurası da kayda değer ki, iffetsizliğin en geri vahşilerce iğrenç bir suç sayılmasına karşılık, dünyanın en ünlü çağlarında buna çok çok bir günah gözüyle bakılmaktaydı, diye eklemesi gerekirdi sayın profesörün. Kar Nivobar yerlilerinin tersine, tarihin en parlak dönemlerinde yaşıyan en akıllı ve en duygulu insanlar zinanın iğrençliğine gözleri kapalıydı. Platon kadın ortaklığını savunmuştu. İffet, Alkibiades'in çevresinde, Hadrianus'un sarayında, Medicis'lerin bahçelerinde, ya da Voltaire, Helvetius ve Diderot'nun yeni bir düşünce düzeni verdikleri ve zevk felsefesinden söz ettikleri salonlarda hesaba katılmıyacak kadar önemsiz bir şeydi. Socrates ile Shakespeare, Raffaello ile Titian, Ceasar ile Napoléon, Wellington dukası ile George Eliot, Luzon'daki İrrogote toplumunun bile yakışıksız sayacağı bir hayat sürmüşlerdir. Çin

tarihinin büyük dönemlerinde, korkarım ki, durum bundan daha iyi değildi. Böylece, Kar Nikobar yerlileri iffetsizliği uğursuz bir günah saydıklarına göre, iffetin uygarlığın belirtici özelliklerinden olmadığı sonucunu çıkarmak zorundayız.

Yurtseverlik özel bir uygarlık erdemidir deyip övünmiyelim. Kuzey Amerika yerlileri yurtseverlikleriyle ün salmışlardır. Carver, Naudowessi'ler için «Yüreklerini coşkuyla dolduran ilk ve en önemli şey, kabilelerinin onuru ve insanlarının esenliğidir» diyecek kadar ileri gidiyor. Batı Afrika Yoruba'ları için de Mr. MacGregor: «Hiç bir insan ırkı, onlar kadar yurduna bağlı olamaz.» diye yazıyor ama, yanılmıyorsam, bu kabile misyonerleri yermiş. «Solomon adalılar, Fiji ya da Queensland işletmelerine giderken yurt özleminden pek ölemezler»miş. Oysa, Mr. Williams'a bakılırsa, Birleşik Amerika'dan dönen bir Fijili, kabile başkanının isteği üzerine, oraların Fiji'ye olan üstünlüklerini bir bir sayıp dökerken, dinleyiciler öfkeye kapılarak «Saçmalıyor, utanmaz adam: Geberin onu» diye bağırıp susturmuşlar onu. Bununla birlikte, iffet anlayışları ne olursa olsun, şurası açıktır ki, Avrupanın herhangi bir yerinde olduğu gibi, Fiji adalarında da temiz bir yurtseverlik ateşi yanmaktadır. Bugün pek az ulus onlardan bir şeyler öğrenebilir, burası doğru. Ama eskinin ünlü ulusları onların örneğinden yararlanmış olabilirler. Örneğin, Confuçyus'tan hemen sonra Çin filozofları, bütün insanları eşit olarak sevmelisiniz, diyorlar dı yurttaşlarına. Hindu eseri Panchatantra'ya göre «bir

insan için, bizden biri mi yoksa bir düşman mı diye düşünmek kuş beyinli kimselerin işidir.» Abdera'lı Demokritus da «Akıllı adama her memleket açıktır, iyi ruhlu insanın anayurdu bütün dünyadır» demiştir. Daha sonraki siniklerle Kirenaikler yurtseverliği gülünç buluyorlardı. Öğretileri de, Seneca'nın, Epiktetos ve Marcus Aurelius'un dini olan zararsız bir çeşit stoik kozmopolitik halini almıştı. Voltaire'nin ise son yargısı şu olmuştu: «Bir memleket yenilmeden bir başkası zafer kazanamaz. Zaferse insanlara kan ağlatmadan kazanılamaz.»

Bana kalırsa şunu kabul etmeliyiz ki, ne mal mülkle ilgili hak duygusu, ne yürek temizliği, ne dürüstlük, ne Tanrı'ya, öbür dünyaya ve Tanrının sonsuz adaletine inanmak, ne şövalyelik, ne namus, ne de yurtseverlik uygarlığın belirgin özelliklerinden değildir. Uygarlığın özü, vahşilerin ulaşamadıkları bir şeydir, şüphesiz; bundan ötürü de ilkel erdemlere bağlı değildir. İki yüzyıldır, soylu vahşi ile uygar insan arasında kabul edilen ayırılık, uygarlığın doğal bir şey olmadığını gösterir. Uygarlığın, daha çok, bilinçlenme ve eleştiri kafası gibi insanlığın kazandığı son erdemlere bağlı olduğunu kabul etmeliyiz. Uygarlığı eğitimin bir sonucu sayabiliriz. Uygarlık insan yapısı bir şeydir.

Bununla birlikte, yarı okumuş ve bilimden pek bir şey anlamayan bir takım kimseler bu konu üzerinde hâlâ durmaktadırlar. Onlara göre, uygarlık Tabiat

Yasası'na tam bir boyun eğmedir[1]. «Her şeyi tabiata bırakın» diyor bu adamlar : Hayvan ve bitki dünyası uygarlığın birer örneğidir. İnsan, en elverişlinin yaşamasını sağlamadığı için, işi berbat etmiştir: Güçsüzün ölmesine engel oldukça ve güçlünün haklı olduğunu kabul etmedikçe gerçekten uygar olamayız. Yaşamaya en elverişli olan, dünyanın mirasına konmalıdır. Tabii, burada kimlerin en elverişli olduğu önemlidir. Güçlü kuvetli üniversite öğrencilerini ezici polis gücüyle dizginliyebileceğimiz bir toplum düzeninde çelimsiz öğrencilerin başarı kazanması, onların kafaca üstün olduklarını göstermez mi? Kitaplara bakarsanız, gelişme kurnazların, gözüpeklerin eseridir. Hem, hayat savaşında, insan dediğimiz şu ufak tefek memeli, o koskoca mamut'tan daha becerikli çıkmamış mı? İnsanlar arasında bile, yaşamaya en elverişliler yaşamıştır belki de. Natüralistlerin kanıtları kendilerini şaşırtmaya başlamış görünüyor. En elverişlinin yaşaması doğal bir yasa gereğiyse eğer, yaşamaya en yetkilinin yaşayacağını ileri sürebiliriz. Eğer savaş insanlığın normal koşulu olacaksa (ki olacağa benziyor), o zaman güçsüz ama kurnaz olanlar, durumlarına uygun çeşitli yollara başvurup askerlik görevinden yakalarını kurtaracaklardır; tıpkı, buzul çağlarda, iklimin sertliğine karşı korunma-

[1] *Dostum Mr. Raymond Mortimer (Oxford'u bırakalı çok olmuyor) artık bu türlü düşünenlerin kalmadığını bana söyledi. Haklı olabilir: İnşallah öyledir. Bu satırları yazarken, daha eski bir kuşağı ve yirmi beş yıl önce ağır basan bir tutumu düşünmekteydim.*

sını öğrenerek yaşıyabilmiş türler gibi. Bilim öğrencileri «Tabiat yasasını bozuyorsunuz» diyecekler bize. Biz de «Tabii hakkımız bizim bu» diye karşılık vereceğiz.

Bütün bunlar, korkarım, basit biyolojiste yanıltmaca gibi gelecek, düşüncesini savunamaz duruma düştüğünü görünce de, ahlâktan dem vuracaktır. Pek az kimse, sizin şu çiğ bilim adamlarınız kadar, ahlâk adına seslerini yükseltebilir, çelimsiz çocukları tehlikeye sokmamak, veremli sanatçıları boğmamak *gerektiğine* inananları, rezil, namussuz, korkak, aşağılık, aptal, sulugöz, bir kelimeyle zararlı kimseler diye kötüleyebilirler, hem de vicdanları sızlamadan. *«Gerektiğine* inanmak da neymiş?» diye öfkelenir bu adamlar: Ama, burada da, kendi kendilerini haksız çıkarmış olmayorlar mı? Tabiatta «olması gereken» diye bir şey yok, sadece «olan» var. Biyolojist, «tabiatı bozmamamız gerek,» dediği zaman natüralistliğe uymayan, ahlâksal bir ölçü getirmektedir. Ne var ki, ahlâk, bir kanıt olarak, Tabiat yasasından yana kullanıldı mı, ona karşı da kullanılabilir pekâlâ. Kundaktaki çocukları öldürmenin, ozanlara acı çektirmenin ahlâk duygularımızı incittiğini ve böylesi davranışların, insanları iyi düşünecelere götürmediğini ekliyebiliriz. O zaman «Peki, öyle olsun, ama şunu iyi bilin ki, insan Tabiat Yasasına boyun eğmezse, yokolur gider.» diye cevap verirler bize asık suratla bilim öğrencileri. Biz de şöyle karşılık veririz: «İnsan hayatının tek amacı yalnız kendi soyunu sürdürmekse ve insan tekine bu amaca yarıyan bir araç gözüyle bakacaksak eğer, hayat yaşanma-

ya değer mi?». Belli bir maymun türünün yokolması hiç de önemli değildir; ama insan, maymunların yaşama amacından başka bir amaç için yaşamıyorsa eğer, onun sürüp giden hayatı da aynı ölçüde önemsiz olur. Bununla birlikte, insanın soyunu sürdürmekten başka bir amaç için yaşadığını kabul ettik mi, o zaman, Kırallık Enstitüsü temelinden sarılacaktır. Çünkü bu demektir ki, bizler o başka amaçlar adına güçsüzü koruyor ve bireye saygı duyuyoruz.

Kırallık Enstitüsü öğrencileri hesabına çözmeye çalıştığım ikilem şudur: Ya, var olan her şey doğrudur, ya da insan Tabiat'tan daha iyisini bilmektedir. Birinci halde sızlanmayı gerektiren hiç bir şey olamaz. İkinci durumdaysa, biyolojist sızlanılacak daha başka nedenler bulmak zorundadır. Yaşama savaşında başarısızlığa uğrıyan mastodon yokolup gider. Gitsin. O zaman, mastodon'un yerini, onun görevini (yani korunma işini) sürdüren başka türler alır. Her şey yolunda demektir. Bilim öğrencilerinin soyu yokolur da yerini biyolojik bakımdan daha etkin bir başkası alırsa, kötülük bunun neresinde? Her şey yolunda, Tabiatın amacı da yerine gelmiş demektir. Amaçlarının tabiatınkinden ayrı ve daha ince olduğuna inanmazsak, bilim öğrencilerini neden koruyacakmışız bilmem. «Şimdi peki, niçin öfkeye kapılıp sözü boşu boşuna uzatıyorsunuz?» diye soracaktır okuyucu. Uygar bir toplum derken, varlığını korumak amacıyla enikonu örgütlenmiş bir toplumu düşündüğümüzü anlatmak için iki cümlecik yeter de artardı, şüphesiz. Peki ama, karıncalar için ne diyeceğiz?

Uygarlığın ne olmadığını gösterecek bir, ya da iki şey kalıyor. Örneğin, gelişmiş bir takım makineler, bir çoklarının sandığı gibi, uygarlığın özünden gelmezler. Almanya'nın, savaştan önce, Fransa'dan çok daha uygar olduğunu ileri sürmek, aptallıktan daha kötü, yurtseverliğe aykırı bir şey olurdu. Ama, bu ara bilimin endüstriye uygulanmasında, Almanya belki Birleşik Amerika dışında, bütün ulusları aşmıştı. Hiç kimse Melbourne'un Perikles Atina'sı kadar uygar olduğunu söyliyemez. Şurası da su götürmez ki, böyle bir yanılgıya en son düşecek olanlar, elektirik ışıklarıyla aydınlanmış, tramvayları olan bu büyük kentin okumuş insanlardır. Bir çok Fransız, bugün Paris'in, Perikles Atina'sından daha az uygar olduğunu ister istemez kabul eder. Ama, yalnız bütün Fransızlar değil, bütün okumuş Amerikalılar bile, Paris'in New York'tan çok daha uygar bir kent olduğunu bilirler. Bununla birlikte, şu da var ki, ulaştırma ve taşıt araçları, sağlık örgütleri ve ışık tertibatı bakımdan Paris, hâlâ çok gerilerde sayılır.

Rus-Japon Savaşından hemen sonraydı, bir süre Soho'da bir lokantada yemek yiyordum. Orada, on onbeş kadar çok aydın genç, haftada bir kez bir İngiliz subayı ile buluşuyorlardı. Bu subay, görevi gereği aptallaşmak zorunda olduğu bir dünyada, ne denli akıllı olduğunu unutacak kadar uzun süre yaşamış, kendi halinde sevimli İngiliz subaylarından biriydi. Aklımda kaldığına göre, bu denemenin konusu olan «Uygarlık nedir?» sorunu üzerinde tartışıyorduk. Fabianizm, o günlerde hayli gözdeydi ve kimimize göre, yoksulların

sakatların ve delilerin kayırılmadığı hiç bir topluma uygar denemezdi. Kimimize göre, (kadınlar da vardı aramızda), uygar bir toplumda her yetişkin insanın oy verme hakkı olmalıydı. Kimimize göre de, gerçekten uygar bir ulusun, her ozana ve sanatçıya yılda dört yüz İngiliz lirası vermesi ve ilçelerde resim galeriyleri açması gerekirdi. Benim subay diyordu ki: «Uygarlığın ne olduğunu söyliyemem size, ama bir devlete ne zaman uygar denir, onu söyliyebilirim. Bu sorunlara aklı eren kimseler, Japonların yüzlerce yıllık seçkin sanatları ve yüklü edebiyatları olduğunu söyliyorlarsa da, gazeteler, birinci sınıf bir Avrupalı devletle savaşıp onu yeninceye kadar, Japonyanın yüksek uygar bir ulus olduğunu hiç bir zaman söylememişlerdi.» Bu ince alay yerinde idi. Ama, kibar yüzbaşı savaşta etkinliğin gerçekten bir uygarlık ölçüsü olduğunu ileri sürecek adamlardan değildi hiç. Biliyorum, Roma imparatorluğunu ele geçiren barbarların uygar olduğunu, ya da Sung kıral hanedanını deviren ve orta Asya'da islâm kültürünü yok eden Tatarların hayvan sürülerinden farksız bulunduğunu kabul etmiyecekti. Zaten bir çift örnekle onu inandırabilirdim buna. İnsansevenler, uygarlığı makinelerdeki gelişmelerle ölçen kimseleri bugün şaşkınlığa düşüren ya da düşürecek olan bu örneklerle karşılaşmış olmalılar. Her yetişkin insana oy hakkı tanıyan toplumun uygar bir toplum olduğunu ileri sürenlere gelince, bunların saçmaladığı meydandadır. Politik kurumlar, uygarlığa götüren birer yol olabilirler, ya da olamazlar; ama onun özünden gelmiş olamazlar. Bir çok vahşi kabile zorba şeflerle yönetilir,

başkalarının da demokratik yönetimi vardır. İlk döneminde Atina, oy hakkı olmayan kölelerle desteklenen özgür yurttaşların bir oligarşisiydi. Fransa, XVIII. yüzyılda hemen hemen mutlak bir kırallıktı. Uygarlık, aslında, hükümet biçimlerinden daha temelli bir şeyle ilgilidir.

Sevinerek görüyorum ki, bazan yanlış olarak, uygarlığa özgü sanılan bir takım özelliklerin gerçekte hiç de böyle bir şey olmadığını ispatlayabildim. Uygarlığın özü bakımından önemli olmayan şeyleri bir yana bırakmaya çalıştım. İlkel erdemler uygarlıkta uzlaşabilir görünmektedirler: Pelte balığı Tabiat yasasına uyar. Hiç bir özel politik kurum uygar ya da barbar toplumlarda ortak değildir: Vahşi sürüleri büyük zaferler kazanmış ve güçlü devletleri ele geçirmişlerdir ve burada bir başka bölümün konusuna girmekle birlikte söyliyeyim ki - okumuş yazmışların genel olarak yüksek uygarlığa erişmiş diye niteledikleri toplumların hiç biri, mekanik buluşları ya da insancıl örgütleri yüksek bir etkinliğe ulaştırmış değildirler. Bundan sonraki bölümde, okumuşlarca genel olarak yüksek uygarlığa ulaşmış sayılan toplumların ortak yanlarını ve özelliklerini ortaya koymam gerekiyor. Bu özellikler uygarlığın temel özellikleri olacaktır. Onun için, bu toplumların en yüksek uygar toplumlar olduğunu ileri süren okumuşlarla aynı düşüncede olmayanlar, benim öncüllerimi de kabul etmediklerine göre, vardığım sonuçları benimsemiyeceklerdir. Onların gözünde, bu denemenin akademik ilgiden başka bir değeri olamaz. Ben bu denemede, yüksek uygarlı-

ğa ulaşmış olan üç toplumu ele alacağım. Bunu yaparken, bu konuda aşağı yukarı oybirliğine varmış aydınların düşüncelerine dayanıyorum. Yüksek uygarlığa yalnız bu üç toplum ulaşmıştır demek istemiyorum. Böyle bir şey söylemeyi aklımdan bile geçirmem. Yüksek uygarlık dünyasından yalnız bu üç toplumu seçmemin nedeni, yüksek uygarlıklarının tartışmasız kabul edilmiş olması, bir de, benim bunlar üstüne bir şeyler bilmemdir sadece.

(Çeviren Vedat Günyol)

III

Eşsiz Örnekler

Geçmişi derli toplu ve hoş bir yönden ele almaya alışık eski tarihçiler, bütün bu karmaşa içinden dört yüksek uygarlık dönemi çıkarırlardı: M. Ö. 480 yılındaki Marathon savaşından, M. Ö. 393 yılında İskender'in ölümüne kadar süren Atina uygarlığı (Aslında buna İonia uygarlığı demek gerekir ama, ben böyle bilimsel titizlikler göstermek niyetinde değilim); Roma İmparatorluğunun Birinci ve İkinci yüzyılları; onbeşinci yüzyılda ve onaltıncı yılın başlarında İtalya; Fronde'un (1653) bitiminden sonra Fransa (eğer yazar Voltaire gibi onsekizinci yüzyılda yaşasaydı, bu büyük uygarlık çağı onbeşinci yüzyıla kadar, eğer ondokuzuncu yüzyılda yaşasaydı Devrim'in başlangıcına kadar sürerdi). Bu dört dönemden üçünün çok

yüksek bir uygarlık düzeyine eriştiğini, doğru dürüst okumuş hiçbir erkek ve kadının kabul etmeyeceğini sanmam. Ama bir çokları Roma'nın adını duyunca karşı çıkacaklar; kimileri de, Tang ve Sung zamanlarını, ya da - ne olduğu tam bilinmeden - Fars uygarlığı denilen şeyi bunların arasına katmak isteyecekler. Atina'nın bu listenin en başında yer aldığını, hemen hemen herkes kabul edecektir. Gelgelelim, kimileri bu eşsiz toplumsal eseri 480'den 420'ye kadar süren ve Perikles çağı denilen o göz kamaştırıcı dönemi altmış yıl içinde sınırlarken; kimileri de bu dönemin Aristoteles ya da Solon'un yaşadığı günlerde başladığını ileri süreceklerdir. Altıncı yüzyıla, Yunan plastik dehasının en yüce belirtisi saydığım altıncı yüz yıl yontuculuğuna, ciddiye alınmaya değer bütün çağdaş düşüncelerin kaynağı olan ve bu dönemde görülen düşünsel coşkunluğa, herkesten çok hayranım ben. Bununla birlikte, herkes gibi, benim de altıncı yüzyıla yüksek bir uygarlık demeye dilim varmıyor pek. Oysa, beşinci yüzyıla, hiç duraksamadan, dördüncü yüzyıla da fazla itiraz etmeden, yüksek uygarlık çağları diyebilirim. Okumuş çoğu kimsenin paylaştığına inandığım bu duyguda önemli bir anlam gizlidir: Bir çağın uygarlığının, yalnız o çağdaki sanatın güzelliği, ya da düşünce görkemi ile ölçülemiyeceğini seziyoruz. Yüksek Atina uygarlığının, Marathon'dan önce başladığını biliyoruz - daha doğrusu ben böyle düşünüyorum. Savaştan sonraki dönemin, özel deha bakımından değilse bile, genel uygarlık bakımından, aşağı olduğunu üzülerek sezdiğim halde, bu dönemin Aristo-

teles'in ölümünden (322) önce bittiğini kabul edemem. Solon'un yaşadığı günlerle Perslerin kesin olarak püskürtüldüğü günler arasındaki süre, bana ve sanırsam bir çok kimseye, büyük ama tüm uygar bir çağ gibi görünmiyor. Oysa, Atina demokrasisinin bitişinden İskender'in fetihlerine kadar süren dönem, o kadar yüce olmamakla birlikte, daha yüksek bir uygarlığa erişiyor bana kalırsa. Her neyse, Platon'un yaşlılığında, Aristophanes'in, Praxiteles'in ve Aristoteles'in yaşadığı çağdan, «yüksek uygarlığın» bağışladığı sanılan şerefleri, esirgemeye kalkmaz hiç kimse şu sıralarda. Bu çağın, büyük Atina uygarlığının belli başlı bir parçası olmadığını ileri sürecek pek az kimse çıkar. Uygarlığın özünün ne olduğunu anlamaya çalışanların, Atina uygarlığını derinlemesine, açık bir kafayla incelemeleri gerektiği için de, bu büyük uygarlığı tekrar tekrar ele alacağım.

Roma tarihinin herhangi bir döneminin, büyük uygarlık çağları arasında yer aldığı iddiasına, şu sıralarda ateşli ve etkili bir yoldan karşı konulacağı muhakkaktır. Benim kusursuz uygarlık örneklerim arasında, bir Roma çağı bulunmayacak. Ama, bana bu konuyu esinliyen nedenleri şimdiden özetlemeye kalkarsam, biraz sonra varacağımı umduğum sonuçları vaktinden önce açıklamam gerekecek. Uygarlık özelliklerinin neler olduğunu henüz kararlaştırmadığıma göre, Roma'nın bunlardan yoksun olduğunu hemen ileri süremem. Yapabileceğim tek şey, Romalıların kafalarını ve duygularını hor görmeme yol açan nedenleri biraz çatlatmaktır. Şuna da dikkat etmeli ki, söy-

lediklerim Roma'nın yüksek bir uygarlık olmadığını kanıtlamaya yetmez aslında. Görüşleri ciddiye alınması gereken bir çok kişi, Roma'nın yüksek bir uygarlığa hak kazanmadığını ileri sürdükleri için, Roma tarihinden benim de belirli sonuçlar çıkarmam pek doğru olmaz. Roma'ya karşı olanların düşüncelerine katılmadığımı ileri sürecek kadar içtenlikten yoksun olacak da değilim. Romaya karşı tutkumun nedenlerini, ya da bu nedenlerden bazılarını hemen açıklıyacağım. Ama bence Roma'nın neden yüksek bir uygarlığa varmadığı, ancak bu denemenin bütünü okunduğu zaman tam olarak anlaşılacak.

Voltaire'e göre, Roma kültürü, imparatorluğun ilk yüzyılında en yüksek düzeyine erişmişti. Ama bana kalırsa, Roma'nın bugünkü bir hayranı, Birinci Yüzyıldan çok, ikinci yüzyılı tutacaktır. Tarihçiler Roma Cumhuriyetinin barbarlığını ve kalabalığını çoktan belirtmişlerdir- hattâ öylesine belirtmişlerdir ki, inceden inceye düşünen bazı bilim adamları, bundan kuşkulanmaya başlamışlardır bir süre sonra, Caesar'ın serüveni, ya da Cato'nun *Beau geste*'i sayesinde, Roma hayatının özünde bir değişiklik olmasının acaba yolu var mı diye merak etmeye başlamıştır; ve ilk imparatorların yönetimi altında Roma toplumunun Cumhuriyet günlerindeki Roma toplumundan pek farklı olmadığını anlamışlardır çok geçmeden. *Roma Dea*'ya hâlâ inanan ve sayısı gittikçe eksilen azınlık, bu nedenden ötürü, İkinci Yüzyılı, yani Nerva'nın tahta çıkmasıyla Marcus Aurelius'un ölümü arasında geçen yılları tatlı ve aydınlık bir çağ sayarlar. Daha büyük ve daha genç bir tarihçi ekolüne göre (bu ekolde benim de karınca ka-

derince bir yerim olduğuna inanıyorum), bütün politik değişimleri sırasında, Roma öz bakımından kaba kalmış ve ilginç olamamıştır. Bizim gözümüzde Roma'nın edebiyatında, sanatında, düşüncesinde ve genel kültüründe bulduğumuz bütün değerler, Yunanistan'ın cansıkıcı bir yankısından başka bir şey değildir. Bize kalırsa, lâtin yazarlarının büyük bir çoğunluğu, benliklerini belirtmek için dillerini bir araç diye kullanacakları yerde, lise son sınıf öğrencileri gibi başka bir dilden lâtinceye çeviriler yapmakla yetinmişlerdir. Lâtin edebiyatının çoğunda bir alıştırma havası olduğu su götürmez. Romalı yazarların çoğu, beylik anlamda, kitaba benzer kitaplar yazmak amacını güdüyorlardı. Kendi düşüncelerini ve duygularını belirtmek için yazmak, onların yaradılışına aykırı bir tutumdu. İşte bu yüzden, Homeros'tan sonra Vergilius'u, Sophokles'ten sonra Seneca'yı eline almak, *Pilgrim's Progress'i*[1] okuduktan sonra bir papazın vaazını dinlemeye benzer. Homeros ile Sophokles, söyleyecek bir şeyleri olduğu için; Vergilius ile Seneca da, bir şeyler söylemek onlara doğru göründüğü için yazdılar. Catullus ve Lucretius bir yana, hangi lâtin yazarı, gerçek bir yaşam havası verebilmiştir bize? Belki, ancak bir ikisi. Gerçekten bir şey ifade edebilen bir tek Romalı yontucu var mıdır? Yok. Benim bildiğime göre, Roma felsefesi, Avam Kamarasında ayrıca kibar bir tartışmayı andırır. Asıl konu, genel olarak, bir hayli iyi alınır ele ama, insan bir türlü işin özüne yaklaşamaz. Bir işin

[1] *Pilgrim's Progress, John Bunyan'ın eseridir.*

özüne yaklaşmaya bile çalışmayan bir felsefenin ilginç olmasının da yolu yoktur. Roma'nın felsefesi (Örneğin, *De Amicitia,* ya da Seneca'nın *De Providentia*'sı) parlamento tartışmalarını andırdığı gibi, özel mektupları da, kraliçe Victoria çağı senatörlerinin, sigara salonlarındaki konuşmalarına benzer. Bu mektuplar dostça, aklı başında ve kibardır; hiç bir zaman candan, ince zekâlı, ya da romantik değildirler. Tacitus'un nükteli kısa şiirleri, Juvenal'in taşlamaları vardı ama, çoğu Romlıların içtenlikten, nükteden, hayalden haberleri bile yoktu. Pratik işlerden sağduyu ile konuşabilirlerdi. İngiltere'de yüksek sınıf çocuklarının eğitildiği o kibar okullarda başa geçen öğrencilerin gösterdikleri sağduyu ile konuşabilirlerdi. Şakaları, görüşleri, haklı öfkeleri, hırsları vardı. Bürolarda ve mahkemelerde, tren kompartımanlarında ve golf oynanan çayırlarda insanları birbirlerine bağlayan o saygıdeğer ve dostça koşullara uyarlardı, İngiliz iş adamları arasında efendice olanların uyduğu gibi. Ama hiç bir zaman, önemli olan bir soruna yanaşmadılar. İşte bu yüzdendir ki, yüzyıllar boyunca dalgalana dalgalana burnuma gelen bu üç güçlü Roma kokusunun en iyi belirtileri, Avam Kamarası ile politika adamlarının yemek şölenlerini; en kötü belirtileri ile de petrolü, ucuz lavantayı, kadifeden zevksiz döşemelik kumaşları ve ham deriyi hatırlatıyor bana.

Anladığıma göre, coşkun bir sevgi, güzelliğin karşısında duyulan derin bir coşku, ince ve çapraşık düşünceler, insana hoş görünen ahlâksızlıklar, olmayacak şeylerdi Romalılar için. Düşünce ve duygu dünyasının

gerçekliğinin farkında bile değildiler. Elde edebildikleri kültür, salt Yunan kültürüydü; o da İkinci Yüzyılda görüldü. Bir avuç Yunan yazarı ve düşünürü, bu çağa pek parlak olmayan bir ün verir. Düşüncenin etkisiyle Roma halk yığınının ne kadar az biçilendiğini şundan da anlarız: O günlerde Roma'da kör inançlar öylesine korkunç bir hal almış ki, Roma'ya göre, zekâları ortanın üstünde olanlar, sırf kendi dinlerinin yanında daha mantıklı göründüğü için, Hıristiyanlığa kaymışlardır. İmparatorluğun en büyük ve en yararlı ürünü olan Roma Hukuku'nun özellikleri, İkinci Yüzyılda gelişmiş, ama ancak üç yüzyıl sonra yasa biçimini alabilmiştir. Gelgelelim, Roma hukukunun, öz bakımından, Yunan hukukundan geldiğini biliyoruz: Hepsi Stoacı olan belli başlı hukukçular, kendi felsefe görüşlerine uygun olarak, Roma'nın eski teorilerini değiştirdiler: *Jus republica* yerine *jus gentium*'u koydular. Romalıların zevkine gelince: İmparatorlar arasında en incelmiş ve yunanlılığı en çok benimsemişlerden biri olan Hadrianus Tivoli'de kendisi için bir köşk yaptırmıştır: Anlattıklarına göre, günümüz milyonerlerinin taşkınlıklarını gölgede bırakacak bir gariplikteymiş. Saygıdeğer Gregorovius, pek coşar bunun sözünü ederken: «Onun (yani Hadrianus'un) çizdiği plâna göre yapılan bu köşk, yeryüzünde hayran olduğu şeylerin bir kopyası ve yansısıydı. Bu köşkün belirli yerlerine: Lyceum, Academi, Prytaneum, Poecile, ortasından Peneus'un aktığı Tempe vadisi, hattâ Elysium ve Tartarus hepsi hepsi vardı orda. Köşkün bir bölümü Nil'in harikalarına ayrılmıştı ve İskenderiyelile-

rin o güzelim bahçelerini anmak amacıyla, bu bölüme Canopus deniliyordu. İmparatorun bir tek işaretiyle, bu vadiler, bu salonlar, Olympos'un mitolojisi ile canlanırdı sanki; Tartarus ve Elysium, Homeros'un hayaletleriyle dolar; sürü sürü Bakkhalar Tempe vadisinde gezinir; Yunan tiyatrosunda Euripides'in koroları duyulur; filolar yalandan savaşarak, Xerxes ile çatışmayı gösterirlerdi.» O günlerde bir de elektrikten faydalanılsaydı, bütün bu işler büsbütün kusursuz olurdu.

Roma'nın, bütün dünya üzerinde büyük etkisi olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu etkinin birçok bakımlardan olumlu olduğunu da bilmezlikten gelmemeli. Ne var ki, Romalıların yüksek bir uygarlığa ulaştıklarını göstermez bu. Çünkü, imparatorluğu istilâ edip yıkan Cermen barbarları için de aynı şeyi söyliyebiliriz. Roma'ya başlıca neler borçlu olduğumuz hâlâ bir tartışma konusudur. Ama bir çok yetkili kimseye göre Roma yüksek bir uygarlığa erişememiştir. İşte bu yüzdendir ki, istesem bile, bu görüşü desteklemek için Roma tarihinden kabul edilebilir örnekler veremem.

Boccacio'nun ölümü (1375) ile Roma'nın yağma edilişi (1527) arasındaki sürede, İtalyalıların çok yüksek bir uygarlık düzeyine eriştikleri genel olarak kabul edilmiştir. Buna ben de inanıyorum elbet. Bazı kimseler, o çağın politik yönetimlerine karşıdırlar. Böylelerine söyliyeceğim ilk şey, politik ahlâkın, yüksek bir uygarlığın başlıca özelliklerinden biri sayılabileceğine henüz emin olmadığımdır. Söyliyeceğim ikinci şey de, politik bir amaçla bir adamı öldürmenin, sa-

vaşın yaptığı işi görebileceği; ve bir tek kişinin öldürülmesini binlerce kişinin öldürülmesine yeğ saydığımdır. Şurası su götürmez ki, Rönesans İtalyanları, zorbaca baskıları bugünkü İtalyanlardan daha çok ayıplarlardı. Ama bu çeşit kıyaslamalar, asıl konumuzla pek ilgili değil sanıyorum.

Büyük bir bölüğü lâtince yazılmış olan Onbeşinci yüzyıl İtalyan eserlerinin, Roma eserlerinde hoş görmediğimiz kusurlarla dolu olduğu da bir gerçektir. Bu eserler bir ifade aracından çok, bir kültür ve bilgi gösterisidir. Aleyi biraraya toplayıp dualar okumakla din arasında ilişki ne ise, bunlarla edebiyat arasındaki ilişki de odur. «İl trecento diceva, il quatrocento chiacchierava» (XIV. Yüzyıl söylüyor, XV. Yüzyıl gevezelik ediyordu) derler. Onbeşinci yüzyıl yazarları - Boiardo, Pulci, Sacchetti ve Lorenzo - buna inanmıyorlardı. Rönesans'ın plastik sanatlarını savunmaya lüzum yoktur, herhalde. Ama o çağın bilime gerçekler üstüne kurulu bir temel verme çabalarını herkes kolayca unutuyor. Rönesanslılar geometri ile fiziği daha da yüksek bir seviyeye çıkarmışlardı. Benim bildiğime göre, hayvan ve bitki bilimleri de yeniden ve ciddi olarak ele alınmıştı. Rönesans'ı ortaçağlarla kıyaslamaya kalkmak bir çeşit haksızlık olur. Bununla birlikte, Medicis Platon'cularının felsefede karşıt ve aykırı görüşleri bir tek sistem içinde birleştirme çabalarını inceliyecek kadar gözünüz pekse, göreceksiniz ki, bunlar saçma ve sanki kuş tüyünden yapılmış metafizik örtülerle kaplı olmakla birlikte, yine de gerçekleri yakalamak için çocuksu bir çaba gizlerler. Ro-

malı filozaflardan bambaşka olmalarının nedeni de bu çabadır. Çünkü, Romalı filozoflar bu ahlâk ödevini yerine getirenlerin o kendini beğenmiş, o can sıkıcı haliyle, herkesçe bilinen yanlış görüşleri bir kez daha söylemkle yetinirler. Lucretius bile, eşsiz olmakla birlikte, özgün bir düşünür değildir. Genel olarak, Rönesans'ın erkek ve kadınları ruhsal dediğimiz alanda, yani düşünce ve duyguların o ince dünyasında gerçek temeli olan şeylere çok büyük ilgi duyarlardı. Oysa, Roma felsefesinin, hemen hemen bütün önemli eserleri pratik işlerle ilgilidir. Bir kaç ayrıklık dışında, Roma kafasının yüce ülkelerdeki serüvenleri, resim müzelerindeki turistlerin coşkun hayranlıkları kadar anlamsızdır nerdeyse.

Rönesans'ın kör inançlarla dolu bir çağ olduğunu, astroloji ve buna benzer saçmalıklara merak sardığını ileri sürenler çıkacaktır. Bu doğrudur ama, M. Ö. IV. Yüzyıldan beri bilimsel havanın Avrupa'da hiç bir zaman bu kadar canlı olmadığı da bir gerçektir. Üstelik, en üstün kafalar bu kör inançlara karşı koymuşlardır. Daha IV. Yüzyılda Petrarca etkili bir yoldan cephe almıştı bunlara karşı. XV. Yüzyılda da Pico della Mirandola kör inanç ticareti yapanlara saldırmış[1], kamuoyunu sürüklemişti peşinden. Romancılar, başta en üstünleri olan Franco Sacchetti, falcılar ve sahte kâhinlerle alay ederler. Giovanni Villani «Hiç bir yıldız kümesi, ne insanın özgür istemine, ne de ta-

[1] *Adversus Astrologos, Kit. XII. Bak bir de Burckhart.*

mamen Tanrının kararlarına hâkim olamaz» der. Guicciardini «Yıldız falcıları ne kadar mutlu» der; «yüz yalan arasında bir tek doğruyu söyledikleri zaman onlara inanılır; oysa başkaları yüz doğru arasında bir tek yalan söyleyince gözden düşerler.» Genel olarak Rönesans'ın «şüpheciliğin» gelişmesine yol açtığı besbelli. Ama bu «şüpheciliğin» tam ne olduğunu saptamak güçtür. Enkizisyon buna «Dinsizlik» dedi; ve 1527' den sonra, kara İspanyolların yardımıyla bu şüpheciliği merhametsizce ezdi. Fransızlardan öğrendiğim bazı özel durumları ele alıp genel yargılara varırsam iki tip Rönesans şüpheciliği olduğunu söylerdim: Biraz kör inançla hafif bir Voltaire'cilik (Bonaventure des Périers bunun bir örneğidir) ve tabiatüstü inançlardan tamamiyle arınmış olmakla birlikte, insanseverlikle ilgili kör inançlara bağlı kalan, oldukça asık suratlı, ödün vermeyen bir dinsizlik. Gerçek uğruna kurban giden Etienne Dolet kusursuz bir örneğidir bu ikinci şüpheciliğin. Calvin'e göre, Dolet «İncil'i açıkça hor görüyordu» ve «Ruh hayatının, köpeklerin ve domuz yavrularının hayatından hiç bir bakımdan farklı olmadığını» ileri sürüyordu. Bununla birlikte, kör inançlara ve çeşitli ahlâksal düşüklüğüne rağmen, İtalyan Rönesans'ının yüksek bir uygarlık olduğu görüşüne ciddi olarak karşı koyan çıkmamıştır. Bu çağın düşünce hayatını herkesten iyi anlıyan M. de Gobineau, Lucrezia Borgia'nın ağzından şu yargıyı ileri sürüyor: «Sanatları sevmek, düşüncenin yapıtlarını sevmek, sevdiklerimizi sevmek, dünyada budur yalnız büyük olan.» Bunu söylerken, Lucrezia Borgia, kendi

çağının bir sözcüsüdür.

Çelişmeye düşerim diye pek fazla çekinmeden verebileceğim öbür örnek de, *Le grand siècle* (yani onyedinci yüzyılın ikinci yarısı'nda)'de ve onsekizinci yüzyılda Fransa'da gelişen uygarlıktır. 1660 — 1789 arasındaki süre, Perikles çağı kadar şanlı olmamakla birlikte, hemen hemen aynı ölçüde ünlüdür. Genellikle kabul edilen bir görüşe göre (ki bu görüşün kabul edilmesi ayrıca önemlidir), onyedinci yüzyılın ikinci yarısı ve onsekizinci yüzyılın başları daha büyük olmamakla birlikte, onsekizinci yüzyılın 1789'da biten ikinci yarısı daha uygardır. Bundan da anlıyoruz ki, okumuş insanlar, büyük bir çağ ile uygar bir çağ arasında bir ayrım yapıyorlar; daha doğrusu, yücelikle uygarlığın, bağdaşabilmekle birlikte, birbirine tıpatıp eşit şeyler olmadığını kabul ediyorlar. Şu da var ki, bu çağın ilk yarısında, Restauration'dan (yani Cromwell devriminden sonra İngiliz kralının yeniden tahta geçtiği tarihten) George I.'in ölümüne kadar süren dönemde, dünyada Fransa kadar büyük bir rol oynadığı, düşünce alanındaki zevklerinde ve edebiyatında başka ülkelerden hiç de aşağı olmadığı, savaştaki başarılarda eşsiz olduğu halde, İngiltere'nin, komşusu Fransa kadar uygar olduğunu ileri sürmek kimsenin aklmdan bile geçmez. Sözün sırası gelmişken, konumuzla doğrudan doğruya ilgili olmayan ama, ilginç bulduğum bir gerçeği de söylemek isterim: Bu çağın ilk bölümünde, İngiltere rakibi Fransa ile başa çıkacak durumdayken, Fransa gibi büyük bir imparatorluk olmamıştı henüz. 1763 Paris Antlaşmasından son-

ra, Fransa düşünce alanında İngiltere'yi aştı; ama imparatorluğunu da İngiltere'ye kaptırdı. Böylece, Milton, Dryden, Congreve, Marvell, Prior, Pope, Swift, Newton, Boyle, Bentley ve Locke'u kaybeden İngilizler, Hindistan ve Amerika ile avundular.

Avrupalı tarihçiler, yüksek bir uygarlığa erişmiş sayılan iki üç çağı hiç bilmedikleri için, bunlar üstüne pek az şey söylemişlerdir. Tang zamanında (aşağı yukarı M.S. 600-900 yıllarında), özellikle Sung zamanında (960-1279), Çinliler büyük bir inceliğe erişmiş gibidirler. Gelgelelim, her iki dönem üzerine bildiklerimiz öylesine cılız, öylesine eksiktir ki, bu iki dönemdeki uygarlık özelliklerini açıklamaya kalkmak, ancak tarihçi geçinen yarım yamalak okumuş bir gazetecinin harcıdır. Elimizde bir Çin sanatı var - resimler, yontular, porselenler. Hiç şüphe yok ki, böylesi sanat eserlerini yaratan erkekler, ve bu erkeklerden daha çok, onların değerini bilen kadınlar, uygarlığın en yüksek katına erişmişlerdi. Çeviri olarak, elimizde Çin şiiri ve Çin düzyazısı var. Ama, çağdaş bir çeviricinin, hiç farkında olmadan, eski bir metne kendiliğinden neler kattığını bilemeyeceğimiz için, çeviri eserlerden belirli sonuçlar çıkarmak doğru olmaz bana kalırsa. Avrupalı bilginlerin, Çin'in toplumsal ve politik tarihine gereken önemi vermedikleri de bir gerçektir. Böylece, Çinlilerin bize tüm yabancı gelen mizaçları ve görüş açıları yüzünden şaşkına dönen, yanlış yollara düşen bizleriz; elimize geçen bilgi kırıntılarıyla, Tang, ya da Sung zamanlarında yaşıyan kültürlü bir Çinli erkeğin ya da kadının, bize en çok dokunan

ve bizi en çok ilgilendiren şeyler üstüne ne düşündüklerini, ne duyduklarını açık seçik bilmemizin yolu yoktur. Bir iki çömleğe ve resme bakarak, bir iki şiir, yolcu masalı ve yazı okuyarak (üstelik de bunların çevirilerini okuyacağız) bir Çinli erkek ya da kadının nasıl yaşadığını, nasıl düşündüğünü, gerçekten sezeceğimizi sanmak, çocukluk olur. Perikles zamanında Atinalılar, Rönesans'ta Floransalılar, Onsekizinci yüzyılda Parisliler üstüne yeterince bilgimiz olduğu için hayal gücümüzü işleterek, onların hayatlarının bir tablosunu çizebilirz. Hattâ, onlar arasında yaşasaydık, kendi hayatımızın ne biçim bir şey olacağını aşağı yukarı sezebiliriz. Çevremizi düşümüzde canlandırabiliriz. Arkadaşlarımızın nasıl konuşacaklarını, nasıl davranacaklarını, onların yaptıklarına ve söylediklerine bizim ne gibi bir tepki göstereceğimizi tasarlıyabiliriz. Hayal gücünün bu parlak hünerleri, zor olmakla birlikte imkânsız değildir. Ama 1150 yıllarına doğru, kutsal Hangchow kentinde, kültürlü bir mandarin gurubu ve bu mandarinlerin genç bayanları ile, kendisini çay içerken ve konuşurken görmek - bunu açık seçik ve inandırıcı bir biçimde görmek - öylesine bir ustalıktır ki, bana kalırsa hiç bir batılının hayal gücü bu işi başaramaz.

Aynı kaygılar yüzünden, İran'dan da örnekler almaya çekiniyorum. «İran» denilen yerde, bir ya da iki yüksek uygarlık çağı olduğu mümkün, hattâ muhtemeldir. Ama, İsfahan'da, Rhages ya da Bağdat'taki (sırası gelmişken Bağdat'ın İran'da olmadığını da söyliyelim) hayatı kesinlikle canlandırabilmeye ne bil-

gim elverir, ne de hayal gücüm. Şuna da dikkat ettim ki, bu işi en iyi başarabilenler, çoğu zaman pek bilmezler, rüyalarmdaki İran'ın tam nerede ve ne zaman var olduğunu. Abbasi imparatorluğu, en şanlı yıllarında, Buhara'dan Akdeniz'e Kafkasya'dan Arabistan'ın ucuna kadar uzanıyordu. Merkezi Bağdat'da bulunan ve 800 yıllarına doğru Harun-el-Reşit tarafından yönetilen bu imparatorluğun önemli bir uygarlığı desteklediğinden emindirler o yaman Doğu bilginleri. Bu bilginler arasında ayrıca titiz ve ukalâ olanları, sözünü ettiğimiz imparatorluğu, onbirinci ve onikinci yüzyıllarda gelişen ve Firdevsi ile Ömer Hayyam ekolü sayesinde ün kazanan bambaşka bir uygarlıktan ayırırlar. Ama bu iki uygarlık üstüne ne biliyoruz? İran'ın bol edebiyatı var; bunun bir bölümü başka dillere çevrilmiştir. Farsça bilenler, Fars şiirine değer verdiklerine göre, benim elime geçen çevirilerin asıl metne bağlı olmadıklarını sanıyorum. Onsekizinci yüzyılda, eşsiz Jones'un attığı temelden faydalanarak, İran tarihi tanılabilirdi. Ama ortaçağ İran'ını anlatan modern yazarlardan hiç biri, bu konuyu, kendi gözlerinin önünde bile canlandıramamışlardır. Asya'yı sözüm ona ele alan herhangi bir modern kitabı okumaktansa, M. Dozy'nin *Histoire des Musulmans d'Espagne*'ini okuyarak, onuncu ve onbirinci yüzyıllarda Bağdat ya da İsfahan üstüne daha iyi bir fikir edinebileceğimize inanıyorum. İran'da büyük bir sanat var mıydı? Vardı. Ama ne yazık ki, bu sanat, başka başka çağların ve kültürlerin bir ürünüdür. Beşinci ve altıncı yüzyıllarda nefis dokumalar ve kumaşlar veren Sa-

sani sanatı, onuncu yüzyılda Arap fethinden sonra da uzun süre yaşamıştır. Onüçüncü yüzyılda, yani Cengiz Han zamanında, Sung ve Sasani etkilerini gösteren şahane bir kaç resim, aynı yüzyılın başlarında da, Rhages seramikleri vardır. Ondördüncü yüzyılda, Timur, Hafız ve Sultanabad sanatının ürünleriyle karşılaşırız. Ama, çoğu insanların az çok bildikleri İran sanatı, on altıncı ve onyedinci yüzyıllardaki Safevilerin eseridir. İran hayatını hayallerinde canlandırırken, bizim pitoresk meraklısı yazarlarımız, ressamlarımız ve rejisörlerimiz ilk önce bu sanata ve Şah Abbas'ın onyedinci yüzyıldaki sarayına başvururlar. İran'ı Halifecilik'le bir tutarak, altıncı yüzyıl sasani kumaşlarını onbirinci yüzyılın Samani şiiriyle karıştırarak, Rhages çömlekçileriyle Hafız'ı Şah Abbas'ın sarayına yerleştirerek, Şah ile Büyük Mogul'u eş tutarak elde ettikleri o tatlı ve yapış yapış nesneye İran uygarlığı adını verirler. Eğer Doğudan bir parça Türk entarileri ve şalvarları getirip, karılarını yemek ziyafetlerine İran prensesleri kılığında gönderebilirlerse, daha da çok sevinirler. Ama bütün bunları bilen ve Farsca bilmeyen bana, İran uygarlığı üstüne fikir edinmek çok güç, hattâ olmayacak bir şey gibi geliyor. İşte bu yüzden, uygarlığın özelliklerini araştırırken, Semerkand'ın badem ağaçları ve badem ağaçlarında her zaman öten bülbüller üstüne hiçbir şey söyliyecek değilim.

Bizim ele alacağımız eşsiz örnekler, Beşinci ve Dördüncü Yüzyıllarda, Atina, Rönesans İtalya'sı ve Fronde'dan Büyük Devrim'e kadar Fransa olacak.

Bunların yüksek uygarlığı herkesçe kabul edilir ve bizim de bu konuda bildiklerimiz var. İlk amacım, bütün bu uygarlıklarda bulunan ve barbarlıklarıyla ün salan kabilelerde eksik olan, belirli özellikleri ortaya çıkarmaktır. Bir yığın saman içinde toplu iğne aramak kadar umutsuz bir çaba olmayacak benimkisi; çünkü, ne yapmak istediğimi kendi kendime çıtlattım bile En aşağı vahşilerin özelliklerini ele alırken, bir vahşinin uygarlığa doğru attığı ilk adımın (tabii ki, uygarlığın ahlâksal özelliklerinden söz ediyorum) benlik bilincini elde etmesi ve düşünmeye çalışması olduğunu söylemiştim; hiç kimse de karşıkoyamamıştı buna. Benlik bilinci ve düşünmeye çalışmak, o kadar olagan şeylerdir ki, bunları elbet yüksek bir uygarlığın belli başlı nitelikleri sayamayız. Doğrusu şu ki, bu aşağı barbarlar çevrelerini en basit biçimde incelemek yeteneğinden ve benlik bilincinden hemen tamamiyle yoksun olmak bakımından öbür insanlardan ayrılırlar. Onlarda, ancak hayvanlara özgü bir bilinç vardır - örneğin, kendisine dik dik bakıldığını sezen bir köpekte bazan görülen bilinç. Barbar ile uygar arasındaki bu başlıca ayrılık, biyoloji uzmanlarının hayvanla bitki arasında gördükleri ayrılık kadar genel ve antroplojik diyebileceğimiz bir ayrılıktır ve ancak iki çıkış noktası olarak bunlardan faydalanabiliriz. Ama, uygarlığın başlıca niteliklerini ve benlik bilincini geliştirerek, ruh durumlarını birbirleriyle karşılaştırıp inceleyebilenler, değerleri ölçebilecek bir duruma erişirler; bütün çevrelerine eleştiren gözle bakarak da, her alanda başvurulacak son yargıcının akıl olduğunu kabul eder-

ler. Bu özelliklerden yalnız vahşiler değil, bütün aşağı toplumlar yoksundurlar. Üstün uygarlık örneklerinde eş ya da ayrı olan nitelikleri ararken, bu örnek uygarlıkların, bu iki çeşit özelliğin ya birinden, ya da ötekinden doğduğunu göreceğim her halde.

Bana kalırsa Değer duygusu ve Aklın egemenliği yüksek uygarlığın anası ile babasıdırlar. Benim şimdi bulmaya çalışacağım, bunların çocuklarını aramaktan başka bir şey olmayacaktır aslını ararsanız. Her halde biri çıkıp bana karşı koyacak, şimdilik haklı olmakla birlikte, gerektiği kadar derinlere inmediğimi, uygarlığın başka ataları, başka çocukları olduğunu da ileri sürecek. Ama benim vardığım sonuçların ille de sakat olduğunu kanıtlamaz bu: Benim denemem eksik olabilir, ama muhakkak ki yanlış değildir. Benim bulduğum özellikleri inceledikten sonra, biri çıkıp yüksek uygarlıklara özgü başka özellikler de bulursa, hiç şüphe yok ki, ben bunları listeme eklemek zorunda kalacağım. Ama tutumumu değiştirecek tek şey, benim listemdeki özelliklerden bazılarının barbar toplumlarda da bulunduğunun kanıtlanmasıdır.

Benim Değer Duygusu dediğim şey, belirli ve hemen elde edilebilecek yararları anlaşılması daha güç ve daha uzak yararlar uğruna feda edebilecek durumda olan insanlarda bulunabilir ancak. Pratik bir amaç, ya da kör inançlara dayanan bir amaç gözetmeksizin güzellik uğruna rahatından bile bile vazgeçenlerde bence bir Değer Duygusu vardır. Bu yüksek uygarlık duygusunun başka bir belirtisi de liberal bir eğitimi

para kazanmayı öğreten bir eğitime yeğ tutmaktır. Her şeyin akla dayanan bir nedeni bulunduğu ve bu nedenin ergeç anlaşılacağı görüşü, genel olarak benimsendiği zaman, bence aklın egemenliği kuruldu demektir. Ama ben bir toplum için mantıklı ya da değer duygusuna sahip dediğim zaman, bu toplumu meydana getiren bütün bireylerin her zaman mantığa uygun davrandıklarını ve düşündüklerini, ya da incelikleri sezebildiklerini ileri sürdüğüm sanılmasın. Binlerce kişinin kör inançların en kabalarına düşkün oldukları bir toplumda da akıl egemen olabilir. Bir ulusa sarışın ya da esmer demek ne kadar yanlış bir genelleme ise, bir ulusun toptan mantıklı olduğunu, ya da ince ayrılıkları seçebildiğini söylemek o kadar yanlış bir genelleme olur. Bundan başka, Aklın egemenliğinin değişik koşullar altında değişik sonuçlar vereceğini de hesaba katmalı. Aklın egemenliği Atina'da doğrunun anlamı ve maddenin ne olduğu üstüne basit düşünce tartışmalarına yol açtı; onsekizinci yüzyıldaysa, din bakımından şüpheciliğe ve ekonomiye karşı bir merak uyandırdı. Bizim ele alacağımız konu, belli belirsiz varlıkların, yani toplumların eğilimleridir. Onun için, ayrıklık kabul etmeyen genellemeler yapabileceğimizi ummamak gerekir. Kusursuz bir uygarlığın hiç bir zaman bulunmadığını hatırda tutmalıyız. Değer duygusunun ve Aklın egemenliğinin uygarlık özelliklerini doğuran ana nitelikler olduğunu kabul ediyorsak, bu özellikleri bir sepet dolusu kaygan bilya olarak düşünmemiz gerekir: Her uygarlık bu bilyalardan yakalayabileceği kadarını avuçlamıştır.

Değer duygusundan ve inceleyici ruhtan bir yığın olanak doğdu. Bunlardan bazıları hiç bir zaman yakalanamadı; bazıları, düpedüz barbarlığı biraz olsun aşan bir toplum tarafından yakalandı. Bir kaçı ise, bütün uygar toplumların ele geçirmek istedikleri niteliklerin en ince biçimleridir; ama bu incelikler, öylesine cilâlı ve ele avuca sığmaz şeylerdir ki, çoğu kimselerin parmakları arasından kayıvermiş; ancak seçkin bir kaç el bunları biraz sıkı ya da sımsıkı tutabilmiştir. İşte, tutmaya elverişli bu seçkin ellere, «yüksek uygar» guruplar ve toplumlar deriz ağız birliğiyle. Onların yakalayabildiği ve bir süre için «benimdir» diyebildiği eşine en az raslanır, ele avuca sığmaz nitelikleri bulmaya ve anlatmaya çalışacağım şimdi. Unutulmasın ki, tam vahşi kabileler bunlardan hiç birini ele geçirememişlerdir.

Vahşi toplumlarda Aklın egemenliğinin hayatı yöneten başlıca yargıcı sayılmasının yolu yoktur. Bunun bir çok nedenleri arasında ilk akla gelecek şudur ki, bu toplumlarda koşullara güvenilmediği ve genel olarak yaşayabilmek için gereken savaş fazlasıyla çetin olduğu için, kendi benliğini ve ailesini koruma içgüdüsü kolay kolay ikinci plâna geçemez. Tabancası olan adam, sopası olandan çok daha elverişlidir benliğini koruma bakımından. Gelgelelim tabanca kadar karmaşık bir mekanizmayı icadetmek için inatla ve durmadan düşünmek gerekir; vahşi bir insan ise, bu çeşit bir düşünmeye uygun olan koşullar içinde yaşayamamıştır hiç bir zaman. Vahşi bir insan düşünmeye kalkarsa, kolayca mahvoluverir. İşte bu yüzden, vahşi

insanlar, kuşlar ya da Sir John Falstaff gibi içgüdülerine göre davranırlar. Hattâ içgüdülerine öylesine güvenirler ki, onların hayatında Akıl etkili bir rol oynayamaz. İçgüdülerin üstünlüğü aklı kaldırır ortadan. Vahşilerde titiz bir Değer duygusu da bulunmaz: Hiç bir Eskimo bir şiirin pişmiş bir yumurtadan eninde sonunda daha değerli olduğunu anlayamaz; çünkü, o pişmiş yumurtadan hemen elde edeceği değer Eskimo için fazlasıyla güçlü ve elle tutulur bir şeydir. Açlıktan ya da soğuktan her an ölmek tehlikesi içinde yaşayan bir insana liberal bir eğitimin, tamamiyle pratik bir eğitimden üstün olduğunu boşuna ispatlayıp durursunuz. İyi bir düşünce tutumunun değerini anlıyabilmesi için, önce bedeninin azçok güven altında olmasını ister. Böylece çoğu zaman, vahşilerin yargıları içgüdülere, inançları da geleneklere dayanır. Deneyleri iyice sınırlı olduğu için, zevkleri de ince farkları sezebilecek kadar gelişmemiştir. Kafasıyla kendi kabilesinin görenek ve geleneklerini eleştirmeye başlıyan bir vahşi, çok geçmeden ya yokolup gider, ya da vahşilikten kurtulur. O zaman da uygarlığa doğru büyük bir adım atmış olur: Çünkü artık aklı ile değer biçmeye başlamıştır. Ama bir insan doğal durumunda kalır ve içgüdülerini izlerse, uygarlığa doğru ilerleyemez. Uygarlık düşünce ve eğitimden gelir. Uygarlık insan yapısıdır.

(Çeviren: Mînâ Urgan)

IV

Değer Duygusu

Oldukça iyi eğitim görmüş on iki kişi seçer de Atina düşüncesinin en seçkin niteliğinin ne olduğunu sorarsanız bunlardan on biri ya «bilgi sevgisi», ya «gerçek sevgisi», ya da «akla inanç», «akılcılık» diye yanıtlar sorunuzu. («Eğitim görmüş» deyimi beni sıkmaya başladı ama bu deyimi kullanmasam söyliyeceklerimin bir değeri kalmaz sanıyorum). On ikinciye gelince seçkin bir sütünlükle size Atinalıları gerçekte eşsiz kılan özelliğin «değer duygusu» olduğunu söyler. On birler ise bu sorunun getirdiği bağışlanır sıkıntıdan kurtulur kurtulmaz haklı olduklarını, çünkü akılcılıkla değer duygusunun Atina'nın seçkin ve birbirinden ayrılmaz ikiz nitelikleri olduğunu öne sürerler. Doğrusu, klâsik öğrenime başlayan öğrencilere

daha ilk gününden söylendiği gibi, duygulu akılcılık ve uyumlu ağırbaşlılık; eski Yunan yaşamını, düşüncesini ve sanatını belirleyen niteliklerdir: Bunlardan birincisi, değer duygusu ile incelmiş akılcılık, ikincisi ise akılla güçlendirilmiş değer duygusudur. Benim sözlüğümde, «eski Yunana ve Roma»ya - ya da onlara öykünenlere - ait olan, diye tanımlanan «klâsik» sözcüğü, akılcılığı ve beğeni duygusunu ortaya koyuyor. Atinalıların ve çocuklarının bu en belirgin niteliklerinin, - eğer yanılmıyorsam - uygarlığın her çağını niteliyen bir özellik olduğunu göstermeye çalışacağım.

Atinalıların sanat ve düşünceye olan saygılarını bilmeyen yoktur sanırım. Atinalı yontucunun başından geçenler, bu saygının gücünü belirtmeye yeter Atinalı bir delikanlıya işkence yapmakla suçlanan bir yontucu, yargıçlar önüne çıkarılır. Atinalıların gözünde işkence yapmak korkunç ve bağışlanmaz bir suçtur. Öyleyken yontucu suçlu olduğunu kabul eder ama kendisini savunmak için olaganüstü güzellikte bir insan heykeli gösterir yargıçlara. Heykelin bedenindeki bükünümleri, kıvrıntıları yontabilmek uğrunda modeline işkence yaptığını söyler. Yontucuya hiçbir ceza verilmez, böylece biter duruşma. Bu gerçekten eşsiz öykü, Atina estetiğinin sonraki çağlara bıraktığı etkiyi açıklamaya yeter. Öte yandan şimdi en özgür düşünceli İngiliz aileleri arasında bile adından istemeye istemeye söz açılan Sappho'nun resminin Lesbos'ta paraların üstüne kazıldığını da unutmamak gerek. Lesbien'lere göre, «şarkıların yüce başı», devletin en yüce zaferi sayılıyordu çünkü. Aklıma gelmişken şu-

nu da ekliyeyim: Napoli'nin, değer bakımından değilse de, ün bakımından tek ressamı olan Salvator Rosa'nın Napoli Bankasının banknotları üzerinde hâlâ resminin bulunması da, İtalyan uygarlığından arta kalan etkili bir örnek olsa gerek. Atinalıların akla gösterdikleri saygının sınırsızlığı su götürmez. Akla gelebilecek her konuda açık yürekli ve aydınca bir tartışmaya girişmek, Atinalıların başta gelen tutkularındandı. Michelet şöyle diyor: «Ce peuple, rieur et curieux, plus qu'aucun jeu d'athlète estime l'ironie socratique[1].» İsâ'nın doğumundan 404 yıl önce, Atina'da halktan alman vergilerle devlet tiyatrosunda *Lysistrata*'nın oynanması gibi o olağanüstü olayı kim hatırlamaz? O günlerde Atina, sade bir ölüm-kalım kavgasının içinde can çekişmekle kalmıyor, üstelik Sirakuza önlerinde uğradığı korkunç yenilginin onarılmaz yaralarını taşıyordu. Atina'nın yıkılış ve yokoluşunu hazırlayan Sirakuza yenilgisinden sonra Atina yurttaşları arasında savaşma tutkusu alabildiğine almış yürümüştü. Atina devleti böyle bir ortamda halktan toplanan vergileri bir oyunu sahneye koymak için harcamakla kalmıyor, üstelik, savaş düşmanı ve milliyetçilik duygularına karşı duran bir oyunu seçiyordu. *Lysistrata* oyununda orduyla alay ediliyor, milliyetçilik ucuz kahramanlık sayılarak yerin dibine batırılıyor, casus-avı ve Sparta'lı *eater*'ler hafife alınıyor, demokrasinin önder-

[1] *Bu güleç ve meraklı halk, Sokrates'in sorulu öğretim yöntemine, her türlü atletizm oyunlarından daha çok önem verirdi.*

leri amansız bir sertlikle eleştiriliyordu. Atinalıların bütün bunları umursadıkları bile yoktu. Bu taşlamalar karşısında kılları bile kıpırdamayan Atina yurttaşları, «*Lysistirata* yılın en iyi güldürüsü mü, değil mi?» tartışmasını yapıyorlardı. Biricik sorun buydu onlar için. Eğer yılın en iyi güldürüsü ise armağan verilmeli ve halka gösterilmeliydi. Nitekim gösterildi de. Tarihte halkın değer duygusunun bu kadar parlak bir biçimde belirlendiği başka bir örnek hatırlamıyorum.

Atina'da tiyatrolara ayrılan para, adetâ kutsal sayılıyor ve kimsenin bu paraya dokunmasına izin verilmiyordu. Derin anlamlı tragedyaları, ince ve zarif komedileri anlayan ve seven bir toplumun, devlet hazinesinden sorumlu olanlara yüklediği ilk ödevin sanat işleri olması doğal değil miydi? Sözgelimi, bir İngiliz kömür madeni işçisinin bile insanlık onurunu zedeleyici bulabileceği basit, sâde ve gösterişsiz bir hayat süren Atina yurttaşlarının; oyunların sahneye konmasına, heykellerin dikilmesine ya da tapınakların kurulmasına harcanan paralara en ufak bir itirazları yoktu. Bu durum bana, birinci bölümde söz konusu ettiğim bazı şeyleri hatırlattı: Uygar olmak, - birçok özelliklerin yanısıra - rahat bir hayat sürmek değildir. Buna karşılık, vahşilerin rahat olmayan bir biçimde yaşadıkları da onların uygar olduklarını ispatlamaz. Çünkü, rahat yaşamamak bir uygarlık belirtisidir demiyorum. Ben sadece rahat yaşamak uygarlığın özelliği olamaz diyorum. Duygu ve düşünce alanında karmaşık ve zengin bir hayatı olan Atinalı'nın içinde yaşadığı maddesel olanaklar göze batar ölçüde yetersiz ve

eksikti. Bir bakkal çırağının düşündüğü anlamda uygarlığın yanından bile geçmemişti Atinalılar. En zengin Atinalılar, çoğunlukla, yemek odalarındaki sandalyelerin daha doğrusu tahta sıraların - üzerine kıvrılır, tıpkı şimdi trenlerde seyahat eden üçüncü mevki yolcuları gibi; uzun, bol ve kemerli mantolarına sarınarak uyurlardı. Atina evleri küçük, gösterişsiz ve iş görmeyi kolaylaştıracak araçlardan yoksundu. Ev işlerinin rahatça görülmesini sağlayacak kolaylıklardan hiçbiri yoktu bu evlerde. Eşyalar, kapkacak çok azdı; üstelik basit ve ikide bir «sınıf bilinci»nden söz açan bir çöpçünün bile nerdeyse yardımseverlik ve acıma duygularını ya da kızgınlığını ayaklandıracak nitelikteydi. Rahatlığa karşı bu kayıtsızlık, yüksek uygarlığa ulaşmış Atina yurttaşlarına özgü bir şey değildi: İtalyan saraylarını gezen İngiliz ve Amerikan turistlerinin son derece basit, kullanışsız ve rüzgâra açık diye bu sarayları kötülediklerini duymayan pek azdır sanırım. Rönesans'ın da göz alıcı zenginlikleri ve görkemleri vardı, ama rahatlık konusuna hemen hiç önem vermedikleri de bir gerçektir. Rahatlık duygusu - yani konfor düşkünlüğü orta sınıfların toplum düzeyine çıkmalarıyla birlikte belirmiş bir duygudur. XVIII. yüzyıl Fransız aristokrasisi biçimci geleneğini koruyor, İngiliz konforuna yabancı kalmaya önem veriyordu. Bundan 30 yıl öncesine varıncaya dek, kendileri için doğal sayılan birtakım kolaylıklar yok diye İngilizlerin Fransa'da geziye çıkmanın tatsızlığından dert yandıklarını duyabilirdiniz. Fransızlar şimdilerde bu durumu değiştirmeye başladılar. Herneyse, bütün

bunlar bizi ilgilendirmez. Benim belirtmek istediğim şu ki: rahat yaşamak adına, zarif ve seçkin hazlardan uygarca vazgeçmezlik, değer duygusunun kaçınılmaz sonucudur.

Rönesans çağı İtalyanlarının da ozanlara, ressamlara, düşünürlere ve bilginlere verdikleri üstün şerefin, Atina'nın güzelliğe ve akıla verdiğinden aşağı kalır yanı yoktu. Rönesans'ta Avrupa'nın en ateşli politikacılarını yetiştiren Floransalılar, devletin en oçk şeref duyacağı şeyin sanat olduğuna inanmışlardı. O günler Toscana'da ressam ve yontuculardan, bugün, sözgelimi Yorkshire'de ancak futbolcu ve jokeylere verilen üstün değer ölçüsünde taşkın bir duyarlıkla söz edilirdi. Bütün İtalya Petrarca, Boccacio, Brunelleschi, Mantegna, Bembo, Bibbiena, Politian, Ariosto, Raffaello, Michelangelo ve Titian'ı gereğince onurlayıp baştacı edemediğinden yakınmaktaydı. XVI. Yüz yıl başında İtalyan halkı Muhteşem Lorenzo, Savonarole, Caesar Borgia, Julius II. ve Leo X gibi seçkin politikacıları tanıyıp onlara hayranlık duymuyor değildi; ama asıl Raffaello ve Michelangelo'ya ülkelerinin en üstün dehâ örnekleri gözüyle bakıyorlardı. Raffaello ve Michelangelo gibi sanatçılara, kralların ve prenslerin üstünde onur bağışlanıyordu. Ama çok daha önemli olanı sanatçılardan çok sanata, ticaret, politika ve askerlikten daha üstün değer verilmesiydi. Şunu da hemen belirtelim ki, sanat ve düşünceye gösterilen saygı haklı olduğu ölçüde göz kamaştıran bir şeydi ama, asıl insana gösterilen saygı bunu kat kat aşıyordu. Başta gelen özelliği insana çılgınca tapınmak

olan bir çağın insanları, seçkin sanatçılarını tanrılaştırmasın da ne yapsındı? Doğrusunu söylemek gerekirse, insan kişiliğine dirençle önem verme eğilimi, ortaçağların karanlık zorbalığından yeni kurtulup Leon Battista Alberti'nin deyimi ile «insanın dilerse herşey yapabileceği»ni öğrenmeye koyulan bu insanlar için o kadar hayret verici bir şey olmasa gerekti. Çünkü, bin yıl boyunca Avrupa, insanın doğal olarak, doğru düşünmek, doğru davranmak ve doğru hissetmek konusunda yetisiz, güçsüz ve lânetlenmiş birer yaratıktan başka bir şey olmadığı «dagma»sına boyun eğmişti. İnsana insanlığın iğrenç bir şey, kişiliğinin bilincine varmada direnmenin korkunç bir suç olduğu bin yıldan beri söylenegelmişti. Şimdi ise birden bire, eski Yunan sanat ve düşüncesinin yeniden bulunması ile insan, herşeyin ölçüsü olduğu bilincine varıyor; kendi adına düşünebileceğini, duyabileceğini, davranabileceğini, hattâ bundan kaçınamıyacağını anlıyor; koşulları yaratmanın, doğayı egemenliği altına almanın, bu amaçlara varmak için de gerekli hazırlıkları yaparak büyük deneylere girişmenin kendi yararına olduğunu öğreniyordu. Eski insanların nasıl yaşadıklarını birden anlayıverip kendisini yepyeni bir evrende bulması, bu yeni evrende alınyazısının kendi elinde olduğunun bilincine varması, gerçeğin biricik ölçüsünün «akıl» olduğunu anlaması, insan isteminin gelenekler ve yasalar koyup bozabileceğini, evrenin önceden belirlenmiş sanılan düzenini değiştirebilme gücünü taşıdığını öğrenmesinden daha eşsiz bir şey düşünülebilir miydi? İnsanın herşeyin ölçüsü ve efendisi

olduğunu anlamanın verdiği esriklikle Rönesans İtalyası halkının; güzelliği yaratan, bilisizliği yokeden, kaba gücü ayıklayıp incelten, yaşamın gerçek koşullarını değiştirip özünü zenginleştiren, ve adetâ tanrısal bir yücelikle aralarında dolaşır gördükleri sanatçıları, soylarının en seçkin örnekleri diye saygıyla anmalarında ise şaşılacak ne vardı?

Değer duygusunun ilk ve en açık sonucu olarak sanata ve düşünceye verdiği üstün önem bakımından, Rönesans İtalyasının, Atina'dan hiç de aşağı kalır yanı yoktu. «İl n'existe de grand dans ce monde que l'amour des arts, l'amour des choses de l'esprit, l'amour de ceux qu'on aime[1].»: Rönesans İtalyasının belgisi olacaktı bu. XVIII. Yüzyıl da düşünce bakımından bundan farklı değildi. Ama bir noktada XVIII. Yüzyıl Rönesans'tan ve Perikles Atina'sından ayrılıyordu: XVIII. Yüzyıl, büyük yaratıcılıklar çağı olamamıştı. Yaratıcılık daha önce, XVII. Yüz yılda boy göstermişti. Uygarlığın en üstün düzeye ulaştığı sonraki dönemde ise, daha çok, soyut ve derin düşünce ile aklın kendi içine kapanması söz konusu olacaktı. Böylece bir kez daha, yüksek bir uygarlığın temel niteliğinin, yaratıcılık değil, değerlendirme yetkisi olduğu açıkça belirmiş oluyor. Nitekim vahşiler çılgın bir yaratma yetisine sahiptirler ama bu, onları uygar kılmaya yetmez. XVIII. Yüzyıl sanatın önemi-

[1] *Sanatları sevmek, düşüncenin yapıtlarını sevmek ve sevdiklerimizi sevmek, dünyada budur yalnız büyük olan.*

ni anlamıştı. Çağın beğenisi de, sınırlı olmakla birlikte, yeterince arınmış ve incelmiş sayılırdı. Küçük elişi sanatlarında iyiyi kötüden ustalıkla ayırabiliyordu. Zenginler güzel sanat yapıtları için sade yüklüce paralar ödemeyi göze almakla kalmıyor, hattâ zaman harcamaya ve sıkıntılara girmeye bile katlanıyorlardı. XVIII. Yüzyılın zengin erkekleriyle kadınları özbeğenilerini geliştirip inceltmişlerdi. Yoksullar ise yoksulluk özgür olmazlık ve eğitim görmemişlik sayıldığı sürece uygarlık düzeni ile etken ve edilgen olmak üzere iki yönlü bir ilişki kurmuşlardı: Etken olarak, emekleri elverdiği ölçüde uygarlığa katkıda bulunuyorlar; edilgen olaraksa alışkanlıkları, düşünceleri, duyguları ve davranışlarına damgasını vurduğu ölçüde uygarlıktan paylarını alıyorlardı. Uygarlığın olumlu ve genel niteliklerini doğru olarak kestirebilmek için Atinalı kölelere, ya da XVIII. Yüzyıl Fransız köylülerine kadar inmenin hiçbir gereği yoktur. Gelecekte toplumun bütün katlarının ne ölçüde uygarlaşabilecekleri konusunu ise, kitabın son bölümünde inceliyeceğim.

Şimdiki durumda, uygarlık ateşinin yükseklerde yalazlandığı, orta sınıfın üst tabakalarını aydınlattığı ve alt sınıflara sadece şöyle bir dokunup geçtiği XVIII. Yüzyıldan söz etmekteyim. XVIII. Yüzyılda uygarlığın sınıflara göre oranının, - daha doğrusu sınıfların uygarlıktan aldıkları payın - Buckle'ye karşın, yukardaki sınıflamadan öteye geçtiğini sanmıyorum. Buckle, oldukça tutarlı yargıları olan iyi bir tarihçi sayılır. Ama gene de çağını abartarak göstermiştir diyeceğim.

Buckle'ye göre «XVIII. Yüzyılın başta gelen ve bu yüzyılı öncekilerden ayıran seçkin nitelik, o güne değin bilgiye kapalı tutulmuş sınıfların öğrenmeye karşı güçlü ve önlenmez bir istek duymaları»dır. Oysa, gerçekte bilgiye karşı duyulan istek, XVIII. Yüzyılın tekelinde değildi. Sanata saygı duymasına karşın XVIII. Yüzyıl gerçek eğilimini, akıl soyutlamalarına gösterdiği coşkun ilgi ile ortaya koyuyordu. Atina edebiyat, plastik sanatlar, bilim ve felsefe alanlarında yücelmişti ve Atinalıların bunlara ilgisi sınırsızdı. Resim, heykel, mimarlık gibi görsel sanatlarda ve bilimsel araştırmacılıkta yücelmiş olan Rönesans, en ateşli hayranlık duygularını bu konulara saklamıştı. XVIII. Yüzyılın cömert yüreği de, bu eş içgüdüye uyarak, soyut bilimlerin zaferleri ile sevinç ürpertileri geçiriyordu. Soyut bilimlerin başında Matematik, Felsefe alanlarında yapılan incelemeler geliyordu. İnsan sevgisi ile gönenen bir çağın politik bilimlere ve ekonomiye de büyük önem vermesinden daha olagan bir şey düşünülebilir miydi?

XVIII. Yüzyıl insanları, henüz yeni olan ve eldeğmemişliğin çekiciliğini taşıyan politik bilimler ve ekonomi bilimi alanlarından geçerek, günün birinde Utopia'nın kapılarım ardına kadar açabileceklerini ummakta belki de haksız değillerdi. Öte yandan, David Hume'un Paris'te sağladığı büyük başarının öyküsü, ince ve uygar bir toplumun durumu üstüne bir fikir verecek çaptaydı. Hume'un Paris'teki İngiliz Büyükelçiliğine kâtip olarak atanması, uluslararası bir olay kimliğine bürünmüştü. Bütün Paris Hume'un a-

yaklarına kapanmıştı. Voltaire'e, Buffon'a ve Newton'un anısına gösterilen saygının üstünde durmayacağım. Ama okurlarıma şunu kesinlikle belirtmek isterim ki, kadın olsun, erkek olsun, bu Fransızlar, hayranlık duydukları yazarların kitaplarını gerçekten okumuşlardı.

Değer duygusundan ve *beau monde*'a karşı duyulan bu aydınca ilginlikten XVIII. Yüzyılı bütün uygar insanlara sevdirecek bir sonuç çıkıyordu Bu saygıdeğer ve dikkatli bayanlar ve baylar öyle kolayca yıldırılacak, ya da sıkıntıya gelir cinsten kişiler değildiler. Hele budalaca üslûpçuluğu, ya da usandırıcı bilgiçlikleri hoşgörü ile karşılayacak göz yoktur onlarda. Ustalarının açık seçik tatlı bir dille anlatımını istiyorlar ve bunda direniyorlardı. Sırası gelmişken Büyük Katerina'nın kendisini «*Elève de Voltaire*» (Voltaire'in öğrencisi) diye tanıtmaktan özel bir haz duyduğunu da belirteyim. Bilimin güzelliğe değilse bile, üslûpta biçim'e saygı göstermesi bekleniyordu. XVIII. Yüzyılın kendine göre beğeni ölçüleri vardı ve bunlara gereken değerin verildiğini görmekten sevinç duyuyordu. Söz konusu ölçüler salt düz yazı alanının sınırları içinde kalmıyordu üstelik. XVIII. Yüzyılın beğeni ölçüleri, yaşamın içine karışmıştı. Gerçekten belirli bir düzeye çıkmış ölçülerde direnmek ve hiçbir şeyin bu düzeyin altına düşmemesine titizlikle çalışmak, uygar çağların ortak niteliği olmuştur. Belirli bir ölçüye sahip olmaksa, hiç şüphesiz, değer duygusunun bir sonucudur.

Çok zevksiz döşenmiş, o çok aydınlık lokantalar-

da çok pahalı bir akşam yemeği ile tıkabasa doymuş ve gürültülü müziğin içinde ancak yarımyamalak anlaşılan konuşmalardan sonra, garsonun uzattığı puro kutusuna bakarak, «Sen bırak bunları da, hangisi en iyiyse onu ver...» diyen kalantorlara hiç raslamadınız mı şimdiye kadar? Bu biçim bir yaşam ancak, insanların beğeni ölçülerini yitirdikleri zaman ortaya çıkar. (Şimdilerde Londra'da şöyle oturup hazla yemek yiyebileceğiniz iki ya da üç lokantadan fazlası kalmadı ya, o ayrı konu). Diyeceğim şu ki; herkes için «en iyi» olan şey, gerçek beğeni ölçülerine sahip bir kişi için yeterli değildir. Beğeni ölçülerine sahip insanlar derken, ne istediğini kesinlikle bilen, onu elde etmekte direnen kişileri düşünüyorum. Çağdaş İngilizlerin bu ölçülerden bütün bütün yoksun oldukları anlaşılıyor. En gösterişli ve cakalı mağazalardan birine girip, en pahalı şeyleri satın almaktan başka bir düşündükleri yok. Oysa, bundan 50 yıl öncesinin sevimli evkadını, herşeyin en iyisini nerede bulabileceğini bilmenin övüncünü taşıyordu. Sözgelimi, arka sokaklardan birinde tam istediği gibi kahve satan bir küçük dükkâncık olduğunu bilirdi. Bir başka dükkândaysa harmanlanmış çayın dik âlâsını bulacağını, bir üçüncüsünden de tütsülenmiş jambon alınabileceğini öğrenmişti. Şimdi bunların hiçbiri kalmadı. Ev kadınları ise büyük mağazalara gidiyorlar artık. March Hare'in aykırı görünen düşüncesi, garip bir paradoks olmaktan çıkıp gerçeklik kazandı: Çünkü artık sevdiğimiz şeyleri satın almakta direnmiyor, tam tersine satın aldıklarımızı sevmekle yetiniyoruz. Belki hafif bir ör-

nek gelecek ama, sözgelimi, siz Londra'dan yarım düzineyi aşmayan sözümona seçkin lokantadan birinde yemek yer ve yüklüce bir hesap pusulasını ödeyip çıkarken, basit taşra alışkanlıklarıyla yetişmiş bir Fransız alış-veriş için Londra'ya gelir de o lokantaya uğrarsa; tepesinin atacağından, kızgınlıkla aşçıbaşıyı çağırtıp azarlayacağından hiç kuşkunuz olmasın. Bunun nedenleri üstünde birazcık durup düşünün: En pahalı İngiliz lokantaları yüksek ücretli Fransız aşçıları çalıştırmıyor değiller. Fransız aşçılarının en iyisini tutuyorlar ama, bir süre sonra, aşçılar usta olmaktan çıkıyorlar. Çünkü kimse onlardan belirli bir beğeni düzeyini tutturmalarını istemiyor. Lokantaya gelenlerin «zevki» olmayınca, aşçı ne yapsın? Görünüşte küçük bir örnek bu ama, gerçek barbarlığın kökü buradadır.

Uygarlık birtakım beğeni ölçüleri üstünde durur derken, uygarlık kişiye cansıkıcı birörneklik uygulayan bir şeydir yollu eski bir yanılgıya düştüğüm sanılmasın. Racine ya da Poussin'i değerlendirmede kaba ve anlayışsız davranan Victoria çağı eleştirmecileri bu sanatçıları Tennyson ve Turner'den niçin daha aşağı bulduklarını açıklarken şu gerekçeyi öne sürüyorlardı: «Racine ve Poussin, insanın kendini serbestce dile getirmesini önleyen, deneye, gelişmeye «olmaz» diyen aşırı bir uygarlığın ürünüdürler». Victoria çağı eleştirmecilerine göre, üstün uygarlıklar kesin ve sarsılmaz birörneklikte direnmeliydiler Dediklerine bakılırsa, sert ve katıydı bu birörneklikler. Gerçekteyse durum, hiç de onların söyledikleri gibi değildir. Üstün uygarlıklarda da sanatçılar, başka çağlardaki kadar özgür ol-

muşlardır. Nerde isterseniz orada sayısız örnek bulabilirsiniz bunun böyle olduğuna. Atina'da yüz yılı aşan bir süre içinde yontuculuk alanında eski biçimden Phidias'çılığa, oradan da Praxiteles'çiliğe geçilmiştir. Edebiyat alanındaysa, Aiskhylos'tan Sophokles'e, Sophokles'ten de «yeni komedya» anlayışına varılmıştır. İtalya'da XV. yüzyılın başında resim alanında büyük bir devrime tanık olunmuş, bu devrim Giotto'cu akımın sonunu getirerek Masaccio, Castagno ve Mantegna'nın «keşfedilmeleri» sonucunu doğurmuştur. Roma'nın yağma edilmesinden önce Raffaello ve Michelangelo, resim geleneğini bir kez daha değiştirmiş, yeni bir okulun öncüleri olmuşlardır. Öte yandan Fransız edebiyatı ile yakından ilgilenenler Corneille hayranlarının Racine'in «stil»i karşısında şaşırıp kaldıklarını, hattâ sarsıldıklarını bilirler. XVII. yüzyılın düz yazısından çıkarak gelişen XVIII. yüzyıl edebiyatını okutan bir öğretmen, bu gelişmeleri izleyebilmek için ter döken zavallı öğrencilerin bilgisizliğini hoşgörü ile karşılamaz. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan doğacı ve duygucu okul, ulusal bir kendini beğenmişliğin etkisiyle olacak, bu çağın duragan birörnekliğini hor gören eleştirmecilerin amansız saldırısına uğramıştı. Bu ileştirmeciler herhalde, Gluck ile çömezlerinin yüzyıl sonra Wagner'in yapacağı gibi, gelenekçi müziğe doğru kesin bir dönüş yaptıklarının farkında değildiler.

Uygar çağlar, şüphesiz, başka alanlarda olduğu gibi, sanat alanında da geleneklere saygı gösterme eğilimindedirler. Ama bu saygının tehlikeli bir yanı var-

dır: Çünkü kolayca basmakalıp göreneklere tapınma alışkanlığına dönerek soysuzlaşabilir. Birikmiş deneyimleri dile getiren geleneklerin tersine, görenekler geçmişin alışkanlıklarının basmakalıp bir basitliğe indirilmesinden başka bir şey değildirler. Öte yandan uygar çağların duyarlı ve iyi eğitilmiş bir halkı vardır. Bu halk, sanatçıya sevgi duymakta ve kendisi için en iyi olanın ancak sanatçılarca bilindiğini kabule hazır bulunmaktadır. Böylesi bir halk seçkin bir geleneği tanımlamak için, basmakalıp bir formülü kabule kolayca kandırılamazlar. Ne Masaccio ve çömezleri, ne XVIII. yüzyılın başlangıcındaki düz yazı ustaları, ne de bu yüzyılın sonuna doğru belirmeye başlayan ön-romantikler; Hugo, Wagner, Rosetti, Mallarmé ve Cézanne gibi adların çevresinde kopan korkunç fırtınalara benzer kavgaların içinde bulmamışlardır kendilerini.. Çünkü uygar çağlarda halk, XIX. yüzyıl halkından çok daha ince, çok daha anlayışlı ve duygulu; çok daha az zorba, çok daha az kabaydılar. Uygar çağların koşulları insanı çileden çıkaracak ölçüde usandırıcı bir anlayışsızlıktan uzaktı çünkü. O yüzden de sanatçılar, sık sık, boş ve gürültülü protestolara hedef olmuyorlardı. Gerçek sanatçılardan hiçbiri doğal olarak başkaldırmacı değildir. Ancak, çağdaşlarının iğrenç, anlayışsız ve kasıtlı kötülükleri sanatçıyı başkaldırmaya zorlar. Başkaldırmacılık, isyan sanatın en büyük tehlikelerinden biridir bence, öfkeyle kalkan zararla oturur. Uygarlık ise, başkaldırmayı gereksiz kılar.

Uygarlıkta en yüksek düzeye ulaşmış çağların birörnekliğinin söz konusu ettiğim birtakım sakıncaları

varsa da, bu birörneklik sanat için korkunç bir tehlike değildir. Bunun nedeni sanatçının iyi yetişmiş ve uyanık bir toplumda bulunması olmaktan çok, (ki bu da kolay kolay hafife alınamaz), onun gösterişli protestolara kalkışmasını gereksiz kılan iyiniyetli bir evrende yaşamış olmasıdır. Böylesine seçkin bir uygarlık aşamasına varmış toplumlarda sanatçıyla halk arasında yaygın bir ortaklık, bir uyuşum vardır. Sanatçı, kendisine aşağılık ve ne idüğü belirsiz bir kişi gözüyle bakılmadığından güvenlidir. Üstelik halkı kısır bir anlayışsızlıkla suçlayıp hor görmesi için hiçbir neden yoktur ortada.. Tam tersine halktan ilgi, sevgi ve anlayış görmektedir. Uygar halklar ölü bir akımın kalıntılarını geleneklerden ayırdetmede başkalarından çok daha az yanıldıkları, için, sanatçı göreneklerle eli kolu bağlanmış olmanın yürekkıran korkusunu duymaz. Seçkin uygarlıklarda sanatçı, geleneklere karşı kuşku ya da güvensizlikle bakmaz; tersine, gelenekl:rden özgürce yararlanmanın yollarını bulur. Uygar toplumlara özgü olan ve ancak seçkin uygarlık çağlarında görünen bir nitelik daha vardır: Biraz değer duygusundan, biraz da akıla yatkınlıktan çıkan ve beğeni ölçülerinde uygarca direnme eğilimine sıkı sıkıya bağlı olan bu özellik, nezakettir. Uygar toplumlar hep ölçülü, saygılı, nazik ve kibar olmuşlardır.

Ölçülü ve nazik davranış, değer duygusuna sahip kişilerin hiç de yabana atmadıkları hazların başında gelir. Nezaket, uygarlığın bir başka önemli niteliği olan akla yatkınlığın bir sonucudur, demiştim. Çünkü akıla yatkınlıktan açık yürekli bir hoşgörüye varılır; hoşgö-

rü de başkalarının dediklerine kulak vermeye ve zorbalık yöntemlerinden iğrenmeye götürür insanı. Uygarca değer duygusunun yukarıdan aşağıya doğru ne gibi sonuçlar verdiğini açıklamaya çalışırken, bundan sonraki bölümde anlatacağım konulara atlamak istemiyorum. İsterseniz, akıla uygunluğu ve onun türevlerini bir kıyıya koyalım şimdilik... Yaşamın içinde en güzeli ve en iyiyi bulup çıkarmaya yarayan değer duygusunun kendiliğinden bir nezaket, bir ölçülü saygı getirdiği apaçık bir gerçek değil mi? En iyi ve en güzel olansa hiç kimsenin daha eksiği ile yetinmediği, yetinmeye istekli olmadığı bir değer ölçüsüdür.[1]

Öte yandan, değer duygusunun bilincine varmış bir kişi, nezaketin özündeki açık üstünlüğü sert ve kaba davranışlara yeğ tutmakta kusur etmez. Bu uygarca çelebilikten duyulan hazzın genç, özgün ve güçlü sanatçıları nasıl etkilediğine gelince, bu, bir bakıma, onların huy ve mizaçlarına bağlıdır. Ama özgünlüğü kavrayabilmenin her zaman iki yolu olmuştur: Birincisi, sağduyulu ve saygılı olmak, ötekiyse kaba ve kötü davranmaktır. Ugar kişiler birinci yolu seçerler hep.

Bununla birlikte uygar çağlar sanatçılarının, uygar

---

[1] *Perikles ünlü bir konuşmasında Atina'lıların ölçülü ve nazik davranışları üstünde durarak şöyle demişti: «özel yaşamımızda nezaket, düzenli bir uyuşumun güveneğidir.» Thukydides, ii 37. Rönesans'ın nezaket duygusuna verdiği önem üstüne* Il Cortegiano *adlı kitaba bakınız. Bu, yetişkinlerin el kitabı gibiydi.*

olmayan çağlardakilere üstün olduklarını söyleyecek kadar budala değilim. Sanat, uygar çağlarda da, uygar olmayan çağlarda da gelişebilir, ikisini de kendine yararlı kılabilir. Sözgelimi bazı sanatçıların, örneğin, Phidias, Sophokles, Aristophanes, Raffaello, Racine, Molière, Poussin, Milton, Wren, Jane Austen ve Mozart'ın yüksek ölçüde uygarlaşmış kişiler olduklarını söyleyebiliriz. Başka sanatçıların, örneğin, Villon'un, Shakespeare'in, Rembrandt'ın, Blake'in, Wordsworth'ün, Emily Bronte'nin Turner'in, Whitman'ın, Wagner'in, ne bileyim Kongo'lu fetiş yapımcılarının ise uygar kişiler olmadıklarını da öne sürebiliriz. Bu ayrıma karşı sözüm yok. Ama, birinci dizide saydığım sanatçıların, ötekilerden üstün olduklarını söylemeye gelince, iş değişir. Birinciler, ikincilerden üstündür, diyemeyiz. Gerçek şudur: Birincilerle ikinciler arasındaki ayrılık, köklü, temelli bir ayrılık değildir. Ayrılık araçlardadır, amaçlarda değil.. Çünkü sanatın amacı, her yerde ve her zaman aynı olmuştur. Sanatçının amacı estetik coşkunlukların kendine özgü durumunu eksiksiz bir yetkinlikle anlatmak, ya da belirli bir biçim yaratmaktır. Uygar sanatçıların, uygar olmayanlardan ayrıldıkları nokta, bu amaca varmakta değil, kullandıkları araçlarda, konuyu ele alış ve işleyiş biçimlerindedir.

Sanat yeryüzünde en çok özelleşmiş bir-iki şeyden biridir. Bu yüzden uygar sanatın özelliklerini gerçek anlamı ile değerlendirebilmek için, uygar kişileri ele almak gerekir. Bu konuya gelecek bölümlerden birini ayırdığım için, uygar sanatçıdan söz açmayı da o

zamana bırakıyorum. Şimdi belirtmek istediğim; uygar sanatçıların, uygar olmayanlardan ne aşağı kaldıkları ne de üstün olduklarıdır. Bunun tersini düşünmek budalalıktır bence. Ayrıca uygarlığın, sanatın gelişmesine yaradığını ya da yaramadığını tartışmak da, düpedüz saçmalamak olur. İncelediğimiz üç tipik toplum örneğinden ikisi (Atina ve Rönesans İtalyası) olaganüstü bir yaratıcılığa, üçüncüsü de (XVIII. Yüzyıl Fransası) olaganüstü sayılamıyacak bir yaratıcılık gücüne sahiptirler. Uygarlığın bununla hiçbir ilişkisi yoktur. Değişik kişilikler değişik ortamlarda beslenip gelişme olanakları buldukları için, uygarlığın sanatçılar üzerinde şu ya da bu biçimde etkileri olabilir ancak. Kaç tane Milton'un, Raffaello'nun ve Mozart'ın karanlık çağların barbar güvensizliği içinde seslerini duyuramadan kaybolup gittiklerini biliyor muyuz? Blake gibi sanatçıların kolunu kanadını kırıp umutsuzluğa düşüren XVIII. Yüzyıl İngiltere'sinin ise; gotik düşünceli nice dehanın ince duygularını ezip yok ettiğini, yeni yetişmeye başlayan kaç tane Wagner ve Webster'le insafsızca alay ederek yaratıcı güçlerini kırdığını söylemenin bir gereği var mı?

Üstün uygarlıkların kişilere kaçınılmaz bir biçimde birörneklik uygulamaya kalkıştığı yolundaki yaygın kuram, genellikle bu türlü kuramların ne menem şeyler olduğunu ortaya koymaktan başka bir işe yaramaz. Rönesans'ı ele alalım: Kültür ve sağduyu ölçüleri yüksek toplumlarda seçkin ve olaganüstü yetileri olan biri, kültür düzeyi düşük olan toplumlara oranla kendini halk yığınlarından ayrı tutmaya çok

daha az eğilimlidir. Böylelikle kültür alanında gelişmiş toplumlarda birörneklik durumundan söz edilebilir. Uygarlığın tehlikesi de buradadır zaten. Bununla birlikte tarihe şöyle bir göz atılınca, birörnekliğin bir nitelik olmadığı görülür. Ama ne de olsa tehlike, tehlikedir. Açık konuşmak gerekirse daha başından beri belirtmeye çalıştığım gibi, uygarlık bir «ideal» değildir. Eğer izin verirseniz birkaç örnekle söz konusu ettiğim bu tehlikenin nerelere vardığını açıklamak isterim.

Örneğin, Fransa ve İngiltere'yi düşünelim. Herhangi bir üstün yetiye sahip olan İngiliz, kendi ayakları üzerinde durmak zorunddaır. Çünkü dayanacağı - daha doğrusu dayanmaya tenezzül edeceği herhangi bir şey yoktur onun için. Kendi yolunu kendisi bulmak zorundadır. Çünkü önceden belirlenmiş olan yollar, dayanılmaz ölçüde sıkıcı olan bir ülkeden geçerek aydın gecekondu mahallelerine ve bağlık-bahçelik taşraya çıkarır onu. Birinci sınıf bir İngiliz kadınının, ya da erkeğinin yaşamı, hoşgörü nedir bilmeyen düşmanca koşullar karşısında, kişiliğinde direnme çabasından başka bir şey değildir. Seçkin bir duyarlıkla doğan ve sanata karşı özel ilgisi olan bir İngiliz çocuğu daha başlangıçtan kendisini, içinde yaşayacağı evrenle çatışma durumunda bulur. Çünkü, düpedüz zevksizliklerle koşullu bir toplumda, en aşağılık duyguları belirleyen ulusal görenekleri kabul etmesi söz konusu değildir. Sözgelimi, herşeyden önce pazar günleri kiliseye gitmez. (Bir dinsel tören söz konusu olsaydı, durum herhalde başka türlü olurdu). İçten ve

nazik ilişkileri olanaksız kılan aile hayatının görenekleri, kaçmak duygusundan başka bir şey yaratmaz onda. Elle tutulur, pratik bir sonuca ulaşma amacının dışında kalan herşeyin hor görüldüğü bu ortamda, ya gerilere atılacak, ya da, sözgelimi, azılı bir muhalefete rağmen büyük adamlardan birinin Avrupa'da ün sağlaması üzerine bir asalet ünvanı almasından, ya da bu kişinin ölümü üstüne *Times* gazetesinde bir yazı yayımlanmasından dolayı şöyle böyle gurur duyar hale gelecektir. Sanatçılara gelince, eğer büyük galerilerden birinde resimleri sergilenmemiş, ya da yapıtları bir müzeye kabul edilmemişse, aileler arası sohbetlerde alay konusu olmaları işten bile değildir. Böylelikle sanata karşı duyulan seçkin ilgiler sürekli olarak körletilmekte; özlemler içinde bezginleşen sanatçı, bir kıyıya itilmişliğin yılgınlığı içinde yaşamak durumunda kalmaktadır. Günün birinde, zoraki birtakım oyunlar adamakıllı gücünü kesinceye, ve sanatçıyı yaşamına başkaldıran bir isyancı haline getirinceye kadar bu böyle sürüp gider.

Kendisini kuşatan çevreye karşı duyduğu zorlu direnç, büyük yetileri olan güçlü bir İngiliz gencini kendi durumunun ve yalnızlığının bilincine varmaya iter. Buna karşılık bir Fransız genci iyi yağlanmış bir biley taşında bütün pürüzlerini düzeltmekte, garip ve zarif bir gizem içinde suç ortakları ile birlikte günden güne yalnızlığının bilincine daha çok varmaktadır. Fransa'nın, yüzeyde de olsa, şimdi bir uygarlığa sahip olduğu su götürmez. İngiliz gençleri gitgide daha bireyci yetişiyorlar, günden güne daha bir tuhaf, daha

serüvenci ve daha kişilik sahibi oluyorlar. Göreneklerin ağından çok daha kolay kurtulup bütünüyle kendine güvenmeyi öğrenerek; neyin iyi, neyin doğru ve güzel olduğu konusunda salt kendi duyumlarına başvurmasını bileceklerdir şüphesiz. İzlemeleri gereken tek şey, bu öz duyumlarından başka bir şey değildir. Ancak bunu izleyerek, bu yoldan giderek; göreneklerı yıkmakta karşılaşacakları engellerin önünde duralamama gücünü kazanırlar diyorum. İngiliz uygarlığı eğer uygarlık sayılırsa - öylesine kendini beğenmişlikle yetinen, öylesine sahteci, bayağı ve aslında öylesine zorbadır ki; seçkin bir İngiliz ister istemez yasa dışı olmak durumuna düşmekten kendini alamaz. Çevresini zorlayıp iterek, sıkı ve canayakın görünen göreneklerle kösteklenmeden, üstelik hükümetin engizisyoncu zorbalığına kapılmadan (ki bu çok önemlidir) kişiliğini geliştirir. Savaşın bağlangıcına kadar (Birinci Dünya Savaşı) göreneklere başkaldırma cesaretini gösteren herhangi bir İngilizin, yasalara karşı gelmekten ötürü, bir Fransızdan çok daha az korku duyduğu bir gerçekti. Bütün bunlar seçkin bir güzellik ve «gülen düşünce» bilincine, haz duyma inceliğine erişmiş zarif kişiler için, İngiltere'yi, yaşanacak bir ülke olmaktan çıkarmıştır. Ama buna karşılık öylesine parlak, öylesine ciddi ve ağır bir bağımsızlık duygumuz var ki; tarihin en büyük edebiyatının yaratılmasına yol açan; en özgün, en derin ve en korkusuz çağdaş düşünce düzenini geliştiren İngiliz dehalarının ortaya çıkmasını sağlayan da bu olmuştur.

Nasıl ki kavga etmek için en az iki kişi gerekli

ise, pazarlık için de iki tarafın var olması gereklidir. En seçkin Fransız bile toplumla anlaşma yoluna giderse bu, toplumun ona kabul edilebilir birtakım şeyler sunduğundan dolayıdır. Fransız toplumunun sunusu ise, Fransız uygarlığıdır. Göreneklerin düşünce, duygu ve eylem özgürlüğü üzerine koyduğu kısıtlayıcı yasaklar dolayısiyle, karakter ve kişilik düşmanlarının, karakter ve kişilik sahibi kişilerden nefret etmeleri olagan sayılmalıdır. Ama gene de Fransız göreneklerinin sevimli bir özgürlük havası vardır; ve Fransa, göreneklere uymasını istediği kişilere, çağdaş uygarlıkların en az bozulmuş olanı içinde işbirliği yapma teklifinde bulunmaktadır. Doğrusunu isterseniz, hiç de fena bir teklif değildir bu. Üstelik, yutturulmak istenen hapın üstü iyice kapatılmıştır. Fransız gelenekleri «şöyle düşüneceksin, şöyle hissedeceksin, şöyle davranacaksın» diye buyruklar verirken, softa bir ahlâkçılık, ya da faydacılık adına değil, bir güzellik duygusu adına hareket etmektedir. Fransız geleneklerinin kurallara uymamızı istemesi, bu kuralların doğru ya da çıkar sağlayıcı olmasmdan değil, zarif ve güzel olmasından ötürüdür. Fransız gelenekleri sanki şöyle diyor gibidirler: «Sizden saygıdeğer olmanızı değil, mankafa olmamanızı istiyoruz. İşte size vergisiz, açık bir marka sunuyoruz, yeryüzünün her yanında saygınlık ve seçkinlik sağlıyacak bir marka: Herkese «Ah ne kadar Fransıza benziyor» dedirtecek bir damga.» İnanın, Fransız olmayan biri aynı şeyi kendine söyletmek için sağ gözünü verir...

Fransızların kurallara gösterdikleri saygının so-

nuçlarından söz açarken, bunun sağladığı birtakım kazanç ve zararı da belirtmek gerek bence. Fransanın gerçi yüzeyde birtakım kayıpları olmuştur, ama verimlilikte kazancı su götürmez. Uluslararası bir aydınlar ve sanatçılar listesi düzenlense Fransızların kaplayacakları yer bütün ölçüleri altüst edecek kadar büyük olur. Üstelik Fransız kültürünü bir soyluluk düzeyine ulaştıran da bu gelenek temelidir. Fransa hiçbir zaman beğeni ölçülerinden yoksun kalmamıştır. Avrupa'nın öbür bütün ülkelerinin seçkin düşünce, zarif duyarlık ve haz ölçüleri konusunda gözlerini Fransa'ya dikmelerinin, Fransa'dan birşeyler kapmaya çalışmalarının nedeni budur. Bu görenekleri olmasa Fransa'nın bu kadar uzun bir süre uygarlığın ağırlık merkezi kalabileceği şüphelidir. Öte yandan Fransız tarihinde, İngiliz tarihine kıyasla, daha az sayıda büyük başarılara ve olağanüstü kişilere rastladığımız doğrudur. Olağanüstü karakterler bakımından Fransız tarihi gerçekten yoksulcadır. Büyük İngiliz yazarlarının, düşünürlerinin ve sanatçılarının hemen hemen hepsinin, ikinci sınıf yazarlarının ise çoğunun büyük kişiler olmalarına karşılık, Fransız edebiyat ve sanatında ise tekdüze sağduyu ve incelik geleneğinin dışına çıkan büyük çapta ve şaşırtıcı pek az kişi vardır. Seçkin yetilerle doğmuş Fransızların, güçlerini tam anlamı ile ortaya koymayı başaramadıklarından hiç kuşkum yok: Fransız geleneklerinin, görenekleri kabullenmek ve kurallara uymak konusundaki göz kamaştırıcı çekiciliğine kapılmışlardır da ondan. *C'est convenu, C'est inadmissible* gibi deyimler, akıllı ve

iyi eğitim görmüş Fransızların sıkca kullandıkları sözlerdir. Bunun nedeni ise, Fransızların İngilizler gibi, zorluklar içinde yetişmemiş olmalarıdır. Çünkü, Fransızlar İngilizler gibi; daracık bir sandıkta yaşamaya zorlanan Çinli suçlular gibi tutsaklanmış olmanın çilesini çekerek düşünmeye, duymaya ve bir çıkar yol bulmaya zorlanmış değillerdir. Böylece yetili genç Fransızlar, görenekleri ve hayat kurallarını olduğu gibi kabul ederler; çünkü Fransa'da görenekler ve kurallar saçma ve korkunç değildirler. Saçma ve korkunç olmamalarının nedeni, uygar bir geleneğin kalıntıları olmalarındandır. Bu, uygarlığa karşı ciddi bir suçlamadır diyebilirsiniz, ama ben aynı düşüncede değilim.

Çağdaş Fransa'yı bırakalım da, eski Yunanın yücelik çağını düşünelim. Eski Yunan, canlı ve değişik kişiler yaratmada, tıpkı XVII. Yüzyıl İngiltere'si gibi son derece verimliydi. İtalyan Rönesansı bile ahlâk ve düşünce bakımından eski Yunanistan kadar, belirli ve gözalıcı bir örnek değildi. Son üç yüz yıldan beri Avrupa'nın en üstün uygarlığını geliştiren Fransa bir hârika çocuklar kalabalığından ve olaganüstü kişilerinden daha çok, üstün ve seçkin zekâlı kafaları ve kültürünün yaygınlığı ile bizi etkilemişse; bunun başka nedenler kadar, Fransız soyunun mizacı ile yakından ilgisi vardır. Nasıl ki İngiltere taşkın verimliliğini uygarlığının yetersizliğinden almıyorsa, Fransa da olağanüstü kişiler bakımından kısırlığını uygarlığının aşırılığından almamaktadır. Barbarlık; dehaların ve üstün kişilerin ortaya çıkmasına, dilde bir öz anlatıma elverişli bir ortam değildir. Ama İngiltere, ö-

nemli bir eğilimi ayakta ve canlı tutmayı başarmıştır. Bu, insanın özel hayatına saygı duygusudur. Kıta Avrupası ülkelerinde kişinin özel hayatına karışmama, ona saygı gösterme ne kadar ileriye gitmiş olursa olsun, hiçbir zaman İngiltere'deki kadar üstün bir yüceliğe erişmemiştir. Garip yaradılışı ve dehâsı ile İngiliz eccentric'i, yürürlükte olan koşulların etkisi sonucunda bir köşeye itilmekte, istediği biçimde yaşayamamanın ve olduğu gibi kalmanın büyük acısını çekmektedir. İngiltere'nin özgünlük ve üstün kişiler yatağı olma konusunda saldığı ünün nedeni de bu olsa gerektir. Haklı ve yüce bir ün'dür bu, ama uzun ömürlü olacağa benzemiyor. Çünkü, bu tutumu kökünden yıkmaya çalışan bir akım başlamıştır. Bu akım, İngiliz acayipliklerini hoşgörü ile karşılamanın «uygunsuz» olduğunu öne sürmektedir. Bu düşünceyi savunanlara göre İngilizler, düzenin havasına girmeyi öğrenmeli ve özenle kurulmuş göreneklere uygun davranmaya zorlanmalıdırlar. Bunlar kısaca, disiplinden yanadırlar. İngiliz geleneklerine aykırı olarak zorunlu askerlik görevinin konulması ile İngiltere'de disiplin ve zorunlu uygulama, her zamankinden daha fazla moda oldu.

Değer duygusuna sahip kişi, bayağı bir kişi olamaz. Değer duygusu olan insan sanat, düşünce ve bilgiyi, faydalı olup olmadıkları ölçüsünden değil; sanat, düşünce ve bilgi adına değerlendirir. Sanat, düşünce ve bilgiden söz açarken, bunları insan mutluluğunun doğrudan doğruya araçları saydığımı, insan mutluluğunun ise bir amaç olarak tek başına yeterli bulunduğu-

nu belirtmek istiyorum. Issız bir adadaki sanat yapıtlarının mutlak bir değer taşıdığını kimse düşünemez. Çünkü bu yapıtlar ancak seçkin bir akıl ile değerlendirildikleri sürece, özlerinde sakladıkları değerleri ortaya koyarlar. Estetik coşkunluğun doğrudan doğruya aracı olan sanat ürünleri, insan mutluluğunun da doğrudan doğruya aracıdırlar. Bilim ve felsefe gerçeklerinin bir çıkar gözetmeden araştırılması ve algılanması da estetik açıdan benzer bir duygu yoğunluğuna yol açtığı için, bunlar sanat ürünleri ile eş kategoriye konulabilir. Bilginin değerine gelince, durum son derece değişiktir. Bilgi insan mutluluğunun doğrudan doğruya bir aracı değildir çünkü. Eylemsel etkinliği dolaylı ve dolambaçlıdır bilginin. Örneğin, İngiliz kıral ve kıraliçelerinin hangi tarihlerde yaşadıklarını bilmek bir anlam ifade etmez. Özünde sonsuz değerler saklayan bir besin gibi, bilginin de açık ve belirgin bir değeri olması için akıl ve imge yoluyla özümsenmesi gerekir. Ancak özümsendikten sonra bilgi, insan mutluluğunun doğrudan doğruya aracı haline gelebilir. Buna karşılık akıl ve imge de, bilgi ile beslenmediği sürece güdük ve çelimsiz kalmaya, hattâ açlıktan ölme tehlikesiyle karşılaşmaya mahkûmdur.

Diğer duygusu olan kişiler bilginin işte bu besleyici niteliğine büyük saygı duyarlar. Bilginin bir de kullanılış bakımından önemi, pratik önemi vardır: Otomobil motörleri yapımından kırılan bir ayağın onarılmasına kadar birçok şeyleri bilgi olanaklı kılmıştır. Uygar kişilere özgü olan şey; ilk önce bilginin değerini seçkin bir akıl durumunun aracı olarak tanıma-

ları, sonra da bilginin değerini dolaylı birtakım faydacı erdemlerden üstün tutarak ona saygı duymuş olmalarıdır. Güzelliğin pratik önemi, bir kullanılış değeri yoktur. Güzel bir tablo faydalı bir davranışa yol açabilir, ama kötü bir tablonun da bu sonucu vermesi, hattâ çok daha mümkündür. Değer duygusundan yoksun bir barbarın, herhangi bir kişinin özelliği; araçlarla amaçları, dolaysız amaçlarla dolaylı amaçları birbirinden ayırd edememesidir. Bundan dolayıdır ki, bir barbar ya da bayağı bir kişi akıl soyutlamalarının, sanatın ve salt bilimin ne faydası olduğunu sorar ikide birde. Açıkça bilinen nedenlerden ötürü sanat, bilimin ve soyut düşüncenin seçkin bir değer ve yoğunluk durumunun getirdiği duygusal bir coşkunluktur demeye çalışsanız da bir faydası yoktur. Sanat, soyut düşünce ve bilim gerçek cennetin anahtarlarıdır deseniz, yine de boşunadır. Ama onlara mutluluğun tadına varabilecekleri elle tutulur birşeyler gösterilirse o başka... Bu nasıl mümkün olur? Bana kalırsa cennetin ışığını göstermekle sağlanır ancak. Bu nasıl gösterilebilir, doğrusu ben de bilmiyorum. Ama mutluluğun ışığını göstermenin eğitime vergi bir iş olduğunu söyliyebilirim size. Eğer öğretmenler; hayatın biraz para kazanmaktan ve durmadan çalışmaktan daha iyi şeyler sunmuyor gibi görünmesine karşılık, öğrencilerinin, isterlerse, hayattan seçkin hazlar çıkarabilecekleri konusundaki basit gerçeği kavramalarına yardım ediyorlarsa; eğer öğretmenler sevimli bir odada yalnız başına oturup, uyanık ve iyi bir öğretimin tezgâhından geçmiş bilgi dolu bir kafay-

la kitap okumanın, yatlara ve yarış atlarına sahibolmaktan daha büyük bir haz sağladığını anlatmakta başarı sağlıyorlarsa; güzel bir tablodan, ya da-dürüst bir maddecinin itiraf ettiği gibi - Mozart'ın Quartet'lerini dinlerken duyulan hazzın, bir yudum şampanyanın verdiği hazdan daha derin olduğunu öğretebiliyorlarsa; işte, ancak o zaman öğretmenler, insanlığın temel sorununu çözmüş olurlar. Ben kendi payıma bunu çözmek savında değilim, ama mutluluk ve haz sarayının anahtarlarının, sanat ve düşünceyi değerlendirmesini bilen ve bilgiyi bir kültür aracı olarak kullanma ustalığına eren kişilerde olduğunu söyliyebilirim size.

Eski Yunanlıların özel bir çıkar gözetmeden gerçeği araştırma çabaları, bilgisiz ve dar görüşlü kişilerin suçlamasına uğramıştır. Eski Yunanlıların matematik soyutlama ve geometri alanındaki incelemelerinde vardıkları aşama, bugün bile bu konularda uzman olanları şaşkına çevirmektedir. Metafizik, ahlâk ve politika alanlarında da Eski Yunanlıların bizim ustalarımız oldukları su götürmez bir gerçektir. Mekanikte ise öyle ileri gitmişlerdi ki, salt yaratma hazzı adına bir buhar motörü bile icat ettikleri bilinmektedir. Ondan sonra gelen çağlar, Yunanlıların bu buluşu geliştirerek kullanışlı bir araç haline getirmemelerinden ötürü adetâ dehşete düşmüşlerdir. Eski Yunanlılar hiçbir zaman bir lokomotif, barut, hattâ bir yün eğirme tezgâhı bile yapmamışlardır. Gerçeği, gerçek adına araştırmışlar, bilgiyi bir konfor ve kudret aracı olarak değil bir kültür aracı olarak istemişlerdir. Atinalılar bu kadarla da yetinmemişler, maddesel fayda

ve özel çıkarlar ardında koşan kimseleri hor görerek onlardan iğrenmişler; bu aşağılık tutkuların özgür insana yakışmadığına inanmışlar; bunları seçkin bir yaşamın gereklerine aykırı saymışlardır. Atinalıların ticaret yapmayı bile onursuz bir uğraş saydıkları birçoklarını şaşırtabilir. Plato ve Aristoteles, Atina'da ticaretle uğraşmanın şerefsiz bir iş sayıldığını birçok kereler belirtmişlerdir. Atinalılar zengin olmaktan çok, yaşamlarını gerçekten keyifli bir biçimde sürdürmeyi yeğ tutmuşlardır. Onları tarihte en uygar halk saymamızın nedeni de işte budur.

Herhangi bir güzel şeyin, «güzel» olmaktan başka birtakım özellikler taşıması gerektiği düşüncesi arasıra Atinalıların aklına gelmemiş değildir. Ama, bunun nedeni Atinalıların hemen hemen herşeyi düşünmüş olmalarıdır. Rönesans çağı İtalyanları Atinalılara göre daha az düşünceli kişilerdi. Şunu da kabul etmek gerek: XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru Fransızlar, resim sanatını utanmazcasına kötüye kulanmışlardır. Sözgelimi, Greuze,ün resimleri hiç sıkılmadan ahlâkı yüceltici, duyuları güçlendirici ve merhamet uyandırıcı resimler olarak salık verilmiştir. Bununla birlikte, Greuze'ün gerçekten olağanüstü bir ressam olduğunu söylemeyi kendilerine yediremeyen zevk sahibi kişiler vardır. Daha önce de belirttiğim gibi, XVIII. Yüzyıl güzellikten çok gerçeğe; Rönesans ise gerçek'ten çok güzelliğe dayanıyordu. Ama Rönesans'ın çıkar gözetmeyen ve arınmış bir bilimciliğe saygı gösterdiği de bir gerçektir. Browning'in fantastik şiirinden biraz

alayla karışık da olsa bu gerçek açıkça anlaşılmaktadır:

Küçük adam basit bir şey ister,
Görür ve yapar onu:
Büyük adam büyük bir hayal kurar,
Ölür, bilmeden ne olduğunu.

Küçük adam kuruş'u hesaplar ince ince,
Damlaya damlaya göl olur bundan:
Büyük adam giderken Dimyat'a pirince,
Olur evdeki bulgurdan.

İşte dünya, der biri, cennet cehennem boş lâf,
Üst tarafı palavra:
Öteki dine verir kendini, merak bu ya,
Adar kendini Tanrıya.

Ölüm döşeğindeyken bile tek düşündüğü:
Gramer kuralları
Bildiği sözcüklerdi, ama hep kekeledi
Dikiyorken nalları.

Çözdü Lâtin dilinde ne kadar sorun varsa:
Özne, tümleç ve fiil; hep araya araya,
Çekti en karışık fiilleri, hep çekti,
Çekip giderken öbür dünyaya.

Bu şiir, başka ne anlama gelirse gelsin bayağılığın, adiliğin yüzdeyüz karşıtıdır. «Bir çıkar gözetme-

yen faydasız bilgi» ardında harcanmış bir yaşamın öyküsüdür. Bu şiirde dilbilimci, bir bakıma muhteşem, bir bakıma gülünçtür. Ama onu gülünçleştiren basmakalıp değerlere önem vermemesî değil, öteki bütün iyi şeyleri bir yana iterek gücünü bir tek konu üzerine - adetâ çılgın bir tutkuyla - vermesidir. Bir tek alanda uzman kişi, hiçbir zaman tam anlamıyla uygar sayılamaz bence. XVIII. Yüzyıl da Rönesans kadar, pratik ve fayda gözeten uğraşılardan uzaktı. Bu seçkin çağın bioloji ve kimya gibi çok daha «faydalı» bilimler dururken matematik ve geometri gibi soyut bilimleri uğraş edinmesi; basit ve ilkel düşünceli kişiler arasında hâlâ geçerli olan bir suçlama konusudur. Akıl çağında önemli mekanik buluşlar olmamış değildir; ama seçkin kişiler bu türden teknik gelişmelerle çok az ilgilenmişlerdir. «Faydalı» bilimler arasında doğrusu en büyük ilgiyi, sadece siyasal bilimler ve ekonomi bilimi çekmiştir. Belki de ben - biraz modası geçmiş ve eski düşünceli olduğum için - siyasal bilimlere ve ekonomi bilimine «faydalı» bilimler gözüyle bakıyorum. Fransız devriminin kuramcılığını, pek az tarihçi XVIII. Yüzyılın soyutlamacı tutkusuna bağlamak ustalığını göstermiştir. Çünkü tarihçilerin çoğuna göre, Darwin ve Spencer gibi ustaları yetiştirmiş olan bir kuşak; böylesine kesin bir kuramcılıkla, böylesine katı yürekli bir uzlaşmazlıkla koşulu olamazdı. Buna Ekim Devrimi'ni yaşamış Rus burjuvazisi artıklarının ne diyeceğini kestirmek güç olsa gerek.

Değer duygusundan, hiçbir uygarlığın bir yana atamayacağı, istek ve inanca, özgür eğitim anlayışına

varılır. Parlak ve seçkin deneylerle dolu zengin ve eksiksiz bir yaşam, her uygar insanın özlediği bir amaç olmalı. Bunu özlediği içindir ki uygar insan, kendini tam olarak geliştirmeyi ve dile getirmeyi amaç edinir. Bunlar ise; düşünmeyi, duymayı ve ayırd etmeyi öğrenmiş özgür bir akıl ile her konuya eğilen ve duyguları ile de yaşamın etkilerini yanıtlayan kişilerin üstesinden gelebilecekleri bir amaçtır. Sadece bu kadarı yetmez, bilgi de gereklidir. Çünkü bilgi ile donanmamış bir akıl, önyargıların ve kör inançların tutsağı olur; duygular ise tekdüze ve yamyamca bir oburluğun bulantısına uğrarlar. Uygar bir kişi, «iyi»ye, «doğru»ya, «güzel»e varabilmenin dolaysız aracı saydığı için eğitimden yanadır. O, düşünme ve duyma gücünü beslemek, gerçeği izlemek ve bilgi edinmek amacındadır. Bunları şu ya da bu biçimde bir işe yarasınlar diye istediği sanılmasın. Tam tersine bilgi, düşünce ve gerçek adına ya da bunlar hayatın verimli ve karmaşık olanaklarını bulup çıkarma gücünü taşıyorlar diye, eğitimin erdemine inanmıştır. Tabii, uygar bir kişiyi, bilgi yarışmalarına girip kazanan kişilerden kesinlikle ayırmak gerek. Sıradan bir kişi değer duygusuna varabilmek isterken eğitimi, para ve iktidar yollarını gösteren bir araç gözüyle değerlendirir. Oysa, para ve iktidar, «salt iyi»nin aşağı yukarı dolaylı aracı oldukları sürece değer taşırlar. Özgür bir eğitim ise, «salt iyi»ye dolaysız-dolambaçsız yoldan ve doğrudan doğruya götürür kişiyi. Liberal eğitim hayattan haz duymayı öğretir, pratik eğitim ise hayattan haz duymamızı sağlayacak araçların nasıl elde edileceğini

gösterir.

Bir Atina'lı, oğlunun iyi bir eğitim görmesi kadar, pek az şeye önem vermiştir. Midillililer kısa bir süre için denizlere hâkim olunca, ikide bir başkaldıran komşu ülkelere karşı, onların okullarını kapatmaktan daha büyük bir ceza düşünmemişlerdi. Güzel konuşma sanatı ve silâh kullanma dışında Atina'lılar hiçbir şeyi, bir işe yarasın, ya da bir yarar sağlasın diye yapmamışlardır. İtalya da eski Yunanistan'ın bu bakımdan yerini almış sayılır. Rönesans'ın beğeni duygusunun gücüne, aşağı yukarı dört yüz yıl süre ile Avrupa'daki yönetici sınıfları liberal bir eğitime zorlamış olmasından daha iyi bir örnek bulunamaz. Eğitimin temel özelliği konusunda seçkin İtalyanların ne düşündüklerini çok iyi biliyoruz: Eğitim konusunu insanda hayranlık uyandıran bir derinlikle incelemiş olan Baldassare Castiglione düşüncelerini şöyle özetlemişti: «İl vero e principal ornamento d'ell'animo in ciascuno penso io che siano le lettere[1].» Aslına bakarsanız bu yeni eğitim düzeninde de birtakım tozlanmış ve kof değerler yok değildi; ama Rönesans'ın eski Yunandan edindiği gelenekler, ortaçağların ukalâca gevezeliklerinden büsbütün başkaydı. Bir kere hangi ulustan olursa olsun, genç seçkinler sınıfına, eski Yunan edebiyatı ve felsefesi okutmakla yeryüzünde en değerli şeylere sahip olma olanağı verilmiş oluyordu. Avrupa'nın özde liberal bir eğitim geleneği vardı.

---

[1] *Bana göre insan ruhunun gerçek süsü edebiyat olsa gerek.*

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda bu geleneğe karşı bir başkaldırma olmadı. Gerçi XVIII. Yüzyılda eğitim ve okutma düzeni (ders programları vb,) basmakalıp bir bayağılığa düşmeden günün koşullarına uydurulmadı değil. Böylece matematik ve geometri öğretimi, daha genel ve sistematik bir öğretim biçimine dönüştürüldü. XIX. Yüzyılda endüstri devriminin bir sonucu olarak orta sınıfların büyümesi hızlandıkça, paraya tapınma, kazanç hırsı ve zengin olma tutkusu güçlendi; eğitim düzenine saldırılar başladı ve bu düzen, giderek, gözden düştü. Mr. H. G. Wells'in[2] «Son birkaç yıl içinde olup biten trajedi», liberal eğitimden geçmiş kişilerin de «kıyasıya bir savaş» diye adlandırdıkları dönemde ise, bütünüyle ortadan kalktı.

Değer duygusu ve araçla amacı birbirinden ayırma gücü, insanı bireyci yapmaya yeterlidir bence. Şunu da belirtmek gerek: Akla en yüce değerin tanınması da bireye verilen üstün önem duygusunu besler. Uygar insanın kendi kendisini geliştirme isteğinden söz açmakla bu soylu niteliğe yaklaşmış oluyoruz. Onun için de bu konuya değinmenin tam sırasıdır bence. Tek başına iyilik duygusunun seçkin bir insan aklı için bir amaç olduğu sonucuna varan ve kollektif akıl diye bir şeyin varolmadığı gerçeğini kavrayan bir kişinin; «salt iyi»nin biricik kaynağı olan bireye büyük bir önem vermesinden daha olagan bir şey düşünülemez. Böylesine uygar bir kişi için bütün genellemele-

[2] *H.G.Wells,* The outline of History, *Önsöz*

rin, eninde sonunda bireylerin özel deneylerinin sınavından geçtiklerini unutmak bağışlanmaz bir suçtur. Politikacıların bile, tabii, işlerine gelince toplum iyiliği'ni, çılgınca bir barbarlık diye adlandırdıklarını görmedik mi? Aslında, sanki İngiltere'de yaşayan bireylerin çıkarlarından farklı bir toptancı İngiliz çıkarı varmış gibi, bu toptancı çıkarı savunmaya eğilimli İngiliz devlet adamları; Alman gazetecilerinin kişiyi, Alman devletinden çok daha üstün görmeleri karşısında şaşkınlıktan küçük dillerini yutmuşlardır. Devlet, kendi başına bir amaç olamaz; diyeceğim, seçkin kişiler için devlet, bir araç'tan başka bir şey değildir.

Atina'lılar çoğunlukla, yurttaşın haklarıyla ülkenin ihtiyaçlarını uzlaştırma durumunda kalmışlardır. Savaş yılları değer duygularını kabalaştırıncaya dek, insan kişiliğinin özgürlüğünü korumakta genel olarak başarı sağlamışlar; böylece, batılılar için bir zafer ve parlaklık anıtı olan Atina uygarlığını mümkün kılmışlardır. Atina'nın özgürlük anlayışına gelince, bunu gelecek bölüme bırakıyorum. Bundan sonraki bölümde aklın en büyük çocuğu olan hoşgörü'den söz açarken, Atina özgürlüğü konusunda söyliyeceğim çok şey olacak. Şimdilik okurlarımdan bunu böylece bellemelerini istemekle yetineceğim. Burada, eski Yunanlıların bir çeşit «bireycilik bulgucusu» olduklarını saptamak amacındayım. Kör inançların ve köleliğin yürürlükte olduğu Doğu dünyasında, iyi eğitim görmüş ve sağduyulu bir kişinin birey olarak önemini ilk kez belirten Atina'lılar olmuştur. Atinalılar duyguları, coşkuları ve aklı ile insanı, evrenin asıl efendisi sayı-

yorlar; insan aklı ve cesareti ile kapalı bir istiridye kabuğu olan evrenin kapılarının açılabileceğini belirtiyorlar; birey aklının doğa gücüne denk olduğunu açıklıyorlar; duyan ve düşünebilen herkesin başlıbaşına bir «kral» olduğunu söylüyorlardı.

Rönesans İtalya'sı da, yeryüzünde şaşırtıcı ve eşsiz olan ne varsa hepsinin başlıca kaynağı saydıkları insan'ın önemini, adetâ kişiliğin yüceltilmesine vardırmakla, belki de aşırılığa kaçmışlardı. Kişiye eksiksiz bir anlatım ve deney özgürlüğü tanımakla yetinmeyen Rönesans çağı İtalyanları, bireycilik adına insan kişiliğini bencillik ve küstahlıkla dokuyacak kadar işi ileriye vardırmışlardı. İşin daha da kötüsü, İtalyanlar bencillik ve küstahlık gibi gerçekte barbarca özellikleri - arasıra da olsa - seçkin bir kişiliğin ayracı sayıyorlardı. Perikles ve Voltaire'in çok daha seçkin uygarlık çağları, asla, bu yanlışlığı yapmamışlardır. Uygar toplumlar konuşma sanatının hazzını gitgide daha çok benimsedikçe, zarif, ölçülü ve saygılı davranma özelliğine verilen değer artmış; böylece bireyci eğilimin saldırgan bir küstahlık biçimine dönüşmesi kendiliğinden önlenmiştir. Perikles Atina'sının, Rönesans İtalya'sının ve Voltaire'in XVIII. Yüzyıl Fransa'sının yoğun bir bireycilikle koşulu oldukları su götürmez. Eski Yunanlıların bireyciliklerini en yetkin biçimiyle antik felsefelerinde, Rönesansınkini de aşırılıklarında bulmak mümkündür. XVIII. Yüzyıa gelince, bu yüzyılın bireyciliğini; Fransız devrimi ile en yüce noktasına varan politik düşüncelerin, insan hakları ve insan varlığına özgü niteliklere dayandığını

göstererek ıspatlamak, bilmem, gerekli mi?

Akıldan gelen bireycilik ölçüsünde, kaynağını değer duygusundan alan bireyciliği zorunlu olarak izleyen bir konuda, Kosmopolitik[1] üstüne de bir-iki şey söylemek istiyorum. Akıllı bir bireycinin devlete karşı büyük bir sevgi ve yakınlık duyduğunu sanmam. Bireyci devleti tehlikeli ve gelip geçici bir araç diye düşünür olsa olsa.. Bireyciliğe dayanan bir Kosmopolitlik eğilimi, sürü içgüdülerinden sıyrılıp kurtulma çabası olarak uygarlığa doğru ilerlemenin en şaşmaz gereğidir. Daha da ileri giderek Kosmopolitliği, uygar olmanın bir ölçüsü saymak mümkündür. Sürü halinde yaşama içgüdüsü, vahşi toplumları kaçınılmaz bir biçimde egemenliği altında tutan bir duygudur. Bir vahşinin, bağlı bulunduğu kabilenin üstünde ve dışında birtakım başka değerlerin varlığı konusunda en küçük bir fikri yoktur. Kabilesi dışında hiçbir şeye sevgi ve yakınlık duyması da söz konusu değildir. Uygar kişiye gelince, iş değişir: Uygar kişi, hangi ırka bağlı olurlarsa olsunlar; nerede doğmuş olurlarsa olsunlar; başka uygar insanlara sevgi ve saygı besleyen kişidir. Uygar insan, aynı mahallede yaşadığı yakın akrabalarından birinin zorbalığı ve bayağılığı karşısında bile, rahatsızlık ve iğrenme duyan kişidir. XVIII. Yüzyılın Kosmopolitliğini örneklerle ispatlamak amacında değilim. Yalnız, ünlü bir Fransız tarihçisinin yazdıklarını aktarmakla yetineceğim:

---

[1] *Kozmopolitik, burada evrenselcilik anlamına gelmektedir. (Ç.)*

«XVIII. Yüzyıl felsefesinin bütün özelliklerinin kaynağı olan başlıca niteliği, kosmopolit oluşu ve kosmopolit bir edebiyatın doğuşuna yol açmasıdır. Fransız ordularını yenilgiye uğratan bir Prusya'lıydı; ama bu Prusya'lı Fransızca biliyordu ve öz yurdundan olup Prusya adına ölen bir erden çok daha yakındı bize. Rosbach savaşının kahramanı Fransız uygarlığına saygı duruşunda bulunuyor, böylece Fransız milliyetçiliği bu mânevi zaferden onurlanıyordu. XVIII. Yüzyıl Fransız insanının akılcılığı, ırk ve renk ayrımı gibi önyargılardan arınmıştı. İnsan, akıldan başka hiçbir şeyin buyruğuna uymayan kişilerin hak kazandığı bir ad'dı onlarca. Görkemli kişi, ne Alman'dı, ne de Fransız: Avrupalıydı, Çinliydi. İnsanın olduğu her yerde vardı, ve insan aklının kavrayabildiği bütün gerçekler bu evrensel kişi için yaratılmış sayılıyordu.» (Lanson, *Histoire de la Littérature Française)*

Eski Yunan aydınlarının yazdıklarından daha önce aktardığım bölümler de; Atina'da uygar bir Kosmopolitliğin gelişmiş olduğuna, milliyetçilik duygularının kısır sınırlamalarına karşı yiğit bir küçümsemenin yürürlükte bulunduğuna tanıklık etmeye yeter sanırım. Sadece Abdera'lı Demokritos'un söylediklerini anıyalım bir kez daha. Demokritos şöyle demişti: «Akıllı bir kişi için, bütün ülkelerin kapıları ardına kadar açıktır. İyi yürekli aydın kişinin anayurdu tüm yeryüzüdür.» Kosmopolitik alanında Rönesans eski Yunan örneğini sürdürmekten geri durmamıştır. İnsanlar özgür düşünmeye başlar başlamaz milliyetçilik duygularının bağları gevşer olmuştur. Rönesans tarihinden

rasgele bir isim seçip, örneğin Codrus Urceus'u alalım ele. 1500 yıllarında Urceus şöyle yazmıştı: «Okumuş yazmış bir kişi sandalyesini nereye atıp otururşa, orası yurdudur onun.» Bunun gibi güzelliğe, gerçeğe ve bilgiye değer veren bir İngiliz de, bu seçkin hazları paylaşan bir Fransıza, bir Almana ya da bir Çinliye; «Punch» ve «John Bull» dergileri okumaktan başka bir beğenisi olmayan basit bir İngilizden çok daha yakın bulur kendisini...

Öte yandan milliyetçilik duygusu belirli bir toplum aşamasında, kolayca söküp atılabilir cinsten bir önyargı olmasa gerektir. Bireyciliğin mantıklı sonucu olan Kosmopolitik ise doğasal olarak, toplumdan çok, bireye özgü bir niteliktir. Ama eski Yunanlıların milliyetçi olmadıklarını söylemek aklımın ucundan bile geçmez. Atina'lılar da milliyetçiydiler şüphesiz. Ama onların milliyetçiliği, çirkinliklerinden arınmış bir duyguydu. Eski Yunanlı'lar Atina'yı gerçekten seviyorlardı ama, kaba ve ilkel bir sevgi değildi bu: Atina'yı kendi öz şehirleri olduğu için seviyorlardı. Atina'ya karşı duydukları bu sevgi, bir bayrağa ya da bir isme değil daha seçkin niteliklere yönelmişti. Ayrıca Atina'lıların bu konuda bir de özürleri vardı: Devlet zorba düşmanlarla kuşatılmıştı, dolayısiyle Atina'lılar savunmanın kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu hissediyorlardı. Öte yandan, onbeşinci yüzyılın ortalarına kadar, İtalyan şehirlerinde de ateşli milliyetçilik duyguları belirli ölçüde zayıflamıştı. Diktatörler politik çıkarları için para ile tutulmuş erlerden kurulu ordulara sahiptiler. İtalyan yurttaşları, dükalıklar arasın-

daki savaşlara ya çok az sayıda katılmışlar ya da hiç katılmamışlardı. İtalyan yurttaşlrı, İtalyan uygarlığının Alman ve İspanyol barbarları tarafından yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu anlamış olsalar ve savunmak için silâhlansalardı; elbette uygar kişiliklerinden ödün vermek gereğini duyacaklardı. Böyle davrandıkları için de uygar İtalyanlara, eski Yunanlılar gibi hak vermemiz gerekecekti. XVIII. Yüzyılda ise hemen hemen bütün savaşlar, profesyonel askerlerden kurulu ordular arasında olmuştur. Milliyetçilik tutkularından uzak durmak, hattâ daha da ileriye giderek, bu gibi duygulardan tiksinmek, XVIII. Yüzyılın aydınları arasında büyük ölçüde yaygın eğilimlerdi.

Uygar kişilerin değer duygusuna sahip olduklarını söylemek onların akılcı bir ahlâk düzenine sahip oldukları anlamına gelmez. Onlar, ahlâk alanında bütünüyle kuşkucu olabilir, *a priori* bir kuramın belli ölçülerini kabul edebilir, özel sezgilere dayanan bir ahlâkçılıktan yana çıkabilir, ve faydacı bir anlayışı savunarak; ne kadar çok sayıda insan mutlu olursa mutluluğun da o kadar büyük olacağını söyliyebilirler. Ama, gerçekten uygarlaşmış insanın kabullenmiyeceği bir ilke varsa o da, akla dayanmadan ve kabaca seçilmiş bir çoğunluğun mutluluğunu gözetmeye öncelik vermektir. Seçkin bir uygarlık bilincine varmış bir insan milliyetçilik ahlâkını tartışmasız ve itirazsız kabul etmez hiçbir zaman. «Yurt» kavramı yeryüzünün öteki ülkelerinden farklı çıkarları olan bir varlık niteliği ile, giderek, uygar kişinin gözünde değerini yitirir.

Uygar kişinin bilincinde bundan sonraki aşama, bireyi ve üstünde yaşadığımız gezegeni birbirinden kesinlikle ayrı birer varlık olarak görmek; bunun dışında kalan bütün sınırları belirsiz, sahte ve yapma ayrıcalıklar saymaktır. Kısacası, uygar kişiye göre bir yanda bireyler, öte yanda insanlık soyu vardır. Aydın ve seçkin kişiler özgürce düşünmeye başladıkları noktadan sonra, bu iki katı gerçek arasında güvenilir ve tutarlı bir takım sıçrama tahtaları olduğu inancı yıkılmaya başlamıştır. İnsanlar arasında, kolaylık olsun diye, biyoloji ve yönetim bakımlarından birtakım ayrımlar yapılmamış değildir. Sözgelimi bireyleri erkekler kadınlar çocuklar diye sınıflamış, ya da kısa boylular - uzun boylular, kırmızı saçlılar, okumuşlar, alkolikler, garhamalları, berberler, Almanlar, İngilizler, Türkler diye ayırmışızdır. Ama bu gurupların hiçbiri kişi gerçeğine, kişi olmanın eşssiz varlığına ve yanılgısız karakterine sahip olmamışlardır. Daha da ileriye giderek şöyle diyebiliriz: uygar bir kişi açısından ırksal varsayımlara, ya da coğrafya sınırlarına dayanan bölünmeler kadar saçma bir sınıflama olamaz. Uygar kişiye göre bu türden bölünmelerin öylesine az ve öylesine belirsiz ortak özellikleri vardır ki, bu sınıflamalar ölçüsünde «gerçeklik»ten uzak bir başka ayrım daha düşünülemez.

Kosmopolitik, milliyetçilik korkunç bir tehdit biçimini alır almaz, uygarlığın kendisini savunmak için kullanabileceği en güçlü silâhtır. Milliyetçilik akımı, uygarlığın en amanvermez düşmanıdır çünkü. Atina'nın o güzelim anayasasını eninde sonunda işlemez kı-

lan, XVIII. Yüzyılın mutluluk dolu dirimini tehdit eden hep o milliyetçilik hastalığı olmamış mıdır? Doğrusu, din yobazlığının bile, sürü içgüdüsünün çağdaş belirtisi olan milliyetçilik kadar barbarca belâlara yataklık ettiği şüphelidir. İnsanlık öncesi çağların kalıntısı olan bu duygu yüzünden kimbilir kaç milyon insanın yaşamı mahvolmuş, kaç milyon insan yoksulluğa sürüklenmiştir? Milliyetçilik hastalığı yüzünden, insanın gerçek mutluluğuna yönelmiş olanakların göz göre göre harcandığını bilmiyor muyuz sanki? Bütün bunlara karşın, milliyetçilik denilen bu umacının ne olduğunu kimse doğru dürüst anlatamaz size... Alman'lık ya da İngiliz'lik, tıpkı iki futbol kulübüne benzemektedir: takımların yöneticileri bir futbol maçındaki gibi, onbirer kişilik iki takımı stadyuma salıvermişlerdir sanki. Takımlar oynarlarken taraftarlar da ya alkışlamakta ya da yuhalamaktadırlar. Ama öte yandan, sözgelimi, Creve şehrinden bir demiryolu işçisinin, Creve futbol takımının başkanı olan Creve Ticaret Odası başkanından çok, Sheffield'deki bir demiryolu işçisiyle ortak çıkarları olduğunu kimse hayırlayamaz sanırım. Herkes taraf tutmaya yatkın olduğu içindir ki, miliyetçilik ruhu kolayca canlı kalabilmiştir. Haydi diyelim ki, insanları ulusal başlıklar altında toplayıp sınıflamanın gerçek bir anlamı vardır; öyleyse bu sınıfları meydana getiren kişiler arasında onlara özgü ortak birtakım niteliklerin olması gerekmez mi? Örneğin bana, hepsi de İngiliz olan Milton, Bottomley, Shelley, Lloyd George, Darwin, Sir Olivier Lodge, Wellington dükası, Vesta Tilley, Londra

Başpiskoposu, Papaz Berkeley, Blake, Coleridge, ve Sir William Joynson-Hicks arasında ne gibi ortak özellikler olduğunu söyliyebilir misiniz? Savaşı bizim adımıza kazanan önderlerimizle, benim ya da sizin aramızda ortak ne vardır? «Mr. Lloyd George da, sen de İngilizce konuşuyorsunuz. Bu yetmez mi?» diyeceksiniz. Ne olmuş İngilizce konuşuyorsak? Amerikan Cumhur Başkanı Mr. Wilson da İngilizce konuşuyor, Alman Kaiser'i de... Üstelik Mr. Lloyd George Gal dili'ni de bilir, ben bilmem. Buna karşılık ben eski ve modern dillerden bazılarını bilirim, Mr. George bilmez... Bunları dil birliğinden söz açtıkları için söylüyorum. Gördüğünüz gibi dil, bizi gerçekten birbirimize yaklaştırmak yerine daha da uzaklaştırıyor. «Sen de, ben de, Mr. Lloyd George da İngiltere topraklarında doğduk. Aramızda bir toprak birliği var,» diyeceklereyse yanıtım şu olacaktır: «Evet doğru. Ama bizimle birlikte ne bileyim Karl Scheidnitz de, Marius Pierrefitte de, Demetri Protopopoff da, Socrate Konrioulos da, Hacı Baba da, Abdullâtif de, Po Chi Ling de, Ernst Rothschild de, Chiozza Money de İngiltere'de doğmuş olabilirler. Öyleyse, adına bunca kötülüğe göz yumulan ve uğrunda sayısız nimetlerden vazgeçilen milliyetçiliğin; yukarda adları geçen sayın baylarla benim, sizin ve Mr. Lloyd George arasında ortak bir şeyler olduğunu mu söylemek istiyorsunuz?» Eğer gerçekten öyleyse uygar kişilerin, insanları uluslara göre ayırmada bir tutarsızlık ve bir gerçeğe aykırılık görmelerini daha kolay anlıyabilirsiniz sanırım.

Uygar kişileri vahşilerden açık ve kesin olarak

ayıran özelliklerin başında «gülen düşünce» duygusu gelir. Bu duygu gelişmiş ve incelmiş bir değer duygusundan başka bir şey değildir. «Gülen düşünce» den anladığım, soytarılık ve eşek şakası değildir. Çünkü Seylan adasında Veddah'ların, birbirlerinin oturdukları hasırlara sivri dikenler koymaktan zevk aldıklarını; Batı Afrikadaki Yoruba'larınsa konuklarını açık saçık hikâyelerle eğlendirdiklerini biliyorum. Bunları «gülen düşünce» sayamayız. Ben «gülen düşünce» duygusundan, bazı şeyleri gereğinden çok ciddiye alarak olduğundan fazla önem vermenin gülünçlüğünü kavrayabilme gücünü anlıyorum. Bu güç ancak, amaçlarla araçları birbirinden ayırdedebilecek kişilere özgü bir hazdır. Belirli bir amaca verilmesi gereken önemi, ona varmak için kullanılan araçlarda görmek gülünçlüğün dik âlâsıdır. İnsanlıkla ilgili tüm gelişmeler, olması gerekeni gerçekleştirmekte yetersiz kaldığı için uygar bir kişiye insan davranışlarının azıcık gülünç gelmesi olağandır. Bununla birlikte sevgi, güzellik ve gerçeğe varma tutkusu daha uzun bir süre bu seçkin tutkuları anlamayan budalaların kaba alaylarına konu olacağa benzer. Ama ne olursa olsun sevgiyle koşulu bir aklın güzelliği düşünmesi ya da yaratması, soyut bir yücelik adına verdiği emeklerin kaybolup gitmesi bile güzel bir şeydir. Bu seçkin amaçlara varmak için kullanılan araçlar ne kadar sevimsiz ve çetin olursa olsun, gösterilen çabayı asla küçümsememek gerekir. Çoğunlukla bu araçları biz de uygunsuz sayarız ya, neyse. Gerçek üstünlük araçlarda değil, amaçtadır çünkü... Araçları amaç olarak düşündüğümüz anda ciddi-

ye alınma olanaklarını yitirirler. Diyelim ki, amaçların kutsal tapınağından çıkıp araçların bayağı evrenine girdiniz: politika, ticaret, konfor, ün, asalet ve benzeri şeyler ardında koşan kişiler görürsünüz. Bu kişilerin söz konusu araçları, yalnızca amaçlara bağışlanması gereken yoğun ve bükülmez bir içtenlikle önemsediklerini farkedersiniz. Bu sayın baylar politikayı, ün'ü, soyluluğu, ticareti ve rahat yaşamayı birer amaç sayarak ciddiye almaktadırlar. Değer duygunuz size bunu gösterecek, «gülen düşünce» duygunuz ise bunların ne kadar gülünç olduğunu anlatarak size uygarca bir haz bağışlıyacaktır.

İşte ilkel ve kaba değer duyguları, araçlarla amaçları birbirinden ayırmadaki güçsüzlükleri ile vahşilerin bilmedikleri bu haz, beş aşağı beş yukarı bütün uygar kişilerin yabancısı olmadıkları bir duygudur. «Gülen düşünce» duygusu gerçekten uygar kişilerin bir özelliğidir. Ama daha önce belirttiğim nedenlerden dolayı, en uygar kişilerin en uygar çağlarda yaşamış olmaları şart değildir. Tam tersine, tarih, az çok uygar sayılabilecek herhangi bir çağda yaşamış olan en uygar kişilerin - geçmişten kalan kültür mirâsından yararlanma olanağını kazandıkları sürece bir önceki çağın en uygar kişilerinden daha uygar olduklarını göstermiştir. Orta Çağ'da antik geçmişi özgürce değerlendirebilme olanağından yoksun kalındığı için XVIII. Yüzyılın en uygar kişisinin, iyi eğitim görmüş bir eski Yunanlı ya da Romalı'dan yüzdeyüz daha az uygar olduğunu söyleyebiliriz. XV. ve XVI. Yüzyıllarda ise aşılması gereken daha nice yollar vardı; ve Rö-

nesans'ın en seçkin kişisi bile, Perikles çağı Atinasındaki aydınlar sofrasında silik kalacaktı şüphesiz. Ama, sözgelimi, Rönesans, yitirdiği zamanı kazanmak için çaba gösteriyor olsaydı, hiç kuşkusuz, XVIII. Yüzyılın ortalarına doğru ondan önceki çağlardakinden kat kat daha uygar insanlar var olacaktı sanırım. Neden derseniz, geçmişten çok şey öğrenmiş olacaklardı da ondan. Buna karşın XVIII. Yüzyıl nüfusuna oranla çok az sayı tutan uygar kişiler belki de bu azlıktan dolayı uygar Atina yurttaşları kadar çağlarını derin ve verimli bir biçimde etkilemek olanağından yoksun kalmışlardır. XVIII. Yüzyıl Avrupası uygar olma açısından, Perikles çağı Atinasından kat kat geriydi; ama hiçbir Atina'lı Voltaire kadar uygar değildi. XVIII. Yüzyılın seçkin «gülen düşünce» bilinci taşıyan kişileri bu alanda Atina'lılardan çok daha ince ve zariftiler. Örneğin, Aristophanes bir La Fontaine, bir Gresset, bir Montesquieu, bir Marivaux, bir Voltaire, Bir Beaumarchais, ya da bir Congreve, bir Pope, bir Goldsmith, bir Sterne ve bir Gibbon kadar zarif değildi. Daha da ileri giderek diyebilirim ki, içinde yaşadığımız çağın uygar kişilerinin çoğunluğu «gülen düşünce» inceliğinde - ya da hiç değilse ona değer vermede - geçmiş çağları geride bırakmışlardır. Eğer öyleyse daha fazla üstelemenin gereği yok. Sadece «gülen düşünce» alanında incelmek, bir çağı uygar kılmaya yetmez. Diyeceğim, bir çiçekle yaz olmaz.

Bu son paragraflarda, gelecek bölümlerde sırasıyla ele alınması gereken bir konuyu arka yollardan giderek açıklamaya çalıştım sanırım. «Gülen düşünce»

duygusu ve Kosmopolitlik, uygar bir toplumun olmaktan çok, uygar kişinin özellikleridir. Bir toplumu uygar duruma getirenin bir avuç aydın kişi olduğunu söylüyorum ama, bildiğiniz gibi daha ispatlamadım bu varsayımı. Bundan sonraki bölümde ilk işim, uygar insanı tanımlamak değil, eşsiz örnekler saydığım üç çağa (Eski Yunan, Rönesans, ve XVIII. Yüzyıla) vergi ortak özellikleri bulgulamaya çalışacağım. Bu bölümde değer duygusundan çıkan nitelikleri belirlemek istedim. Şimdi de aklın yüceltilmesinin sonuçları olan özellikleri anlatmağa savaşacağım.

(Çeviren Hilmi Yavuz)

Tahtından İndirilen Akıl

Atina uygarlığının özünü tarihçilere bakılırsa Perikles'in yaslı yurttaşlarını, onlara kendi erdemlerini sayarak, avuttuğu söylevde aramalıymış. Ne var ki, zaman zaman yanıldıkları olur tarihçilerin. Önemli bir durumu belirten önemli bir gösteri Perikles'in söylevi: ancak büyük bir insanın, düşünce ve duyguca günümüzdeki ortalama insandan çok daha üstün olan insanlara söyleyebileceği sözler. Böyle bir söylev Avam Kamarasında da, bir Sendika Kurultayında da aynı derecede yersiz kaçar. Ama uygarlığın özü gibi karmaşık bir konu için herhangibir söyleve, ya da politikacıya başvuracak değilim. Politika söylevleri de, yasalar, şapkalar, yemek çeşitleri gibi uygarlığın belirtileri olabilirler, ama onun özü olamazlar. Atina'nın

gizini açıklamak için Aristophanes'in, Euripides'in, Platon'un yazılarını, Sofistlerin geleneğini incelemek, Perikles'in, Isokrates'in, Phokion'un söylevlerini incelemekten daha akıllıca bir iştir. Yunan kültürüne renk ve tat veren maya, bulunsa bulunsa ozanlarda, düşünürlerde, tarihçilerde bulunur. Kültürün mayası yalnız bunlardadır, ya da kültürü yalnız bunlar yayar demiyorum. Tersine, göstermek istiyorum ki, uygarlığın akışı ünlü yollardan geçse bile, önce bilinmeyen kuyulardan, sarnıçlardan açıkçası bir sınıftan başlar. Kültürün yayıcısı olan insanlar topluluğu, kendini çağın anlayışında belirten bir etkiyi yaysalar bile, çoğu zaman ne dişe dokunur bir yapıt, ne de göz kamaştırıcı bir anıt bırakırlar. Politikacıları bir duygu ve düşünce akımının temsilcileri saymak oldukça saçma dır, hiç değilse. Adam Smith'le Ricardo'nun, Bentham'la Mill'lerin kafalarının ürünü olan Faydacılığı, kimse kalkıp da Bay Hobhouse'la Bay Roebuck'un, Bay Cobden'la Bay Bright'in söylevleriyle yargılamaz. Turgot ile Necker bile, ne denli önemli olurlarsa olsunlar, oldukça yetersiz bir fikir verebilirler bu düşünce akımı üstüne. Kuzey Avrupa'daki öğrenim ve özgür düşünce uyanışı Luther'in bağırtılı söylevciliğinden de, Saksonyalı Frederick ve Henry VIII'nin fırsatçılığından da oldukça değişik bir şeydi. Politikacılar da, iş başındayken, oyuncular, biniciler gibi olduklarından büyük görünürler, sonra da onlar gibi silinir giderler halkın anılarından, ancak birkaç meraklının uğraşına konu olurlar.

Yaşarken gülünç, ölünce unutulmuş

Sonu doğruysa bu dizenin, başı da doğru olmalı: alınyazısı tezelden unutulmak olan birinin bakanlar gibi çalım yapmasından daha gülünç ne olabilir? Hem sonra söyleyin bana, dostlarınızın içinde kaçı, Waterloo Savaşı sırasında İngiltere'nin Başbakanın, Savunma Bakanının, Deniz Kuvvetleri Komutanının kim olduğunu söyleyebilir? 1815 yılında yaşayıp da iş başında olan devlet adamlarından kaçının adını bilir günümüzün okur yazarları? Belki Canning'i, Castlereagh'ı bilir (o da daha çok Byron'un, Shelley'nin taşlamalarına konu olduğu için). Kendini askerlik tarihine adamış birinin dışında Wellington'un iki generalinden başkasının adını söyleyebilecek kimse çıkar mı hiç? Sonra Napoléon *Bellerophon* gemisiyle geldiği zaman İngiliz donanmasının kimin komutası altında olduğunu kaç kişi bilir? İyi öğrenim görmüş İngiliz yurttaşları Napoléon savaşlarını kazanan İngiliz Başbakanının adını, bakanlarını, askerlerinden birçoğunun adını, amirallerinden hiçbirini bilmeyebilir, ama en beğenmediğiniz üniversite öğrencisi bile Shelley'nin, Byron'un, Keats'in, Wordsworth'ün, Coleridge'in, Southey'nin, Lamb'in, Hazlitt'in, Scott'un, Moore'un, Rogers'ın ve Jane Austen'ın o yıllarda yazdıklarını söyleyecektir. Bunun açıklanması çok kolay: bu yazarların insanların düşünüşleri üzerinde hem o günlerde hem de bugün gerçek ve doğrudan doğruya etkileri olmuştur; bugün bile yeni duygu ve düşüncelerin doğup ortaya çıkmasını sağlamaktadırlar, bugün bile yeni görüşler önermek-

te, ya da eskilerini değiştirmektedirler; bugün bile insanlığın değer hazinesine yeni değerler katmaktadırlar. Politikacıların yaptıkları en iyi şey başkalarının yarattığı değerleri düzene sokmak, onları paylaştırmaktır; kendileri hiçbirşey yaratmaz politikacıların. Adları anılırsa birtakım önemli olaylara, nedenleri kendileri olmayan olaylara, karıştıkları içindir; üstelik de daha önce gördüğümüz gibi, büyük olaylar bile her zaman koruyamıyacaktır onları. Birtakım gösterişli işler yapsalar bile insanlık tarihine gerçekten biçim vermeyen üçüncü, dördüncü sınıf kişilerdir politikacılar. Plâğın üzerinde izler, çizgiler bırakırlar ama, ezgiyi yaratan onlar değildir. İnsanlık tarihine biçim veren insan düşüncesinin belirgin itkilerini yaratma, sonuçlandırma ya da etkileme gücü yoktur politikacılarda. Bu yüzden, parçası oldukları uygarlıkların önemli birer belirtisi olsalar bile, onları uygarlıkları yaratanlardan saymak yanlıştır.

Perikles'i Atina uygarlığının neler yarattığının somut bir örneği saysam bile, Atina uygarlığının gizini açıklamak için ona başvuracak değilim. Sadece, Perikles'in söylevinde, aklın önderliği ile ortaya çıkan uygarlığın en önemli özelliği konusunda Atinalıların ne duyduklarını belirten bir bölümüne değinmek istiyorum. Yani hoşgörü konusuna. «Özgürlük anlayışı, toplu yaşayışımızda da, özel yaşayışımızda da önemli bir yer tutar.» diyor Perikles. «Birbirimizin günlük yaşayışındaki çeşitli tuhaflıkları hiçbir kıskançlık duymadan hoşgörürüz; komşumuzun gönlünce davranışlarına karşı çıkmayız; ters ters bakmayız onlara.» Yük-

sek bir uygarlığın en şaşmaz belirtilerinden biri olan böylesi bir hoşgörüyü ancak akla duyulan inanç doğurur: bunun için sadece beğeni yetmez. Bir çeşit değerler duygusu ile dolambaçlı yollardan kişisel özgürlüğün gerekliliği düşüncesine varılabilir; ama hoşgörünün tek güvenilir temeli, özgürlüğü ancak aklın kısıtlıyabileceği yolundaki kesin düşünsel sezgidir. Gerçek bir özgürlük için gerekli olan üç temel ilkenin doğruluğuna yalnız akıl inandırabilir bizi: her inandığımızın doğru olması gerekmediği ilkesine; her inandığımızın iyi olması gerekmediği ilkesine; bütün soruların açık olduğu ilkesine. Değer duygumuzun herhangibir insanın kendini açıklamasını engellemenin hayatı yoksullaştıracağını bize göstermesi gerekir; ama herkesin kendimize benzemesi için hepimizin gizlice duyduğu o doymaz isteği ancak akıl dizginleyebilir. Akıl tek yargıç olmalı; başkalarının kendilerini açıklamaları, bu açıklamaların yararından çok zararı olduğu *akıl yoluyla* gösterilebildiği ölçüde, gene akıl tarafından kısıtlanmalıdır.

Sağduyumuz herkesin kendini olabildiğince açıklayabilmesi gerekliliğine inandırmalı bizi. Böylece yalnız başkalarının düşüncelerini değil, onların yaşama düzenlerini de hoşgörmeyi öğrenmeliyiz. Bir toplumun, en büyük mutluluğu adam öldürmekte, kundakçılıkta duyan bir insanı hoşgörmesi beklenemez, ama sadece duygularımızı incittiği için bir insanı zindana göndermek de bağışlanır şey değildir. Aşırı bir örnek vereyim size. Nikâh düşmeyen yakın akrabalar arasında cinsel ilişkiler olması düşüncesi iğrenç ve saçma

gelir aklı başında pek çok insana. Bu yaygın önyargıya ben de katılıyorum. Yalnız, beni bu çeşit cinsel ilişkilerden daha çok irkilten bir şey varsa, o da bu yüzden insanların zindana atılmasıdır. Belki de siz dün gece bir kulüpte oturmuş, bir yandan briç oynarken bir yandan da püronuzu tüttürüyor, viskinizi yudumluyordunuz: görüyorsunuz ki, pek çok saygıdeğer insanın bütün bütüne kötü saydığı üç şeyi birden yapıyorsunuz. Bir kaç kilometre uzakta bir yerde de, birbirinin yakını iki çalgının sapıkça sevişmeleri sizi iyice irkiltiyor, bir yurttaş ve seçmen olarak bu sapıkları durdursun, cezalandırsın diye devletin ödevini yerine getirmesini istemeye zorluyor mu sizi? Bu insanların yaptıkları ne sizin, ne de başkalarının davranışlarına hiçbir biçimde karışmıyordu. Onlar size iğrenç, gülünç gelen bir yolda kendi hayatlarını yaşıyorlardı, siz de pek çok saygıdeğer insana iğrenç ve gülünç gelen bir yolda kendi hayatınızı. Ama bahçeli evlerinin bir köşesine oturmuş ıhlamur içen, ahlâkçılık üstünlüğü duyan o saygıdeğer hayırseverlere sizi briç masasından alıp zindana atma hakkını tanımıyorsanız, yaptıkları yalnız kendilerini ilgilendiren o mutsuz, belki de kafaca az gelişmiş sevgilileri cezalandırmak için polisler, yargıçlar tutmağa yüreğiniz nasıl katlanır?

Hemen söyliyeyim ki, ahlâkcıların yoldan çıkmışlara çatmaları, araya ikiyüzlülük karışmazsa, saygı değer bir şeydir bence. Onlar bu türlü karışmalarını haklı çıkarmak için önyargılarını değil, toplumun sağlığını korumak amacını güttüklerini söylüyorlar; ve ben şüphe etmiyorum ki onlar bu olgunun eskiden

insan soyunun temizlenmesine yaradığı üstüne birtakım istatistik ve tarih oyunları yapacak kadar da zekidirler. Ama ayyaşların, budalaların, veremlilerin ve firengili kimselerin çocuk yapmalarını yasak etmeyi başarıncaya kadar, bu bir avuç garibi bize sapıklık görünen mutlulukları içinde rahat bırakabilirler.

Nikâh düşmiyen yakın akrabalar arasında cinsel ilişkileri yasak eden yasalar, hoşgörüsüzlüğün en büyük örnekleridir. Çoğumuz bu tür ilişkiler düşüncesine karşı tüyler ürperten bir şey karşısındaymışız gibi - sert bir fiziksel tepki duyarız; ve bu tepkilerle biz, derin ahlâksal yargılar bakımından yanılgıya düşebiliriz. Bu çirkin ve uygunsuz şeylere karşı uyanan duyguları çok iyi biliyorum, çünkü ben de duyuyorum onları, ama yalnız yakın akraba arasındaki cinsel ilişkiler için değil, peynir için de. Peynirin görünüşü çirkindir, bence, kokusu irkiltici, düşüncesi bile sinir bozucu ve allak bullak edicidir. Peynir yiyenleri görmek tâ derinden isyan ettirir beni ve insanlık duygularımı sarsar. Ama aklım diyor ki, peynir yemek günah değildir. Ve bu akıl, tabiatımın bütün öteki parçalarında süregelen bir yargıya fiziksel bir tepki göstermekten alıkoyar beni. Akıl önyargıyı ezer. Hoşgörüsüzlüğün özü, önyargıları ilkeler durumuna çıkarmak ve onları başkalarına zorlamaktır. Kâğıt oynayıp viski içen ve komşularının tehlikeli sapıtkanlıkları ile polis marifetiyle ilgilenen yaşlı kibar, fındığını kemirip bu yaşlı kibarın zevklerine ortak olmak için düzenler kuran insanlık dostu, şu kökü kazınamayan insan barbarlığının korkunç örnekleridir. Onların karşısına bir uy-

garlık simgesi olarak Atinalıların şu yüce övünçlerini çıkaralım:

«Ve biz yalnız politikada açık düşünceli olmakla kalmayız; hiç kıskançlık duymaksızın, birbirimizin günlük yaşamındaki her türlü acaiplikleri hoş görürüz; kendi keyfine göre yaşayan komşumuzu kınamayız; kara çalmayız, eğleniriz belki, ama can sıkmadan.»

Atinalıların Sokrates'i ölüme yollamalarında iyi bir amaç güdüldüğünü kimse söyliyemez bana. Bunu çok iyi biliyorum. Ama bir kırlangıçla yaz olmadığı gibi, üç karanlık gece ile de kış gelmez. Düşüncelerinin ve eleştirilerinin özgürlüğü, açık düşünceli ve kurcalayıcı olmaları ve yaşantı duyguları ile Atinalılar öyle bir örnek vermişlerdir ki, yeni çağlar o örneği aşmak için boşuna uğraşmışlardır. En üstün batılı kafalar, Atinalılara ancak esinlenmek ve yüreklenmek için dönerler. Ülküsel düşlerin olanağını yalnız Atinalılar verirler, çünkü gerçeğe ve güzelliğe aşırı düşkünlük, bir çeşit pratik anlatımını sadece Atinalılardan almıştır. Atinalıların güzellik ve gerçek inançları için içgüdüden doğan bir sevgileri vardı. Ve bu inanç onlara özgürlüğün tadından daha iyi bir şey vermişti: Onun salt zorunluluğu kanısını vermişti. Atinalıların dinsel bir devletleri vardı, ama dogmalarla yüklü olmadığı gibi, beşinci yüzyılın son yarısındaki gibi, akılla inanılmış değildi. Sokrates'den ve biraz da, özgürce düşünüşünden ötürü Anaxagoras'dan başkasına engel olmamış bir dindi. Bir iki eski tabuya biçimsel bir saygı gösterdiler gerçi, ama yalnızca yasanın ve kamuoyunun çokça hesaba katıldığı ahlâktı gerçek ahlâk.

Yurttaşın topluma karşı aşırı davranışlardan sakınması gerekiyordu. Ama topluma karşı aşırı davranış sözü ile Atinalılar, çoğunluğun beğenmediği ve kavramadığı bir şeyi anlamıyorlardı: Kendi keyfine göre yaşıyan komşuyu kınamamışlardı. Hoşgörülü olmaya çalışıyorlardı.

Aklın baştacı edilmesi yüksek bir uygar toplumun belirtisidir dediğim zaman, her Atinalının önüne gelen her sorunda şaşmaz bir rasyonel görüşü olduğunu sandığım düşünülmesin. Belçikalılar yiğit bir ırktır dediğinde Jül Sezar'ın, her Belçikalı bireyi bir arslan kadar yürekli sandığı da düşünülemez. On sekizinci yüzyıl Fransızı, (ki beşinci yüzyıl Yunanlısından daha da akıl aşığıdır muhakkak) bir iki yasal değişikliğin bütün insanları mutlu ve rasyonel kılmağa yeteceğine inanmıştı; ama biz, sayısız reformların ve parlak devrimlerin nimetlerini görmüş olan yirminci yüzyıllılar, onlardan çaresiz daha az umutluyuz. Rönesans İtalyanları, ortaçağın korkunç hoşgörüsüzlüğünü yıkmak için ellerinden geleni yaptılar: Başarılarının ölçüsü, yobazlığa karşı gösterdikleri tepkinin barbarlığında görülür. Akıllı Burckhardt'ın saygı gören düşüncesini hatırlayın; on beşinci yüzyılın ortası ile, ruhun ölümsüzlüğü gibi birtakım sorunların ortaya çıktığı karşı - reformasyonu doğuran İspanyol zulmü arasında aydın İtalyanlar bunları açık kafa ile yargılamışlardır. Elbette yüksek uygarlık çağları, aynı zamanda hoşgörülü olmamışlardır tümden; ancak tümü de aydınlık uğrunda; yaşayışı, duyguyu, düşünceyi zorla benimsetmeye kalkmanın çirkinliğini anlıyarak savaştılar.

Az ya da çok açık olarak anladılar ki dogma ölmüştür. Kör inançları olduğu kadar saçmalıklarını da kendilerine alıkoymak yolunu tuttular; onları bir ahlâk kuralının tehdidi ya da zor gücü ile benimsetmeye pek kalkmadılar. Rönesans da şüphesiz, yıldızları ve iksirleri ile kör inançlıydı, ama Ortaçağ'dan çok az. Atinalıların büyük bir çoğunluğunda kör inançlar hiç yoktu, bununla birlikte çoğunluğu köle olan esnaf takımı arasında bu gibi inanışlar vardı. Fransız onsekizinci yüzyılı sadece küşümcü olmakla kalmaz, kör inancı olduğu gibi benimser... yaşamayı değerli kılanın can düşmanı olarak. *Ecrasez l'infâme.*

Çünkü insanla onun gerçek bilinci arasına giren kör inanç öyle bir şeydir ki, insanı gerçek'ten uzak tutar. Doğruyu gerçekleştirmek, onun içindeki şeyi görmek, bunlar aşkla ve estetik coşku ile ölçüştürülecek deneyimlerdir. Ama kör inanç, gökyüzü terisne çevrilmiş bir çanaktır, yıldızlar da arasından Tanrının gözetlediği çatlaklardır, gezegenler diye bir şey yoktur diye zorladıkça göklerin gözleyicisi olan kişi, yeni bir gezegen onun görüş alanı içine süzülürken nasıl heyecan duyabilir? Sevgilisini hep düş bulutları arasından gören bir âşık, başka bir insanın, kendisi gibi gerçek olan başka bir varlığın tam bir algısından gelen o üstün sevinci nasıl anlıyamazsa, evrene inanç gözlüğünden bakan insan da, çıplak gerçeğin tutkuyla benimsenmesinin ve tanınmasının karşılığı olan coşkuyu asla tadamaz. Kör inanç, en güzel uyarıcılarından biri olan heyecanı da aldatır; bununla da yetinmez, araştırıcı zekâya sınırlar koyarak bizi en ince ve en yüce zevk-

lerimizden yoksun bırakır. Çünkü böylece zekâ, ölmese bile, tutsaklığı içinde hantallaşır ve yağlanır.. Nükte, cinas, paradoks, hazırcevaplık, bilmezlikten gelme hüneri gibi konuşmayı tatlı, topluluğu parlak kılan şeyleri ancak zekâ verebilir, ama özgür olan zekâ. Orada tabuların, yasak konuların yeri yoktur artık; zincire vurulmuş zekâ bayağı şakalardan daha iyi bir şey vermez size. Zekâ özgür olmalıdır, ciddi yerlerde değil yalnız, eğlenirken de, öteki dünyadaki ve bu dünyadaki her şey için. Kartal gibi süzülebilir o şanlı şanlı; ama gene kartal gibi, bir kez sakatlandı mı kasvetli olur. Olmuş, olan, olabilen her şey ona uygun oyuncaklardır. Kör inanç onu karşıtları ile oyuna iter. Ve bunlarla oynarken, dogmanın sınırları içinde, zekâ uyuklamaya ve çocuklaşmaya başlar gittikçe. Artık coşku verici düşüncenin sonu gelmiştir, akıl inceliğinin bir sonu gelmiştir. Kör inanç, yaşam görkeminin yarısını ve neşesinin büyük bir parçasını silip süpürür. İşte on sekizinci yüzyıl bunu biliyordu, bildiği için kör inanca savaş açtı.

Kör inançlara bağlı olmayan hoşgörülü kimseler pek de zalim olamazlar, eğer vahşi insanlar arasındakinden daha yaygın olmayan zulüm için zulümden sadistçe zevk almıyorlarsa. Boş yere zulmün iğrenç bir şey olduğunu bilirler ve en büyük zulmün bile boş olduğunu göreceklerdir. İşkence Atinalıların ruhuna aykırı idi ve yasalarla yasaklanmıştı; oysa onlar kitle halinde müthiş azgınca davranırlardı ve gene kitle halinde bir zarafetleri vardı, utanırlardı kendilerinden: Bununla birlikte böyle bir alçak gönüllülüğü uygarlı-

ğın özelliği saymak güçtür. Rönesans'ın keskin bireyciliği bir yığın büyük adam yetiştirmiştir, bunlardan ancak bir kaçı yakasını kurtarabildi bu takımı belirliyen iğrençlikten. Ötekiler sönük tarihçilerin mal bulmuş gibi sarıldıkları utanmazca ve maksatsızca kabalıkları ile ün bıraktılar; ama onların işledikleri cinayetlerin çoğu pratikti. Ve eğer hatırlarsanız - ki hatırlamağa çağırıyorum sizi - bu gibi özel cinayetler çoğun savaşın yerine geçti, siz de şimdi şaşmağa başlıyacaksınız, Rönesans politikacıları ilk bu çağda mı taşlanıyor diye. On sekizinci yüzyıl Fransız insancılığı öyle bir şeydi ki, kamuoyu, Calas'nın haksız yere idam edildiğini anlayınca gerçekten sarsıldı; bunun gibi Voltaire tutuklar evinde kim vurduya getirilmedi, oysa yirminci yüzyılda yaşasaydı sonu böyle gelebilirdi. İnanç çağındaki insanlar, Voltaire'in bunca çene yorduğu konuyu anlamaktan yoksundular, onu yakıp geçerlerdi, o kadar. Kör inanç çağları zalimdir çaresiz; o çağların değişmez kör inançlarından biri, acı çekmenin bir araç olarak iyiliğini öğütler ve özellikle itiraftan utananlara itirafın iyi bir son olduğunu söyler. Uygarlaşmış züppelerin sadizmi, olsa olsa, barbarlığın bir kalıntısından başka bir şey değildir.

Akıl, önyargıyı doğuracak ve kutsallaştıracak olan barbarca içgüdüleri ve anıları gözden kaçırmamağa bakacaktır. Çünkü önyargılar ya, benim peynire karşı olan önyargım gibi, fiziksel tepkilerden, ya da vahşi atalarımızın unutulmuş tabularından doğar. Bugün bile Orta Afrika'da, sol omuzlarına ay ışığının vurduğunu görünce acı acı imdat diye bağırmağa baş-

lıyan, ya da teyzesinin ikinci kızını görünce sürekli bir korku ile ormana dalan genç kadınlar vardır. Kongo'da olduğu gibi, bizim büyük şehirlerimizde de bir kız zıvanadan çıkabilir. Ninelerimize, sandığımızdan daha da borçluyuzdur biz. Sir Edmund Gosse, Ruhülkudus'e karşı günâh işlediği kanısı ile çocukluk yıllarını nasıl yaktığını yana yakıla anlatmıştı; ve Mr. James Joyce, bütün çocukların yapageldiklerini yaptığını ve bütün çocukların düşünegeldiklerini düşündüğünü hatırlayan ağzına kadar kör inanca batırılmış bir kafanın nasıl delirecek kadar eziyet çekebildiğini gösterdi bize. Geçmişteki münasebetsizlikler ve tatlılıklar için bütün duygulu insanların hissettikleri pişmanlığa çare yoktur, kabul ediyorum: Ama anlayışlı insanların hâlâ acısını çektikleri ya da başkalarına acısını çektirdikleri günâh duygusu, gerçekte, barbarlığın bir parçasından başka bir şey değildir. İnsanlar daha da uygarlaştıkça gelişen merak bu bakımdan bir panzehirdir.

Vahşilerin de merakları vardı; ama sakat ve dar bir meraktı o. Ancak belirli bir kaç olguydu düşünebilirler ve onlara da belli yollarla dokunabilirlerdi. Aradıkları gerçeklik değildi onların, güvendi. Merakları düşünsel değil, içgüdüseldi ve korku yüklü beyinleri görüp öğrendiklerini gerçek bilgiye çeviremiyordu. Ama şu da yatsınamaz ki, genel anlamı ile bilgisizlik, barbarlığın bir özelliğidir. Perikles Atina'sının, on beşinci yüzyıl Floransa'sının ve on sekizinci yüzyıl Fransa'sının canlı merakı, bu konuda vereceğim ilk örneklerdir, dahasına lüzum görmüyorum. Ancak bu uygarca merakın bir tek sonucu üzerinde direneceğim:

Uygarlaşmış insanlar her şeyi konuşabilirler. Çünkü onlar için, ilginç ve eğlendirici görünen bir şey üstüne söylenecek söz bulundukça, tabu diye bir konu düşünülemez. Symposium üstüne çok şey söyliyebilirim ama, burada o eşsiz akşam sofrası konuşmalarına değinmekle yetineceğim sade. Bilgili Atinalılardan kurulu bir arkadaş topluluğu içinde dokunulmayacak hiç bir konu olmadığını görüyoruz. Decameron öğrencileri - ki Decameron'u iki yüz yıl bütün İtalya'da kadınlar, erkekler bayılarak okumuşlardı - bilirler ki, Petrarca'nın, Cosimo dei Medici ve Michelangelo'nun çağında «Hayatın önemli olayları» dediğimiz şeyler de, paye verilen kurumlar ve kutsal kişiler de canlı ve cesur eleştirinin konuları olmaktan kurtulamamışlardı. On sekizinci yüzyıl kadınlarının ve erkeklerinin ne denli geniş bir düşün[illegible]ve olay alanı ile ilgilendiklerini öğrenmek istiyenlere Diderot'nun, *d'Alembert'in Düşü* adlı kitabının, uyuyan d'Alembert'in ağzından verilen monoloğ ile Mlle Lespinasse'ın dilinden yazılan parçayı kapsayan ikinci bölümünü ve Mlle Lespinasse ile M. Bordeu arasındaki o çok şaşırtıcı, düşsel ama imkânsız olmayan konuşmayı anlatan bölümünü salık vereceğim.

Eğer uygar bir toplum istiyorsanız, orada insan kafası hoşlandığı her şeyle uğraşmakta özgür olmalı, istediği terimleri, deyimleri ve imgeleri seçmekte, istediği numaraları oynamakta özgür olmalı. Mavi Sakal'ın odası değildir orası; çünkü düşünceyi evin bir odasına girmekten alıkoymak, onu bütün bütün kötürüm etmek demektir. İşte erdem taslama bunun

için tehlikeli bir düşmandır; ve iddiaları daha da kaba ve gülünç olduğu için hiç de azımsanamaz onun tehlikesi. Duygulardaki, anlatımlardaki yakışıksız ya da uygun şeyler, bir beğeni sorunudur ancak. Halkın bayıldığı şarkıların birçoğu benim beğenime göre tatsızdır ve sözleri de bayağıdır. Ama gene de zor kullanarak yasaklamak istemem onları. Kendi beğenimin, arkadaşlarımın beğenilerinden başka olduğunu bilirim: Ama ben hoşlanmıyorum diye onları hoşlandıkları şeylerin keyfinden yoksun bırakmayı düşünmemişimdir. Hoşgörülü olmakta da haklıyımdır; bayağılığın yasalarca cezalandırıldığını görmek istemem. Kraliçe Victoria'nın gününde,orta sınıfın beğenisi, başka çağlar ozanlarının, sanatçılarının, düşünürlerinin ve eleştirmenlerinin çoğunca ilginç, tatlı ve güzel bulunan yanı ile aşağılanmıştır. Bu tanınmış kimselerin beğenisinin bir önemi olacağını ve ne incedir ne değildir birden anlayıveren papazları ve tüccarları şaşırttığını düşünebilirsiniz. Bütün söylemek istediğim şu ki, papazlar ve tüccarlar kaba saba kimselerdi: Kendilerinin yanılmadan ölçüp biçebildikleri sorunlarda Platon'un, Aristophanes'in, Sappho'nun, Catullus'un, Lucretius'un, Dante'nin, Boccacio'nun, Rabelais'nin, Shakespeare'in, Milton'un, Lafontaine'in, Voltaire'in, Diderot'nun, Pope'un, Swift'in, Fielding'in, kaba ve duygusuz olduklarında hiç kuşkuları yoktu. Dahası, ortalığı papazlarla tüccarlar tuttu. Platon, Dante, Shakespeare gibi güçlü yazarlar basılmıyordu İngiltere'de. Zevkin bozulmasının sorumu yasalardadır. Bugün bizim övüncümüz olan yapıtların yaratıcıları büyük adamlara da-

yanılmıyacak kadar bayağı görünen şeyleri koruyordu: Kitapçılarda satılan kitapları, galerilerde sergilenen plâstik sanat yapıtlarını, müzikhollerde verilen müziği, yâni beğeni sahibi bir kadın ya da erkek için ardı arkası gelmez bayağılık olan şeyleri koruyordu; sevilen gazete yazarlarının düşüncelerini, sevilen oyun yazarlarının duygularını koruyordu; kısacası en aşağılık kimseler tarafından, acınacak sonneleriyle Shakespeare'in, açık saçık şakaları ile Milton'un bile ayıplandığı bir yaşama ve sanata katlanıyordu.

Bütün istediğimiz ve umduğumuz şey, beğeni bakımından kesin bir hoşgörüdür. Evet, beğeni sorunu gibi nazik sorunlarda yargıcı, valiyi ya da piskoposu en iyi sanatçıdan, en titiz eleştirmenden daha bilgili saymak acaip görünür, ama bence beğeniyi budalalarla bayağıların gözetiminde bırakmak duygulu ve zeki kimseler için ne denli acıklı bir şeyse, budalaların ve bayağıların beğenisini duygulu ve zeki kimselerin gözetimine bırakmak da onca tatsız bir şeydir. Birtakım sayın kişilerin coşarak parlâmentoda kitapların ve oyunların sansürü üstüne sorular sormaları ve daha ileri giderek hükümetin kültür işlerine aldırış etmemesinden yakınmaları sanat için yanlış bir tutumdur. Onlar sevdikleri şeylerin estetik üstünlüğünde direnmemelidirler, hoşgörü ilkesinde kalmaları yeter. Onlar bir çeşit kendini beğenmişlikle karşı karşıyadırlar, özellikle ülkemiz ve Amerika için bir tehlikedir bu. Eğer bunu yenmek istiyorlarsa zeki oldukları kadar iyi de olmaya çalışmalıdırlar. Gerçek şudur, bir beğeni sorununda yargıcı olmak, bugün normal bir

seçmenin hoşnud olduğu düzeyden daha üstün düzeyde bir duyarlılık ister. Ama bu üstün duyarlılık normal seçmene hiç de zevk vermiyor. Çünkü her hangi bir sorunu yargılayan düşünsel gücün ve doğruluğun sınırları onu aşmaktadır; bununla birlikte yatar bu yargılara... Onun mekanik ölçüleri benimsemesi ve yasaklaması bundandır. Bu ölçüler elbette beğeni ölçüleri değildir: Beğeni kişisel bir tepki ve duyarlılık işi olduğu için, mekanik ölçüler beğeniye uygulanmaz. Bunlar ancak doğrudan doğruya bilgi edinmemiş ve kişisel tepkileri oluşmamış kimseler için işe yarar. Bunun gibi, iyi bir mekanik ölçü, bu üstünlüğünden ötürü, budalalığın ve duyarsızlığın elinde her şeye uygulanabilir. İlgi kalkar ortadan; bir kez kusurları sayıp dökmek alışkanlığına girdiniz mi, resimler ve kitaplar üzerinde de güzel bulmaya başlıyacaksınızdır bu işi. Normal bir insan hazırlop ölçüleri sever, çünkü bunlar herşeye uygulanabilir. Gerçi o, bir sanat yapıtının güzel olup olmadığını bilemez ama o yapıtın Raffaello'nun elinden çıkmadığını anlıyabilir; bunun gibi, bir şeyin bayağı olup olmadığını bilemez - bir duygu ve anlatım sorunu olarak bayağı ama belli sözcüklerin kullanılıp kullanılmadığını ve belli konuların işlenip işlenmediğini bilebilir. Kendi ölçüsü vardır ve bu ölçüyü treninin ikinci mevki ya da üçüncü mevki kompartımanında sabah akşam uygular durur. Sofuluk nasıl bir mekanik din ise, üstünlük taslamak da öylesine mekanik bir zevktir. Ve gerçek bir din adamının ağzını bozmaması gibi, gerçek bir beğeni adamı da çirkinliği, kabalığı suçlamaz. Ama bunlar

seçmenlerinizi kandırmağa yarayan kanıtlar değildir.

Aklın yolu her zaman yumuşak değildir, ama onu namusluca izliyen insan ödülünü göreceğinden emin olabilir: Öyle bir insan, hayatın iyi şeylerini tatmanın akıldışı korkusundan kurtulacaktır. Akıl, barbarların kafasından çıkmayan yasakçı şeytanların peşini bırakmıyacaktır. Hayatın bize vermesi gereken açık tat, tümden uygar olmanın ayrıcalığıdır. Tümden mutlu olmak için insan kendini tabulardan temizlemelidir; softalıktan, kör inançlardan, boşuna utançlardan ve günah işleme korkusundan özgür kalmalıdır. Bunu ancak akıl sağlayabilir ona: Ve onun ahlâk ilkesi, uygar bir insan olmanın öteki kutbu olan değerlendirme yetisine de dayanmalıdır. Bu yeti ona anlatacaktır ki, duyuların verdiği tatlar, duyularla coşku arasındaki birliğin verdiği, ya da duyularla akıl arasındaki birliğin verdiği tatlar kötü olamazlar. Dahası, bu tat nereye değin giderse gitsin, hep iyidir: Uygar akıl bu tadın, daha büyük iyiyi olanaksız kılarak ve yasaklayarak kötü bir gereç durumuna gelmesine izin vermez. Sözgelişi, hiçbir uygar kişi sarhoş olmayı kötü göremez; ama bütün uygar kişiler ayyaşlığı, bekriliği hor görürler. Ayyaş aklını kullanmaktan âciz kalır ve herkesin rahatını kaçırır. Ama bir akşam sofrasının keyfi uygar bir kimsenin, sağlığı yerinde olduğu sürece, yatsıyamıyacağı şeylerdendir. Öylesine sert olan Platon'un Dionysia bayramlarında sarhoş olmayı bir yurttaşın görevi sayması nedendir! Uygar bir insan, ahlâksızlık, utanmazlık, kötülük diye adlandırılan zevklerden korkmaz. Gerçekten de bu gibi deyim-

lerin, insanlardan çoğunun insan yaradılışının hasta ya da bilinmez yanlarından korkmasından başka bir anlamı yoktur. Keyif, tat kendi başına kötü değilse, herhangi bir keyiften, bir tattan utanmanın yeri yoktur. Eğer uygar bir kişinin hoşgörmediği tatlar varsa onların kötü olmasından değildir bu, sonuçlarının kötü olmasındandır. Bir insanın, bu gibi sonuçları tartmak gücünden kendisini yoksun bırakacak, aklını tahtından indirecek bir isteğe köle olması utandırıcı bir şeydir. Daha ince tatlar ve daha heyecanlı deneyler için işe yarayacak olan bir yetiyi söndürücü çiğ şehvetlere alışkanlık utanç vericidir. Uygar bir insan, uygarca tatlara uyamıyacak bir duruma düşmekten, açık seçik düşünmek ve iyi duymak yetisini yitirmekten utanacaktır; değer ölçülerini ve aklının egemenliğini bozmaksızın hoşgörülü olamıyan tutkulara karşı hoşgörülü olmaktan utanacaktır o, başka hiçbir şeyden utanmıyacaktır. Ama varsın vahşiler onu utanmaz diye adlandırsınlar.

Eski Yunan öğretimi bir gentleman'ın eğitimi olduğundan beri, hayatın tadını çıkarmakta Atinalılardan daha korkusuz bir halk bulunmadığını görmek, bunu öğretmek için para alanlardan çoğu için acı bir sürpriz olmuştur. Onlar elbet utancın ne olduğunu biliyorlardı, keşfettikçe. Duyarlıklarına o güne değin bilinmeyen bir keskinlik geldikçe keşfediyorlardı bunu. Ama Atinalılar çağın tatlarından utanmıyorlardı: O tatları özgürce tatmayı hoşgörüyorlardı. İstemlerini yitirmekten, kabalıklar ve budalalıklar yapmaktan utanıyorlardı onlar; ve zulüm, şiddet olaylarından ö-

türü pişmanlık yakalarını bırakmıyordu onların. Ama eski Yunan filozoflarının, iyi bir yaşamın en esaslı ögelerinden biri saydıkları zevki küçük görmüyorlardı. Ancak hiçbir okul öğretmeni, Yahudi ahlâkı ile Yunan ahlâkı arasındaki çatışmanın keskinliğini anlatmaktan geri durmamıştır. Atinalılar, bütün zevklerin üstüne ve gerçekten her şeyin üstüne yönetici, uyum kurucu olarak aklı koymuşlardır. Yazık ki o kadar çok şeylerini ödünç alan Rönesans İtalyanları, bu tatlı bilgeliğin biraz daha fazlasını alamamışlardı Atinalılardan. Yazık ki Tanrı vergisi olan ölçülülüklerini her nasılsa bırakmışlardı. Yazık ki eğlenmeye karşı olan tutukularını daha iyi gözetemiyorlardı... Yazık, ama benim asıl amacım bu değil. Rönesans'ın kadınları ve erkekleri yaşamın iyi şeylerinden korkmuyorlardı muhakkak. Astroloji ile ve büyü ile eğlence kabilinden uğraşıyorlardı; eğlenceleri ile aralarına giren bu türlü kör inançlara pek az zaman veriyorlardı. Utanmak nedir bilmezlerdi: Bana inanmazsanız, Benvenuto Cellini'nin otobiyografisini okuyun. X. Leon, «Madem Tanrı bize Papalığı verdi, tadını çıkaralım.» diyordu, ve ne dediğini çok iyi biliyordu. Onun zevkleri, uygar bir kişinin zevkleri idi (tipik bir çağın, tipik bir adamı); bu zevklerin içinde, sanatı ve edebiyatı, müziği ve bilgiyi sevmek de vardı, şarkı, kadın ve şarap da. Ve Papa utanmazdı.

O tapılacak on sekizinci yüzyıl yeniden eski Yunan ülküsüne yaklaşır. Gerçekten de o tatlı çağın tatlılığı gelir yeniden, belki başka her şeyden çok onun aşırı bilgeliği olağanüstü bir değerleme bilinci ile tat-

lılaşır. Ve bu karışımdır ki, bize yüksek uygarlığımızı sağlar bence. İtalyan Rönesansı, İskolâstik filozoflardan daha çok akla inanmanın esini ile güclenen ve ateşlenen içgüdüsel estetik duygusundan ötürü, Ortaçağın kavrayabildiği her şeye üstün olan bir uygarlığı gerçekleştirdi. Kadınları ve erkekleri, insanların o güne değin düşünmüş olduklarından daha da kuvvetle ve cesaretle bütün konulara el atmakta ve yalnız düşünmekle kalmayıp ülkülerinin gerçekleşmesini görmeye hazırlanmakta bulunan On sekizinci yüzyılın ikinci yarısına o kendine özgü tatlılığı veren şey, onlara eleştirel propagandalarını ve eski bir kuşağın olgun nezaketi ile kendi yıkıcı eylemlerini yönetmek, dizginlemek gücünü duyuran bir değer bilincidir. Zevke öylesine içten inanıyorlardı ki politika bile tatlı yürütülmeli diye düşünüyorlardı. İktisatçılardan bile, kurallarını zarif leydilerce anlaşılır bir biçimde sunmaları bekleniyordu. Ama bir leydinin de zarif sıfatına hak kazanması için bu kuramlardan anlaması gerektiğini de unutmayın. Bu sevimli ve cesur insanlar, en önemli sorunların ciddi tartışmaları, insanlığa ve nezakete aykırı değildir diye düşünüyorlardı. Ve Voltaire'i, Gibbon'u, Hume'u, iki felsefeci papayı yetiştiren yüzyıl, yalnızca radikallerin bilgili namusunu değil, küşümcülerin hoşgörüsünü sayın bayanlarla sayın bayların görgülerini de içeriyordu. Böylesine bir karışım her zaman çekici görünecektir; özellikle ne akılları, ne görgüleri olan devrimcilerden ve ne görgüleri ne de akılları olan gericilerden çok çekmiş olan bir çağa.

On sekizinci yüzyılda, aklın herşeyi kabalığın ve vahşetin tutkularından temizliyeceğini umduğu zevk, akıllıca zevk namuslu bir adamın isteğinin sonu idi. Aklı, politik tartışmaların, çalışma yöntemlerinin, mutluluğu yayacağı umulan hükümet tasarılarının mihenk taşı yapan on sekizinci yüzyıldı. Romantik geçmişin umutsuzca aradığı rahatı bulan ve ilk haçlı seferlerinin zaferinden çok, on birinci yüzyılın korkunç sefaletinden izlenimlenen de on sekizinci yüzyıldı. Ve on sekizinci yüzyılda, eski dünyanın sona erişinden beri ilk olarak, bir zevk felsefesini, özü Voltaire'in çeşitli yazılarından ve hikâyelerinden pek hoş bir biçimde çıkarılabilen bir zevk felsefesini özümledi ve yorumladı.

«... tout le monde avouait que les dieux n'avaient établi les rois que pour donner tous les jours des fêtes, pourvu qu'elles fussent diversifiées; que la vie est trop courte pour en user autrement; que les procès, les intrigues, la guerre, les disputes des prêtres, qui consument la vie humaine, sont des choses absurdes et horribles; que l'homme n'est né que pour la joie; qu'il n'aimerait pas les plaisirs passionnément et continuellement, s'il n'était pas formé pour eux; que l'essence de la nature humaine est de se réjouir, et que tout le reste est folie. Cette excellente morale n'a jamais été démentie que par les faits[1].»

---

[1] *tanrıların kıralları her gün düğün bayram çıkarsınlar diye başa getirdiklerini herkes kabul ediyordu, ancak çeşit çeşit olmalıydı bunlar; yoksa hayat*

On sekizinci yüzyılın bu felsefeyi sadece bir sınıfın çıkarı için özümlediğini sanmayın. Tersine, onun ilerleme anlayışı, zevkin her çeşidine adım adım uzanmayı, hadi söyliyelim, «l'essence de la nature humaine est de se réjouir» («İnsan tabiatının özü sevinmek, eğlenmek») olduğu için, onların tabiatlarını tamamlayan her türlü zevki içeriyordu. On sekizinci yüzyılda bu zevk felsefesi, eski dünyanın takdığı philantropy (insan severlik) adı altında pek yaygındı. Bugün bu felsefe, bir ırkın, bir dinin, bir sınıfın yüceltilmesinden çok, bireyin doyumuna yaradığı gerekçesi ile ülkücülüğe aykırı sayılarak hor görülmektedir. Sadece eski moda bir kaç kişinin bu konuda söylenecek bir kaç sözü var.

Düşünceleri genel olarak ciddiye alınan bazı kimselerin uzun süredir dediğine göre, Atinalılar beşinci yüzyılın sonuna doğru uygarlığı benzeri olmayan öylesine bir aşırılığa getirmişlerdir ki, sanımca, bu bölümü Atina toplumunu en iyi sanmanın en iyi görünüşü ile kapamam doğru olmazdı. Eğer Platon'un *Sym-*

---

başka türlü davranmağa elvermiyecek kadar kısadır; dâvalar, entrikalar, savaş, papazların didişmeleri, insan hayatını yiyip bitiren bu şeyler saçma ve korkunçtur; insan keyfetmek için gelmiştir bu dünyaya; durup dinlenmeden düşkünce zevk etmeyi sevmesi, bu iş için biçilmiş olmasındandır; insan tabiatının özü sevinmek, eğlenmektir; gerisi deliliktir. Bu mükemmel ahlâkı yalnız olgular yalanlamıştır şimdiye değin.

posium'u[1] sadece ozanlar, bilginler ve sanatçılar tarafından değil, papazlar, yargıçlar ve kültürlü tüccarlar tarafından da, sadece pagan filozoflarca değil, kilise babalarınca da tutuldu ise, şimdiye değin insan aklının yaratamadığı en güzel ve en canlı ürünlerden biri olarak, Sokrates'de pırıl pırıl yanan düşüncelerden çok, ince bir yaşama biçiminin ince bir görünümü olduğundandır. Biz bu güzel diyalogda bir ışık, bir kalbin isteklerini daha az tutulmuş bir çağın yapabileceğinden kat kat fazlası ile doyuran bir uygarlığın ışığından da ötesini buluyoruz. Gene bu yaşama yolunun betimlenmesinde, bir sanatçının ya da bir ölümsüzün yakaladığı ideal bir durağın havası esmektedir. Şunu da unutmayınız ki, bu betimleme, kendinden geçmiş bir ermişin coşku hali ya da öteki dünya ile ilgili bir örnek değil, bir zamanlar ölümlülerce yaşanmış ve belki gene de yaşanabilecek olan bir yaşamın anlatımıdır.

Hikâye, Apollodorus adında biri tarafından anlatılmış, o da Aristodemos'dan duymuş, bir tanrı tanımaz bu Aristodemos, Xenophon'un dediğine göre, yalın-ayak dolaşır ufak tefek bir adam; Sokrates'in, Agathon'un, Phaedros'un, Pausanias'ın, Eryximakhos'un, Aristophanes'in ve Alkibiades'in yıldızları oldukları bir takımın silik bir üyesi. Bunların tümünü, Agathon'un tragedya ozanları arasındaki yarışmada

[1] Şölen *adı altında S. Eyuboğlu ile A. Erhat tarafından dilimize çevrilmiştir. Remzi Kitabevi; İstanbul 1961.*

kazandığı başarıyı kutlamak için verdiği içli dışlı bir şölende bir arada görüyoruz. Bir önceki gün genel kutlamalara ve kalabalığa ayrılmıştır; bunun Atina'da güzel sanatların nasıl ciddiye alındığını gösteren güzel bir kanıt olduğu anlaşılıyor. Şölene gelirken Sokrates'in karşısına, Sokrates nasılsa şık giyinmiş o gün, yolda Aristodemos çıkıyor ve bu olağanüstü şıklığının nedenini soruyor. Sokrates de, «Ne şaşıyorsun, diyor, Agathon'a yemeğe gideceğim.» (Euripides'in bir dizesini değiştirerek okuyor) ve «Yakışıklıyım, yakışıklı giderim yakışıklı kimseye.» dizesini söylüyor. Atina'nın en kılıksız ve en çirkin adamı diye bilinen Sokrates, kendisiyle gelmesini teklif ediyor Aristodemos'a. Aristodemos duraksıyor çağrılmadığı için; ama Sokrates, konukseverliğin ve dostluğun vahşilere özgü erdemler olmadığını iyi bildiği için direniyor. Bir çok üstelemeden sonra, düşüncelere dalıyor, böylece güç durumda kalan arkadaşı tek başına geliyor eve, Agathon onu rahat ettiğiriyor hemen, bütün gün kendisini aradığını, çok istediği halde bir türlü bulamadığını söylüyor.

Konuklar geliyor. Bir tragedya ozanı olduğu kadar, doğuştan tatlı ve güzel bir adam olan Agathon evsahipliği taslamağa kalkmıyor ve uşaklarına dönerek, «Bizleri, hepimizi kendi konuklarmız sayın, ona göre davranın!» diyor. En sonra ve geç olarak Sokrates geliyor, bütün konuklar yemeklerini yedikten sonra, Agathon'la toplantının en güzel bölümü olan «gönül eğlendirme» diye betimliyebileceğim bir yaklaşmaya girişinceye kadar oturmak da, uzanmak da iste-

miyor. Bir an bakalım bu görünüye. Konuklar arasında iki ozan, Agathon ve Aristophanes, Doktor Eryximakhos adında biri, meteliksiz, paltosunun dirsekleri çıkmış, köşe başı vaızı Sokrates, tanınmış soylu bir politikacı, Atina'nın en zengini Alkibiades var. Phaedros ile Pausanias da orada ve Aristodemos'un adlarını vermediği başkaları; bulunanların tam listesini ve konuşulanların tümünü bildirmiyor Aristodemos. Bu başkaları içinde esnaf, teklifsiz çiftçiler ve serseri takımından biraz daha iyi olan sofistler bulunabilir, ama yaşamının en güzel bölümünü para yapmak için harcamış kimsenin bulunmadığına emin olabiliriz orada. Vakit, modern iş adamlarınca, nakittir şimdi, ama o zaman, Sokrates'e göre köleler içindi bu. Çalışmak için yaşayan para babalarının disiplinli yaşamına hiç bir Atinalı bile bile kendini köle etmezdi. Ve aklını, coşkularını, duygularını doyuracak güzel şeylerle keyfetmesi için köleleri olmalıydı onun. Çünkü bu köleler keyfetmek için değil, üretmek için yaşarlardı, kültürleri ve boş zamanları olmadığından, özgür düşünceler ve güzel duygular beslemeye yeteneksizdiler, aşağı tabaka idi bunlar. Yurttaşlar arasında eşitlik kesindi. Atinalıların tanıdıkları tek ayrım, akıl ve eğitim ayrımı idi, akıl ve eğitim, yazık ki, bunlardan nasibi olmayan kimselerle kolay ve tatlı ilişkiler kurulmasına gerçek birer engeldi. Yurttaşlar arasında sınıf ayrımları yoktu. Atinada snoblar da yoktu.

Yemekten sonra Pausanias bir soru atıyor ortaya, içki içip, sarhoş olup flütçü kızı yanımızda mı alıkoyalım, yoksa konuşmaya mı vuralım işi, bırakalım

kızı gitsin, «kendi başına çalsın flütünü, ya da isterse uşaklara, hizmetçilere çalsın.» İşte burada, herkesce benimsendiği üzere, insanlığın üstün tanıtlarından biri ile karşı karşıya geliyoruz: Bunların davranışlarına, aklında kalması için, iyi dikkat et! Akıl onları yaşamın güzel şeylerinden korkusuz kılmıştır, keyfetmekten utanmıyorlar, hattâ şarap, flütçü kız gibi, aşırı denilen zevklerden bile. Ama ayyaş da değildirler, zampara, sefih de; ancak bir akşam sofrasında biraraya gelmenin daha da güclendirdiği bir değer bilinci, bu fırsattan yararlanarak onları ciddi bir tartışmanın ince zevkini seçmeye götürüyor daha çok. Gerçekte öylesine ciddi de doğrusu, ama onlar eğlendirici yanı ile alabilirler konuyu. Bol bol akıllıca şakalar, biraz da kaba saba şakalar yapıyorlar; konuşmalar, tartışmalar şimdilik az, o da yan yana oturanlar arasında geçiyor, daha çok kişisel takılmalar, eğlenmeler, kaba şakalar var. Daha tartışma başlamadan, Aristophanes'in konuşma sırası geldiğinde, hıçkırıktan şikâyet ediyor ve doktor Eryximakhos'tan ya kendi sırasını almasını, ya da bu hastalığa bir çare bulmasını istiyor. Eryximakhos hemen ikisini birden yapacağını söyliyerek gülünç, ama çok etkili bir çare salık veriyor. Uygarlıkta ileri gitmiş insanların ağırbaşlı oldukları pek seyrektir.

Bu pek ünlü tartışmanın konusunu herkes bilir: Aşk. Aşktan, çok saygılı bir dille söz ediyorlar; sonra aşkı o biçimde övüyorlar ki, İngiltere'de insan bu yüzden hapishaneyi boylar. Benim bu konuşma biçimi karşısındaki tepkim, arkadaşlarımın büyük bir çoğunluğunun göstereceği tepkiye benzer; şaşkınlık ve hafif

bir yadırgama. Ama ben insanlığın en iyi ve en akıllı temsilcilerinin düşüncelerine ve duygularına karşı kendi tepkilerine körü körüne bağlanacak kendini beğenmiş budalalardan değilim. Peynir yiyen o baştan çıkmış, tiksindirici insanları düşünürüm ve budala olmamağa çalışırım. Benim zevkim mi, yoksa Sokrates'in ve arkadaşlarının zevki mi daha iyidir kestirip atamam; ama saygı ile dinlerim heybetli hasımlarımın tartışmalarını; ahlâksal öfkelerimi olduğu gibi, fiziksel tepkilerimi de dizginlerim ve bir çok büyük adama iyi görünen şeylere karşı cinayet diye bağıranları bütün kalbimle protesto ederim. Bir tartışmanın iki yanını da dinliyemiyen bir kimsenin, kendini uygar saymağa hakkı yoktur; ve kendisine tatsız gelen şeylere karşı hoşgörülü olamayan, kaba saba bir insandan daha iyi değildir.

(Çeviren: Melih Cevdet Anday)

Uygarlık ve Yayıcıları

Uygarlığı tanımlamış değilim henüz; belki tanımlamayı gerekli bulmadım da ondan. Buraya kadar yazdıklarımı okumak şerefini bana veren herkes ne demek istediğimi pekâlâ anlıyacaktır, sanıyorum. Uygarlık toplumların özünü belirten bir şeydir. Uygarlık, en kaba biçimiyle, antropologların «ileri» dedikleri toplumları, «aşağı» ya da «geri» toplumlardan ayıran niteliktir. Vahşiler, aklı içgüdüye uygulamaya, ilkel bir değer bilinci kazanmaya - yani, amaçlarla araçları, ya da iyiliğe götüren yakın uzak yolları birbirinden ayırdetmeye başladıkları zaman ileriye doğru ilk adımı atmışlardır. Uygarlığa doğru atılan ilk adım içgüdülerin akılla yontulmasıdır. İkinci adım da, ince doyumlar elde etmek umuduyla önümüzdekileri bile bi-

le tepebilmektir. Karnı aç olan vahşi, bir tavşan yakalayınca, onu ya gelişi güzel şurda burda yer, ya da tıpkı bir tilki gibi, yavrularıyla birlikte yemek için, içgüdüsüne uyarak, yuvasına götürür. Bütün açlığına rağmen, yakaladığı avı evine götürüp pişiren kimse Atina'nın yolunu tutmuş demektir. O, bir öncüdür, ama ona ilk *dekadan* demek de o derece doğrudur. Bu nokta önemlidir. Uygarlığın yapma ve doğaya aykırı bir yanı vardır. İlerleme ve gerileme birbirinin yerini alabilecek terimlerdir. İnsanlığın bilgisine ve duyarlığına birşeyler katmış olanların hepsi, hattâ, sadece maddesel rahatlığı arttırmış olanların çoğu, buluşlarından yararlanan çağdaşlarınca iyiliksever diye selâmlanmışlar, oysa yaşlılığın, aptallığın ya da kıskançlığın işe yaramaz duruma düşürdüğü kimselerce de soysuz sayılmışlardır. Sözcükler üstünde tartışıp çekişmek aptallıktır: Gelin şunu kabul edelim ve diyelim ki, yiyeceğini pişirme alışkanlığı uygarlığa doğru bir adımdır, ya da bozulmamış bir maymunun ilkel yetkinliğinden uzaklaşmaktadır.

Bu ilkel niteliklerden, akla uygunluk ve Değer duygusundan ikinci derecede bir çok nitelikler çıkabilir: Doğruluk ve güzellik duygusu, hoşgörü, düşünce namusu, titizlik, gülen düşünce duygusu, iyi ahlâk, merak, bayağılıktan ve hoyratlıktan, aşırılıklardan tiksinme, kör inançlardan, yapmacık erdemden kurtulma, hayatın güzel yanlarını korkusuzca kabul etme, kendini tam olarak ifade edebilme ve liberal bir eğitim isteği, faydacılıktan ve dar kafalılıktan nefret, kısacası, tatlılık ve aydınlık. Barbarlıkla savaşan bütün

toplumlar bunların hepsini, hattâ çoğunu elde edemedikleri gibi, bu toplumlardan çok azı bu niteliklerin ancak bir kaçını sağlamca edinebilirler. Bundan ötürüdür ki, uygarlığa ulaşmış bir çok topluma, ama yüksek uygarlığa varmış pek az topluma raslarız. Çünkü, bir toplum ancak uygarlığın bir çok niteliklerini benimseyip onları sıkı sıkıya elinde tutmakla yüksek uygarlığa ulaşabilir.

Ama insan, toplum gibi belli - belirsiz bir varlığın böylesine ince nitelikleri olabileceğini, ya da onları elinde tutabileceğini söyliyebilir mi? En belirsiz anlamında, evet. Toplumlar kendilerini az çok sürekli, az çok anlaşılır biçimde dile getirirler; antropologlar ve tarihçiler bunları o uygarlığın anıtları sayarlar. Toplumlar kendilerini törelerde, alışkanlıklar ve sözleşmelerde, yasalarda, toplumsal ve ekonomik bir örgütte, hepsinden çok da edebiyatta, bilimde ve değer verip desteklediklerı sanatta dile getirirler: Bunlar, kendilerinin yarattığı sanatçı ve düşünürün ortaya koyup da değerini bildikleri ya da bilmedikleri edebiyat, bilim ve sanat yoluyla pek de o kadar iyi anlatamazlar kendilerini bize. Bütün bunların hepsi birden, hayat karşısında ağır basan bir davranışın kesin olmamakla birlikte - oldukça açık bir sembolü sayılabilir. İşte, bu azçok genel ve sürekli biçimlerle kendini açıkça gösteren bu tutuma biz uygarlık adını veriyoruz.

Pek kolay savunulamıyacak bir benzetmeyi göze alarak diyebilirim ki, uygarlık, bir çağın ya da bir toplumun, bir düşünce davranışıyla kendini dile getirme işine kattığı tattır: Toplumsal belirtilere, özel ve ağır

basan bir görüşün verdiği renktir uygarlık. Nerden geliyor bu renkli hayat görüşü, bu özel tat? İnsan teklerinden, elbette. Çünkü, bildiğimiz kadarıyla, yalnız tekler birtakım tutumlar benimseyebilir, ya da görüşler seçebilirler. Uygarlık kaynağının birey kafası olduğu sorununu bir yana bıraksak bile, bir insan kafası, Okyanusun içinde bir tatlı damla, kıyıda bir renkli böcektir. Bir tek uygar yaratıkla uygarlık olmaz. Son üçyüzbin yıl içinde, dünya hiç bir zaman uygarlaşmış insanlardan yoksun kalmamış olsa gerektir: En karanlık çağlarda tabii, son derece barbar ve ilkel kabilelerde değil - bir, ya da iki uygar kişi yaşamış olmalıdır. Onuncu yüzyılın batı Avrupa'sında (ki daha gerilere gidince Veddah'larla Bushman'lara raslarız), garip şekilde uygar bir insan olarak görünen Cerbert'le[1], imparator Othon III'e raslıyoruz. Bu sonuncu, sadece kibirli bir insan olabilirken, tam tersine, bambaşka bir insan olabilmiştir. Sekizinci yüzyılda, adı sanı duyulmadan, manastır köşelerinde yaşamış öyle insanlar olabilir ki, bunlar Haşmetli Lorenzo'nun sarayına lâyık olabilirlerdi. Bir tek kırlangıçla yaz olmaz. Olamaz da. Yeter sayıda uygar tekler, ışık saçabilecek bir çekirdek meydana getirdikleri zaman, bir uygarlık doğabilir. Demek, uygarlık yayıcıları, daha geniş kümeleri, giderek, bütün toplulukları etkileye-

[1] *Gerbert ya da Sylvestre II, 935 de doğmuş, 1008'de ölmüştür. Reims piskoposu iken, 999'da papalığa seçilmiştir. Haçlılar Seferi düşüncesini ilk olarak o ortaya atmıştır.*

cek ölçüde etkin kümeler meydana getiren yüksek ölçüde uygarlaşmış kadın erkek birtakım insanlardır. Uygar bir kimse, ancak ve ancak, içinde yaşadığı topluluğu etkilediği, ve kendi değerlerinin rengini almış olan topluluk da bunları düşünce ve duygu yoluyla açığa vurmaya başladığı zaman uygarlaştırıcı bir nitelik kazanır. Uygarlaşmış bir çekirdek, yığına kendi rengini verecek kadar sayı ve güçte olduğu zaman, uygarlaştırıcı olur. Uygarlaşmış bir çekirdek de, yüksek uygarlığa ulaşmış sınırsız sayıda kadın ve erkeğe verilen sınırlı bir addır. Bu erkek ve kadınlar, uygarlığın *vazgeçilmez* yaratıcıları ve yayıcılarıdır.

Uygarlığın nedenini ve kaynağını insanın kafasında aramamız gerek. Vahşi topluluklara ve İngiliz sömürgelerine şöyle bir bakmakla görebileceğimiz gibi, bu uygarlığı ne yasalar, ne töreler, ne ahlâklar, ne kurumlar yaratabilir, ne de mekanik araçlar: Bunlar kendiliklerinden bir şey yaratamazlar. Çünkü, insanların eseridir onlar. Tasarlıyan, yaratan ve uygulayan kafa, teklerin kafasıdır. Genel olarak, toplumlarla çağlara, bilerek bilmiyerek biçim veren, sevgiyle düşünen ve duyan belli sayıda insan kafasının etkisidir. Böylece, gele gele, daha kesin ve açık bir şeye, yani uygar insana gelmiş oluyoruz. Uygar toplumların özellikleri diye gösterdiğimiz nitelikleri, daha ince, daha kesin, daha güvenilir yoldan edinmeyi bu kadınlardan ve bu erkeklerden bekliyebiliriz. Tüm uygarlaşmış insan en garip durumlarda, her an, akla uymaya yönelir. Oysa, hayat karşısındaki içgüdüsel tepkisi her zaman duygıya bağlı kalacaktır. Hayat onun

gözünde bir zorunluk işi değil, bir seçme işi olacaktır, azçok. Tavşanı yakalayınca, kendini tutup onu nerede ve ne zaman yiyebileceğini kararlaştıracaktır. Uygar insan, özü gereği, «yapma» bir varlıktır. Dişlerini fırçalamak, «lütfen», «teşekkür ederim» demek «yapma» şeylerdir. Bir kimsenin, öfkelendiği zaman birini bir yumrukta yere sermemesi doğal değildir. Uygar insanın iyi bir insan olduğunu ispatlamaya kalkıyorum sanmayın sakın. En iyi insan iyinin bir anlamı varsa eğer en iyi düşüncelere varan ve bu düşüncelerden en uzun süre yararlanandır. Biz ermişlerimizi; gergin, sürekli bir yaratma ve düşünme coşkunluğu içinde yaşıyan sanatçılar, filozoflar ve mistikler arasında aramalıyız. Akıl uygar insana en iyinin bunlarda olduğunu söylerse de, bozuk bir zevk en iyinin değişmez olduğunu söyliyebilir. Nice nice iyi şeyler vardır ki, yetkinliğe hiç ulaşamamışlardır. Yetkinlik bayağı olan hiç bir şeyi hoşgörmez. İdeal, sonsuzlaşan bir yetkinlik anıdır her zaman iyinin iyisi olan bir anın. Cennette her an öğle zamanıdır. Bununla birlikte, en ince uygarlığa varmış bir insan akşamın alaca karanlığından, yıldızlı gecelerden hoşlanabilir, hattâ ocaktaki alevleri arttıran yağmuru ve karı da sevebilir. İdeal sürekli ve tektir. Öyle gelir ki, çok yüksek uygarlığa ulaşmış insan katıksız cennet mutluluğundan da sıkılabilir.

Yanlış anlaşılmasın, ben bir sanatçı, bir filozof ya da bir mistik yüksek derecede uygar olamaz demiyorum. Tam uygar bir insan tek yönlü olamaz, diyorum. Ermiş Francesco da, Dante de, Blake de, Césan-

ne ve Dostoyevski de tam anlamıyla uygar değildiler; eserleri bütün sonuçlarıyla göz önünde tutulursa, tam uygar olamazlardı da. Platon bile, *Devlet*'inde, coştuğu zaman, değer ölçülerini bir yana bırakıyordu. Yüksek derecede uygar bir insanda öylesine geniş bir değerlendirme yetisi vardır ki, (çok yönlülüğün kusurları kadar erdemleri de vardır), sık sık, ya da uzun süre coşkunluk içinde yaşadığı andan başka hiç bir şeyi görmez olur. O her şeyden önce, değer biçen bir insandır. Genişlik ve çeşitlikte kazançlı olursa da, gerginliğini yitirir. Oysa, gerginlik, filozoflara göre daha iyidir. Uygar insanın bir sanatçı olacağı tutarsa, her halde, en yüksekçe uygar olacak yanı, kendini anlatma ile ilgili olmayan yanıdır. Çünkü, kendini anlatmanın kendini öne sürmek gibi bir tehlikesi vardır. (Hem, bu uygarca değer biçme yetisi, bu kendini eleştirme alışkanlığı bize, Horatius'tan, Pope'a, Mérimée'ye, Milton'a, hattâ Mantegna'ya, Poussin'e ve başkalarına kadar ne sanat eserleri kazandırmamıştır ki!) Her halde, uygar insan estetik duygulanmalara (yalnız bir çeşidine degil, tabii), elverişli ve seçmeci olacaktır. Değer yargılarında farklar gözetecek ve yeni yeni estetik deneylere her zaman açık olacaktır. Ayrıca, güzele, doğruya, bilgiye ve aklın övünçlü ifadelerine karşı minnetle ve saygıyla dolu olan uygar insan, hayatta belki de daha bir coşkunlukla ardına düşünülmeye değer başka şeyler olduğunu anlıyacaktır, hem de bir sanatçıdan, bir düşünürden ve bilginden daha kesin olarak.

Eğer düşünürlüğü, onu tutkulu bir filozof, ya

da bir bilgin yapacak kadar ateşli değilse, uygar insan düşüncenin ve bilginin, özlenen birtakım düşüncelere ve gelişmelere götüren önemli bir araç olduğunu anlar. Onun için, yüksek uygarlığa erişmiş insan eğitime, başka şeylerden daha fazla değer verecektir. Onun gözünde eğitimin tartışılmaz erdemi, bize dünyanın kapılarını açma özelliğidir. Eğitim ve duyarlık, zevk arayan düşünce adamının en değerli araçlarıdır. Duygulu olmasına duygulu, ama hiç eğitim görmemiş, dolayısıyla geçmişle, gelecekle, ya da tabiat güçleriyle kendi kişisel yaşantısı arasında ilişki kuramayan, düşünce ve duygularının nedenlerini ve sonuçlarını araştıramayan, ya da bunların benzerliklerini şakaya alamayan insan, bütün ömrü boyunnca bol bol şarap içmiş, ama hiç bir zaman tadı üzerinde durmamış, çiçek kokusundan haz duymamış, ya da renklere gülümsememiş bir kimseye benzer. Ne denli duygulu olursa olsun, eğitim görmemiş bir insan, ister istemez, hayatın dış avlusunda kala kalır, içerdeki zevk sarayının anahtarını elde edemez. Her düşünce ve duyguda, eğitilmemiş kulağın alamayacağı sesler vardır: Bunları duyar duymaz işlemek, hiç umulmadık yerlerde beklenmedik anlamları hemen kavramak, her soruna on onbeş açıdan bakmak, kendini başka koşullar altında görmek, kendini hem bütün geçmiş çağların mirasçısı sanmak, hem de kısa bir süre, sahnede beceriksiz ve tedirgin bir oyuncu gibi görmek, Dr. Johnson'un neden hem insanlığa onur veren bir adam, hem de neden gülünç bir koca eşek olduğunu anlamak: İşte bütün bunlar, eğitimin, yalnız eğitimin sağlayabilece-

ği zevklerdir.

Eğitim bizim atıncı duyumuzdur. Kimi zaman eğitim adı verilen teknik öğrenime gelince, bizim sözünü ettiğimiz şeyle de hiç bir ilişkisi yoktur onun. Kendine göre onun da önemi var elbette. Erkek çocuklara, söz gelimi, altı inekten en çok nasıl süt elde edilebileceğini, kız çocuklara da hesap tutmasını öğretmek iyi bir şeydir elbet. Bu türlü bilgiler iyiliğe ve uygarlığa götüren birer yol olmakla birlikte, uzak birer yoldur. Üstelik, sadece «hayatta başarı» aracı olan bir şeyin «eğitim» adı altında yüceltilmesi, bütün değerleri birbirine karıştırmak olur. Çünkü, eğitim, en ince en nazik yetilerimizi geliştirmesi gereken bir şeydir. Benim bildiğim, felsefe açısından, bilgiye susamışlık anlamındaki liberal eğitimi amaç diye göstermek yanlıştır. Daha önce de gördük, insan, bilgiyi bir amaç olarak değil, değerli düşüncelere götüren bir araç olarak elde etmeye çalışır. Bilgi, kendiliğinden değersizdir. Ama, liberal bilgi ile varılmak istenen şey çıkarsız bir merak uyandırmaktır, diyenler aldanmayorlar. Çünkü, bu sözle şunu demek istiyorlar: Liberal eğitim, insanın «hayatta başarı kazanmasına, ya da işini yoluna koymasına — yani, para yapmasına değil —, hayatı anlamasına, onun ince zevklerine varmasına yardım eder.

Bugün, erkek olsun kadın olsun, uygar bir insan hiç bir şey karşısında şaşalamamalıdır. Barbarlık kolay kolay ölmez; ve eğer kaydettiği bütün o en iyi ve en akıllıca düşünce ve duygularla, zorbalıklar, aptallıklar, ve yasaklarla *Tarih;* insanı bir bilinçaltı tepkiler yumağı olarak gösteren *Bilim,* bizleri, şu yirminci yüzyılda,

ahlâk yargısıyla fiziksel davranışı birbirinden ayırdedecek duruma getirememişlerse, kabahati akıl'da bulmayın. Tanrılar bile aptallıkla boşuna savaşmışlar. Şaşalamak, aklı tahtından indirmek olur. Tiksinme, tıpkı korku gibi, bir insanın kendisi ile tarafsız yargısı arasına girer, şuraya buraya sürükler onu, sonunda da işi çıkmaza sokar. Topçu subaylarının dediğine bakılırsa, bir gözcü soğukkanlılığını yitirmiye görsün, artık ne silâhını doğru dürüst kullanacak, ne de düşmana yapacağı etkiyi düşünecek hali kalır. Korku saldırıya geçer, istediği oyunu oynar ve düşünceyi kendi isteğine uydurur. Tiksinme de aynı etkiyi yapar. Anatomi bilginleri bir ceset önünde iğrenerek başlarını başka yana çevirip, onu kesip biçmekten kaçınsalardı, biyoloji alanında hiç bir bilgimiz olamazdı bugün. Hoş olmayan, yani bilinmedik zevkler, alışkanlıklar, eğilimler, fiziksel ve ruhsal taşkınlıklar üzerine eğilmek istemeyenler, anlamak ellerindeyken bunları anlamaya bile yanaşmayanlar, «Fena oldum, fenama gitti!» diye bağırarak kaçanlar, ruhbilim ve ahlâk üstüne bir şeyler öğrenebilirler miydi hiç? Kendilerini rahatsız eden nedenleri ve sonuçları incelemeye yanaşmaz bunlar. Durumu sürekli olarak bütününde göremezler hiç bir zaman. Çünkü, birtakım fiziksel bulantılar, ya da diretken yasaklar, kendi deyimleriyle ahlâk tepkileri, ya da «utanma duyguları» kabarıp gözlerine perde çeker onların. Bir yılana dokunamazlar. Dokundular mı, tüyleri diken diken olur.. Böylelerine acırız sadece. Ama, ne fiziksel yetisizliği bir erdem yapmalarına, ne de yılanları ve yılanlar üstünde

inceleme yapanları kötülemelerine göz yumalım. Böyleleri çileden çıkmışlardır. Gerçekten de çıkmışlardır. Tam yerinde bir söz bu. Çünkü, akılları başlarında değildir onların. Zooloji bilginleri istedikleri kadar yılanlar için güzel ve ilginç desinler, onlar «iğrenç» olduklarını biliyorlardır yılanların. Tiksinme, çoğu zaman, tıpkı korku gibi (bir korunma aracı olabilen, akla da dayanabilen korku gibi), salt fiziksel bir bulantı olmadığı zaman tamamen kör inançlardan doğar. Bu ise, devâsız bir derttir. Biz korkuyu büsbütün ortadan kaldırmayı dileyemeyiz, ama yakamızı tiksinme'den kurtarabilirsek eğer, hiç bir kaybımız olmaz, tam tersine, sayısız kazançlar elde etmiş oluruz.

Tam uygar insan tiksinme duygusunu aşar: Aynı zamanda, doğru'ya ulaşmak istediği için, aynı yasaklayıcı etkileri olan öfkenin de, haksız yargıların da üstüne çıkmaya çalışır. Uygar insan hoşgörülü ve liberal olur, ama bu, hiç bir zaman öfkesini göstermez, diretmez demek değildir. Yalnız, her düşüncenin kapısına önyargı kilitleri takmakla aklın en sevimli konuklarını geri çevirdiğini görür; bunu görünce de, aklı iyi kullanmakla yatıştırılamıyan pek ama pek az öfke bulunduğunu anlar. Tatlı bir cevap büyük bir öfkeyi nasıl yatıştırırsa, bir güler düşünce de, terslikleri öyle yumuşatıverir. Uygar insan liberal ve hoşgörülü olmalıdır.

«Lliberal» dediğim zaman, politikayı düşündüğümü söyleyemez kimse, tabiî. Uygar insanın politik inançlarının ne olacağı bilinmez. Bilinen şudur yalnız:

Bu inançlar, o insan gerçekten ne istiyorsa, onun mantıklı sonucudur. Onun istediği salt iyilik ya da sadece kendi rahatını elinden geldiği kadar güvenek altına almak olabilir. Bunların ikisi de anlaşılır isteklerdir; açıkça sezilir ve candan istenirse, her ikisi de çekirdekten yetişme politikacıların kullandıkları şaşırtıcı sözlere kulak asmaktan alıkoyar onu. Özgürlük, Adalet, Eşitlık, Kardeşlik, Kutsallık, Haklar, Görevler, Onur, bütün bu pahalı kelimeler ya da her şey olabilir ya da hiç bir şey. Haklıdır diye Sendika Yaşasından yana olduğunuzu söylemek, haksızdır diye ona karşı olduğunuzu söylemek kadar saçmadır. Haklılık kendiliğinden bir amaç değildir. Tamamen haklı olan ve başka bir şey olmayan bir dünya, tamamen haksız olan ve başka bir şey olmayan bir dünya kadar anlamsızdır. Salt iyiliğe götüren uzak bir yoldur diye bu yasadan yana olmak, cüretli bir sözdür. İleride ücretlerinizde bir alçalma doğuracağını düşündüğünüz için Yasa'ya karşı olmanız da tamamiyle haklı olabilir. Ne var ki, haklıdır diye onu desteklemek, ya da haksızdır diye ona karşı olmak, sağlâm hiçbir nedene dayanmadan, ya da büsbütün nedensiz olarak, onu desteklemek ya da ona karşı çıkmak olur. Uygar insanın politik bir sorun üstüne soracağı tek şey şudur: «Benim istediğim şeye götüren bir yol mudur bu, yoksa istediğim şeyin tersini mi yapıyor?» Kimse haklıyı ve haksızı boşuna istemez; eğer bu şeyler isteniyorsa, birer çare, birer yol olarak isteniyordur. Uygar insan «Neyin yolu» diye sorar kendi kendine. Tabii, aynı şeyi istiyen sizin ve benim, bir Yasanın bu isteğe cevap

verip vermediği konusunda ayrı ayrı düşündüğümüz olabilir. Açıklamalar ve tartışmalar yapılabilir bu konuda. Ayrıca, haftada dört liraya ihtiyacı olan adamın tutcağı yol ile, yılda on bin lira istiyen adamın yolu aynı olmayacaktır. Burada öne sürülen yol aynı ölçüye vurulmadığına göre tam anlaşma beklenemez, en iyisi bir uzlaşmaya varabilmektir. Ama böyle bir durumda, iki tarafın da, «hak», «ödev» gibi beylik sözlere başvurması, ya da karşısındakini ahlâksızlıkla suçlaması, ancak bir Oxford kriket oyuncusunun kendini yenen Cambridge oyuncusunu bozgunculukla suçlaması kadar akla uygun olabilir. Her iki tarafın istekleri, akla uygun olmakla birlikte, birbirinden ayrıdır ve burada onur kırıcı sözlerin yeri yoktur. Bizim güttüğümüz amacı istiyen insanlar, bu amacı eninde sonunda yoketmeye açıkça yönelen yollara sapınca, böyle bir fırsat çıkar ortaya: Kötü denmez onlara, sadece ahmak denir. Politik tartışmalarda ahlâk sansürü, neyin amaç olarak iyi olduğu (ki, bu mümkündür), sonra da, hangi politik tedbirlerin bu amaca götüreceği (bu o kadar kolay değildir) konusunda anlaşmaya varıldığı zaman kabul edilebilir ancak. Benim yılda elli İngiliz lirası fazla elde etmem, çocuk bahçesine kum tepeleri yapmak ve çöp sepetleri sağlamaktan daha mı salt bir iyilik, daha mı değerli düşünceler yaratacaktır? Nazik bir sorundur bu. Kitabımı sonuna kadar okursanız göreceksiniz ki, bu sorun üstünde oldukça belirli bir kanıya varmışımdır. Ama, yine göreceğiniz gibi, herkesin düşüncelerimi kabul edeceğini de pek ummuyorum. Bütün bu şeyleri hesaba katan, tam

anlamıyla uygar insan, politikayla iyiden iyiye ilgilenmekle birlikte, amaçla ilişkisi olmayan o eski yüce ilkelere başvurmadığı gibi, elindeki şeyleri kaçırmamak istediğini de (ki bu tabii bir istektir), düşmanın bunları elinden almak istemesinden daha erdemli bir tutum saymaz. Kendini kelimelerle ve cümlelerle aldatmaz. Uygar bir milyoner, bugünkü Rus yönetimine karşıysa, orada grev yasa dışıdır diye karşı olmadığını bilir.

Sırası gelmişken söyliyelim ki, yetisiz insanlar kendi özel korkularının ve umutlarının salt iyilikle bir olduğunu ileri sürerler. Bunu ileri süremeyen yüksek uygarlığa varmış insanı, halkın kendini kurultaylara seçmesini pek bekliyemeyiz.

Hoşgörülü ve başkasına engel olmaya çalışmayan uygar insan davranışlarında nazik olur. Onun değer duygusu, bu davranışların hoş ve tatlı birer davranış olarak da önemli olduklarına inandıracaktır onu, akıl işe karışıp, bunların bilgi bakımından önemli olduklarını söylemese bile. Eğer her şeyi anlamak her şeyi bağışlamak ise, her şeyi bağışlamak anlamanın yarı yolu demektir. Güzel davranışlar ve güzel sözlerle bir insanın içini rahat ettirin, hem anlayışlı ilişkiler kurma yoluna girmiş sayılırsınız, hem de en iyi yanını vermesini kolaylaştırmış olursunuz onun. Nazik davranışların yıkması gereken engelleri dikiniz, sizinle onun arasına kuşkular, titizlikler, kavgalar, kendini öne sürmeler sokunuz, verdiğinizden hiç bir zaman daha iyisini alamayacağınıza emin olabilirsiniz. Kendini be-

ğenmiş, nezaketsiz insanlara en gizli sırlarımızı açmak aklımıza gelmez. Onun için, aşağılık, bayağı, zorba, kuşkulu aptallar ve kendini öne süren sözde üstün insan, hayatın tadını alamadan yaşayıp giderler. Hayatla ilişkileri tek yönlüdür onların. Çok güçlü oldukları zaman, hayatı avuçlarının içine alıp sarstıkları olur İki eli tabancalı bir adam, bazan ayağınızdan yakalayıp yere yuvarlayabilir sizi, ama bir el okşamanın, bir el sıkmanın verdiği o binbir garip iç titreyişini bilemiyecektir hiç bir zaman. Şüphesiz, hayatta salt akıl ve karakter gücünün ulaşabilecekleri güzel şeyler vardır; daha ince, daha iyi başka şeyler de vardır ki, onları nazik davranışlardan başka hiç bir şey satın alamaz. Bu şeylerin en iyisi konuşmadır, gerçek konuşma yani, tüm silâhsız, rahat, korkusuz, kuşkusuz, birbirine garazı olmayan, kendilerini zorla kabul ettirmeye ya da göstermeye çalışmayan, doğruyu keyifle arayan insanlar arasında düşünce ve duygu alışverişi.

Yüksek uygarlığa ulaşmış insan, beğenisi olan, hayatın tadına varmış bir insandır, elbette. İyiyi kötüden ayırdedecektir. Birtakım garip ihtiyaçları, özel istekleri olacaktır. Birey kafasının ve duygusunun sürü içgüdüsüne karşı bilinçli protestosu olan Uygarlık, hiç bir zaman beylik ölçüler kabul etmez, ya da mağaza satış müdürlerinin buyruğuna girmez. Yabanî koçlarla aptal koyunlar bu fraklı beyin kulu kölesidirler. Mağaza satış müdürleri en özden ve en kişisel kararlarını kabul etmeye zorlarlar onları. Şaraplarını, purolarını, fraklarını, ayakkabılarını, şapkalrını, göm-

leklerini.. mağazalar seçer. Filân mağazalar okuyacakları kitapları kararlaştırır. Şu mağazanın satıcıları resim, bu mağazanınkiler müzik sağlarlar onlara. Mağaza kıralları «Britanya İmparatorluğunun bay ve bayanları, iyinin iyisi burada!» diye avaz avaz bağırırlar. Britanya İmparatorluğunun bay ve bayanları da uslu, akıllı, kuyrukta yerlerini alırlar. Yalnız yüksek uygarlığa ulaşmış bir avuç insan, bu giyimli kuşamlı satıcılara, «Bütün bu sattıklarınızı beğenmedik» demeyi göze alabilir ancak.

Uygar olmak için, bir insanın seçme ve değerlendirme yetisi olması gerekir ama, bir defa daha söylememe izin verin - yaratma gücüne ihtiyacı yoktur onun. Uygar insan yaratacak olursa eğer, yarattığı eserler uygarlığının damgasını taşırlar. Ama bu damga, tüm raslantıya bağlı olduğu, eserinin öz anlamını da etkilemediği için, salt estete önemsiz görünse bile, eserin yapıldığı çağın ya da onu yapan sanatçının özelliklerini bulmaya çalışan tarihçilerce büyük önem taşır. *Odysseus, Chanson de Roland*'an üstünse, bunun nedeni, birinin doğmakta olan uygarlığın rengine boyanmış, öbürününse barbarlığın alaca karanlığına bulanmış olması değildir. Her ne kadar Uygar bir sanatçı uygarlığını sanatında açığa vurursa da, bu açığa vuruş uygarlığının önemli parçası değildir. Yaratıcılık, uygar bir insanın özelliği olmadığı gibi, bir vahşinin de özelliği değildir. Ama, iyiyi kötüden ayırdetme ve bilinçle değerlendirme yetisi uygar insanın birer özelliğidir. Bütün sanatlara tüm ilgisiz kalanlar, erkek olsun kadın olsun, pek uygar sayılamazlar.

Şu var ki, sık ve zorlu coşkular olmazsa, uygar hayat bomboş kalmak tehlikesine düşer. Bu hayatın başlıca zevkleri iç dünyaya dönüktür. İç dünya yaşantılarının en önemlileri belki estetik olanlarıdır. Çünkü, kişisel ilişkilerden doğan coşkulardan daha zorlu olmasına rağmen, estetik yaşantı daha sağlam, daha uzun ömürlüdür. Uygar insanların değer duygusundan çıkardıkları en önemli özelliklerinden biri olan bu iç dünyayı seyre dalma, taraf tutan biyografların «eylem hayatı» dedikleri sürekli elatma durumuna karşı besledikleri nefreti açıklar. Öyle birtakım eylemler vardır ki, iyiliğe götürebilirler elbet, uygar bir insanın da bunları her zaman beğenmesi, kimi zaman da hayatına uygulaması gerekir. Madem hayatı, zaten iyiliğe götüren araçsız yollarla doludur, madem yararlanacağı kişisel ilişkiler, seyredeceği ya da yaratacağı güzellikler, ardına düşeceği bir gerçek vardır, genel olarak, bir hayal, bir gölge olabilecek şeye bu özü feda etmeye yanaşmayacaktır. Yaşamak için, gerekiyorsa, bir iş tutacaktır. Hayat iyiliğe götüren zorunlu bir yoldur. Ama, hayatı güvenlik altına alındı mı, onunla ilişkisi başlıca alıcı (receptive) olacaktır. En iyi durumunda, eylem hayatı, iyiliğe, eylemi yapanın, ya da, belki, başkalarının iyiliğine götürebilen şeyin coşkuyla ardına düşmek olabilir. Ama, eylem, kendiliğinden değersizdir, yarattığı düşüncelerse binde bir değerlidirler: En yaygın biçiminde eylem, onu yapan kişide kötü düşünceleri dürtükler ve başkasına da büyük zararlar verebilir.

Eylem hayatı, iyiye, özellikle, başkalarının iyili-

ğine götürebilen bir yol olabilir. Burada eylem hayatından, sadece insanın geçimine adadığı hayatı anlamıyorum. Örneğin, çiftçi bir «eylem adamı» değildir. Kadın olsun erkek olsun, gerçek eylem adamları, genel olarak, savaş yapmaz, insan kesip biçmez, güçsüzleri buyruk altına almaz, güçlüleri kışkırtmaz, komşularının işine engel olmaz ve başkalarını düşünüyoruz diye dünyanın altını üstüne getirmezler. Bu şeyleri kendilerini öne sürmek için yaparlar yalnız. Kadın olsun erkek olsun, eylem adamı denilen kimse hemen her zaman bozulmuş ve yetersiz bir sanatçıdır: Kendini dile getirmeye can atar, ama bunu yaratma yoluyla yapamadığından, her şeyi engelliyerek kendini dile getirmek zorunluğunu duyar. Böylesi insanlar bizim baş belâmızdır, sayıları da az buz değildir hani. Sevgi, kardeşlik, karşılıklı konuşma, güzellik yaratma ya da seyretme, doğruyu ve bilgiyi arama, duyuların gereğini yapma, ya da sessiz sessiz günlük ekmeğini kazanma doyurmaz onları İlle de güçlü olmalıdırlar, kendilerini zorla kabul ettirmeleri, her şeye karışmaları gerektir. Uluslar, imparatorluklar kurar, barışı, dirliği bunlar bozar, insanlığı, en iyi yanlarından bunlar ayırırlar. Barbarlığın ya da biyografyalara bakılırsa, toplumun temel direkleridir bunlar. Uygarca zevklere elverişsiz olan bu kimseler kendilerinden daha yüksek niteliği olan komşularını çekemezler. Kendi yaşayışlarını, kendi ölçülerini zorla kabul ettirmek isterler. Hepsinden kötüsü, uygar olabilecek insanların dar görüşlülerini kendilerini savun-

ma savaşma, yani yarı barbarlığa sürüklerler[1]. Şu belâlı öğreti, çalışmaya dinsel bir ödev niteliği veren öğreti, bu baş belâlarından gelmektedir. Sanki çalışma kendiliğinden bir iyilik olabilirmiş gibi. Savaş, cana kıyıcılık, engizisyon ve polis düzeni onlardan gelir. Sanırlar ki, başkalarına zorla inanç ve duygu aşılanabilir. Başkalarının kendilerine inanacak kadar aptal olduklarını sanırlar. Dıştan herkesi aynı biçime, disipline sokabilirler, sokarlar da. Alışılmamış ve halkın tutmadığı ne varsa, yani seçkin ve az raslanır ne varsa hepsine karşı düşmanlık yaratırlar. Küçük bir azınlıktır bunlar, orası öyle. Ama, iktidar peşinde koşmaktan başka işleri olmadığı, çoğunluk da aptal ve uysal olduğu için, çoğu zaman iktidarı ele geçirirler de.

Biz uygar insana dönelim yine. Uygar insan, doğuştan değil, sonradan olmadır. İnsan yapısıdır uygar insan. En iyiyi, en inceyi elde edecek ve tadını çıkaracak biçimde, bilinçli olarak yetiştirir kendini. Bununla birlikte, bir başka anlamda, ne denli bozulmuş olursa olsun, yine de insanların en az bozulmuşudur o. En az bozulmuşudur, çünkü tepkilerinde taraf tutmaz. Aykırı gibi görünen bu durumu anlamak için,

[1] *Demagogların Atina'yı savaşa ve sömürge politikasına zorlamalarına en kesinlikle karşı koyanlar yurttaşların en uygarları olmuştur. Bu atak politika Atina'nın uygarlığının bozulmasına ve politikasının çökmesine doğrudan doğruya yol açmıştır. Alkibiades düşünce ve duygu hayatıyla yetinseydi, şu uğursuz Sicilya seferine hiç bir zaman kalkışmazdı.*

iki şey üstünde durmamız gerek: Bir nehir gibi durmadan akan hayat ya da deney üstünde; bir de hayatımızın içinden aktığı o garip suyolu, yani kişilik üstünde durmamız gerek. Kişiliğin tuhaf olan yanı şu ki, hayatı koşullarken, beri yandan da hayat onu koşullamaktadır. Özgül biçimlerinde iki ayrı kişilik birbirinin aynı değildir. Ama her insanın kişiliğini, yani hayat ırmağının yatağını, hayatının ilk yıllarında, olaylarla eğitim etkileyip değiştirir. Bir yerde, kör inanç kalıntıları *(débris)* ve alışkanlıklarla şişip kabarmış, bir başka yerde geleneksel önyargılarla eğri büğrü olmuş; zaman zaman da, kültürle bile bile yeniden biçime sokulmuştur. Üstünden akan ırmağın gerçek gücünü, sıcaklığını ve niteliğini değerlendirebilsin, kasırgaları kaydedeblisin, kuraklıkla taşkın selleri birbirinden ayırdedebilsin diye, bu ince araç temiz tutulmalıdır. Hayat ırmağının yatağını durmadan temizlememiz gerekir: Bu kökten temizleme işini akıl yapabilir yalnız. Çünkü, hep kabul edilmiş inançlara ve içtepilere meydan okuyarak, kişiliği saplantılardan ve önceden hazırlanmış cevaplardan yalnız akıl uzak tutabilir. Bir vahşinin kişiliği körinançlara bağlı ön yargılar ve korkularla beslidir; uygar insanın kişiliğiyse, kendisiyle birlikte doğmuş bir kişilik değildir elbet: Çünkü, onu kader yoğurmuş, eğitim biçimlendirmiştir, ama temiz bir kişiliktir yine de. Onunla hayat arasına ne diretgen yasaklar, ne temelsiz töreler girebilir, ne de yersiz korkular. Onun için, günün birinde, bir hıristiyan ya da putatapan bir kimse, bir centilmen, ya da gazete okuyan proleter olarak

değil, kendisi olarak, doğrudan doğruya, tam ve kişisel olarak, bir şeyler denemek olanağını elinde tutar.

Uygar insan, gerek körü körüne törelere bağlılık, gerek düşünce ve duygu güvenliği (ki sürülerin en büyük amacıdır bu) adına, kendi doğal özelliklerini değiştirip bozmaya kalkmaz. Bu özellikler ancak kendisi ile aklı ve hayatın zevkleri arasına girdi mi, o zaman düzeltip onarmaya çalışır onları. Kekelemekten kurtulmaya çalıştığı gibi öfkeden de kendini korumaya çalışır; daha başlangıç halindeki veremle nasıl savaşırsa, kıskançlık eğilimleriyle de öyle savaşır. Barbarca tutkular uzun ömürlü hiç bir sevinç getirmezler beraberlerinde. Çürük diş ağrısı gibidir onlar, mutluluğun düşmanıdırlar. Hasta gibi inletir, deli gibi zıvanadan çıkartırlar insanı. Bilinç ile gerçeğin arasına giren, yargımızı bozan, görüşümüzü perdeleyen bu tutkulardan yakasını kurtarmak için, uygar insan elinden geleni yapmaktan kaçınmaz. Eğitimi bir tırmık gibi kullanıp tabiatı kovacak, bunu yaparken de tabiattan uzaklaşıp «yapma» olacaktır. Böylece, aslında, hiç bir zevki tepmemesine rağmen, çözümleme alışkanlığı ve değer duygusu ona çok zaman şunu anlatacaktır ki, doğal eğilimine uyunca üstün zevkleri bayağılara feda etmiş olacaktır. Bayağı zevklerden alınan tadları bir yana bırakacak, ya da büsbütün atacaktır. Bayağı istekler düşüncesini ve duygusunu körletir gibi oldu mu, iştahını dizginleyecektir. Bir vahşi hasta oluncaya, yarı-uygar insan da sersemleşinceye kadar yiyip içer. Uygar insansa, her zaman tabiattan daha

iyisini yapmaya çalışacak, belki de bu işi başaracaktır. Kimi yerde tabiatı harekete getirecek, kimi yerde kökünden söküp atacaktır. Uygar insan, tabiatı olduğu gibi kabul etmez, hem kabul etmesi için bir neden de görmüyorum ben. Tabiatı olduğu gibi kabul edenlere, tabiatın değiştirilmesini hoş görmeyenlere, tabii olmayan ne varsa hepsini yoketmeye can atanlara bir tek sözüm var: Hiç durmasınlar, ilkel hayata dönsünler.

Uygar insandan benim anladığım bu, işte. Size biraz olumsuz mu göründü acaba? Başka türlü göstermek elimden gelmez benim. İster beğenin, ister beğenmeyin; ister «sudan», ister düpedüz «zayıf» bir tanımlama deyip bir yana atın, çizmek istediğim insan tipinin, gerçekten uygar denilen bir insan olduğunu kabul edeceğinizi sanıyorum. Uygar kişi ne iyidir, ne de tabii; sanatçı, ermiş, kahraman olmadığı gibi, filozof da değildir. Ama sanata değer verir, doğruya saygı duyar ve nasıl davranmak gerektiğini bilir. Amacı, hayatın tadını çıkarmaktır; hayattan, bir bütün olarak, en ince, en derin ayrıntılarıyla tad almaktır. Onun için, bu amaca varmanın başlıca yolu, kafa ve duygusunu ileri bir eğitimden geçirip güçlendirmektir. Her şeyin tadına varan bir insandır o. Düşünsel meraklı sınırsız, korkusuz ve çıkarsızdır. Hoşgörülüdür, liberaldir ve hiç bir şey karşısında şaşalamaz. Her zaman nazik, tatlı dilli değilse de, farfaracı, kuşkulu, ya da küstah değildir hiç olmazsa. Zevk aldığı şeyleri bilinçle seçer, bunu yaparken de, ne önyargılara yer verir ne de korkuya. Amaçlarla araçları birbirinden a-

yırdedebildiği için, her şeyi pratik faydasına göre değil, duygusal anlamına göre değerlendirir. «Haklar», «ödevler», ve «kutsal şeyler» adına söylenen bütün o sahte sözler yaralamaz onu, sadece canını sıkıverirler, o kadar. Akıllıca kullandığı değer ölçüsü saygısızlıkları hiçe indirebilir. Uygar insan eleştiricidir, bilinçli ve bir bakıma da, çözümleyicidir. İster istemez kırıcı olacaktır. Bir birey olarak kendi bilincine varmış olan uygar insan, aklını, coşkularını ve duygularını eğiterek kendine bir hayat yolu çizer, onu engelleyici alışkanlıklardan, tutkulardan, elinden geldiğince temizler. Hayır, uygar insan tabiata uygun bir varlık olmayacaktır.

Bir tek uygar insan örneği, kendi kendine yetercesine ve, aslında bir değer olarak yaşıyabilir bence, ama bu daha çok, sıkıntılı bir hayat olur. Ama bir çok uygar insan biraraya geldi mi, o zaman uygar insan uygarlaştırıcı olur. Bu bir küme insan, uygarlığın çekirdeğidir. Voltaire «nihayet, aydın çevre her yerde her şeyi yönetmekte» diyor. Ama, iyi kötü bir çevre bir kişi ile olmaz. Aydın çevre var olunca, uygarlığın çekirdeği, dört bir yanı hafifçe renklendirerek yönetir yönetme sözü yerindeyse eğer. Bu çevreye (yani, kente, devlete ya da ortama), yığının hatırı sayılır bir bölüğü, (bireylere uyguladığım testlere göre hayli barbar olmakla birlikte, yine de bu değerli renkten bir şeyler aldığı zaman), yüksek uygarlığa ulaşmış sayılabilir. Mutlu çağlarda ve elverişli yerlerde, nüfusun büyük bir bölüğünün güzel manzara ve seslere yakın-

lık duyduğu, coşkun bir düşünsel merak belirtileri gösterdiği, düşünce ve duyguya yapılan ve çoğunluğu hayvanlığın sınırında tutan o vahşice baskıya kafa tuttuğu olmuştur. Kentler, eserleri kötülerden bile bile üstün tutulmuş olan büyük sanatçıların eliyle güzelleştirilmiştir.

Şunu güvenle söyliyebiliriz ki, Miss. Cavell'in heykeli, ne Perikles Atina'sında, ne de Medici'lerin Floransa'sında yer alabilirdi. Bir gün gelmiş, akla ve estetiğe önem veren bir çok kimse, yalanlara ve bilgisizliğe karşı tiksinti duymaya başlamıştır. XVIII. yüzyılda, Voltaire alay ede ede, Mr. Belloc ve Sir Arthur Canon Doyle'dan daha önemli yazarları halkın gözünden düşürmüştür. O günlerde ölseydi, bay Valentino'ya[1], Sir İssac Newton'dan daha parlak bir cenaze töreni yapılmazdı elbet. Atinalılar, sanatı Hazine bakanının başta gelen ödevi haline getirdiler. Rönesans İtalyanlarınca Raffaello, ulusal şereflerin en yücesi sayılmaktaydı. Böylesi ibrelere bakıp rüzgârın yönü kestirilirdi. Yakından incelenince görülür ki, yüce değerlere ve yaşamın daha güzel yanlarına karşı, dumanlı olmakla birlikte, büyük bir saygı besleyen birtakım topluluklar vardı. Bu değerler, daha elle tutulur zevklere feda edilmezdi. Böylesine uygar bir grup böyle davranırdı işte. Halk yığını üzerinde, çoğu zaman bilmiyerek ve dolaylı olarak etki yapan bu grup, çağına renk verirdi. Yürksek ölçüde uyagrlaşmış kadın ve erkekler uygarlığın yayıcılarıdır.

(Çeviren Vedat Günyol)

---

[1] *Ünlü sinema artisti Rudolph Valentino.*

VII

Uygarlık nasıl kurulur

Geriye iyi soru kalıyor: İlkin, uygarlığı istiyor muyuz? Sonra, eğer istiyorsak buna ulaşabilir miyiz?

İstiyor muyuz uygarlığı? Uygarlığın istendiğini düşünmenin, Birleşik devlet adamlarının sözlerinden başka birtakım nedenleri var. Bizim inancımız, her aklı başında kadın ve erkeğin köklü inancıdır. Çünkü, onlar, özelliklerini taslak halinde vermeye çalıştığım altın çağların, gerçekten altın olduğuna inanmaktadırlar. Onlar hepimizce tarihin yüz akıdırlar. Yalnız barbarlığın güzelliği üstüne türküler söyliyen sözde akıllılar değil, gerçekten akıllı insanlar bile, hem uygarlığın hasatlıklarının farkındadırlar, hem barbarlığın çekiciliğinin. Bir çok yüksek ölçüde uygar kişiler arasında, zaman zaman, kendi öz evrimlerine karşı bir

dikilme eğilimine raslarsınız. Çoğu zaman da kendilerini bir parça masumluğa ve hayvanlığa kaptırmış görürsünüz. Heykellere, savaş danslarına, yanık göğüslere, dostluğa ve muzlara karşın, her zeki insan yürekten bilir ki, ilkel kişinin yaşamı Hobbes'ın söylediği gibiydi. Böyle bir yaşam, her an, o yıldırıcı doğaüstü korkuları, maddi güvensizliği ve değişmezliği ile bizim için katlanılmaz bir şey olurdu. Roma mimarisiyle coşkuya gelsek de, coşkun bir inancın doğuşu ile etkilensek de, karanlık çağın kapkara olduğunu içtenlikle biliyoruz. Biliyoruz ki, korkunç baskıları, gereksiz acıları, yeni düşüncelerden yoksunluğu, duyusal ve düşünsel yasakları, bitmez tükenmez felâket yıldırılarıyla o rüya gibi tatlı günler birer kâbus olurdu bizlere. 1914 Ağustosu ile Kasım 1918 arasında bize sunulan tam bir barbarlık örneğinden sonra, biz evsemeye tutkulu aydınlar gizli ama, derin bir rahatlık duygusu içinde uygar yaşamın yiğitçe olmayan sessizliğine karşı bir çitin arkasında güvenle oturabileceğimiz eksiksiz bir akşam yemeğinin yapmacık zevklerine döndüğümüzü biliyorduk.

Uygarlığın, geniş ölçüde, istenen bir şey olduğuna dair bu sönmeyen, çokluk saklanan, bazan da kılık değiştiren kanı, onu özlenir bir şey sanmamızın en güçlü nedenidir. Ayrıca felsefenin desteğini gerekli gören kimse onu da buna katabilir. Töreci filozoflar ona uygarlığı istemesini söyliyeceklerdir. Çünkü, filozoflar iyi şeylerin aklın bazı durumları olduğunda iyice anlaşmışlardır. Bu durumlar arasında belirgin olanlar yaratma, düşünme, sevme çabasıdır. Sanatçının

yaratma gücünü sınırlamada, uygarlığın kesinlikle hiç bir etkisi yoktur. Sanatçı ilkel toplumda olduğu kadar uygar toplumda da yetişir. Hayli seçkin bir çevre, bir sanatçıyı boğarken, bir başka sanatçıya yaşamak için gerekli havayı sağlar. Tarihi okumasını bilenler, ona bir göz atarlarsa, bir çağın sanat yapıtlarının niceliği ve niteliği ile, o çağın uygarlık düzeyi arasında kesin bir ilişki bulunmadığını görürler. Uygarlık, her ne kadar, akıl dışı inançların coşkularına daha az elverişli ise de, hiç değilse, onları büsbütün önlemez. Bu coşkuları yasaklamadığı gibi kovuşturmaz da. Öte yandan, bilim adamlarının, kurgusal filozofların, matematikçilerin, araştırıcıların, her türlü düşünürün coşkunluklarını alevlendirir, hattâ çoğu zaman, mümkün bile kılar. Kişisel ilişkiler gibi, düşünme ve değerlendirme de uygarlığın özü gereğidir. Gerçekten üstün zevkler arayan uygar kişi, üstün akıl durumlarının bir gönüllüsüdür ve öyle olmalıdır.

Ama, töresel sistemler, iyi durumlarında bile sıkıcıdır; töre bilimini, yerleşmiş törel düzenle karıştırmak eğiliminde olan profesörler bu sistemlerden herkesi tiksindirirler. Öfkeye kapılıp, Anchiale'de Aristobulus'un gözüne ilişen şu «Ye, iç ve... eğlen, gerisi boştur» sözünü yazan Sardanapalus haklıydı diyebiliriz. Ama Sardanapalus yine de haksızdı ve salık verdiği hayat kısa bir süre sonra, çekirdekten yetişme bir törecinin ideal varlığı kadar bıktırıcı olurdu. Akıllı insanlar hayvansal zevklerle uzun boylu yetinemezler. Onlar için aklın zevkleri ve coşkuları en önde gelir; duygusal zevklerse bunların biraz gerisin-

de, çekici bir arka plân meydana getirirler. Uygarlığın bu sonunculara ayırabileceği yer de ancak orasıdır.

İnsanların uygarlığı neden istedikleri bir başka sorundur. Bir kısım ilkel insanı, doğal durumları olan körinançlardan ve sürü yaşamından, düşünmeye ve bireyciliğe iten gücün ne olduğunu, bunu böyle bir itici güç diye belleyenler söylesin. Bu kimseler tek itici gücün bizim şu dillere destan, şu ayıplanan zevk isteğimizden daha iyi bir şey olmadığını bir gün anlarlarsa, şaşmayacağım. Uygarlığa, en azından bu ortak isteğin bir sonucu gözüyle bakılabilir. Çünkü doğal insan hayatının iğrenç, hayvansı ve kısa olduğunu söyleyen Hobbes'un düşüncesini paylaşmazsanız bile, en soylu ilkel insanın korku ve bilgisizlik yüzünden, bizim bir çok iyi zevklerimizden yoksun kaldığını zor saklayabilirsiniz. İlkel insan, aklın özgür işleyişinden gelen zevklerden hoşlanmadığı gibi, hoşlandıklarının da pek azı zevkle ilintilidir. Şüphesiz, yaptığı heykellerden ve dokumalardan zevk almıştır; bir çeşit müziği de vardır. Bütün bunlara değer veririz vermesine. Ama soylu ilkel insanı, Aristophanes'in, Shakespeare'in ya da Racine'in bir oyunu, bir Bizans mozaiki, ya da Poussin'in bir resmi, bir senfoni, derin bir tartışma, nükteli bir konuşma ile denemeye kalkarsanız, görürsünüz ki, kültür yoksunluğu onu bizim haz duyduğumuz zevklerden uzak tutmuştur. Bay MacQueedy'ye göre «ilkel insan hiç gülmez». Bana kalırsa bay MacQueedy yanılıyor. Öyle sanıyorum ki, ilkel insan pek az güler, ama çokluk, sırıtır. Omuzlarını, kaşlarını hiç kaldırmaz. Aydın kişilerin incelikleri

onca duygunun en blirsiz gölgeleri kadar anlamsızdır. Zevkleri sınırlı ve tekdüzedir. Katlandığı gerekli gereksiz acıları düşünün bir de. İlkelliğin baş özellikleri olan körinançlar, bilgisizlik ve başıboş coşkunluk, acının en büyük iticisi ve zevkin en korkunç düşmanıdır çünkü. Sığır eti ve bira ile karnını şişiren göbekli ve obur bir yeni-katoliğin, inancına bağlılığı ölçüsünde mutlu olduğunu söylemek güçtür. Çünkü, gerçekten körinançlı değildir o; hiç değilse ilkel insan kadar değildir. Eğer mutluysa, midesinin öğütebileceğinden başka pek az şeye gerçekten inandığı için mutludur. Sonra, uygarlığın sağladığı güvenlik ve bilim olmasa, o kadarına da inanmıyacaktı. Kör inancın korkunçluğunu anlıyacak kadar coşkunlukla da inanmaz. Ama isteklerinin ardından gidince cehennem ateşinin tâ içine dalacağına inanan ortaçağ köylüsü kadar, tabunun gölgesi altında yaşıyan ilkel insan da, korkunun ne olduğunu bilir ve hayatının büyük kısmını karabasan ve bunalım içinde geçirirdi. Uygarlıg hayatın tadılmaya değer bir şey olduğunu, sonra bunun nasıl tadılacağını göstererek kurtarabilir onları. Eğer ince zevklere karşı doğal bir eğilimleri varsa, tokluk ve rahatlıktan gelen mutluğun boş olduğuna, asıl mutluluğunsa ışıklı düşünceler dünyasına dalmak ve coşkularını eğitmekle varabileceklerine inandırdığı zaman kurtarabilir onları. Uygarlık, tıpkı Şeytan gibi insana ruh dünyasının bütün krallıklarını bir an içinde gösterecek ve onu bunlara sahip olmaya zorlıyacaktır. Belki de, bu aramakta olduğumuz, gizli, itici güc başka ülkelerde ve çağlarda

Prometheus adıyla bilinen şeytanın tâ kendisidir.

Ne olursa olsun, eğer herhangi bir kimse terimi anlayabiliyorsa, çok eminim ki, şu soruyu yanıtlamayı bir vicdan borcu sayacaktır: Uygarlığı istiyor musunuz? Uygarlığı istediğini elbette kabul edecektir (Ama böylesine anlayış gücü taşıyan kaç kişi vardır?). Sonra biliyorum ki, filozoflar ona uygarlığı istemesi gerektiğini söyliyeceklerdir. Yine biliyorum ki, uygarlığı isteyegelen ve isteyecek olan çoğunluk, benim tasarladığımdan daha büyüktür. Çoğunluk bazı zevk istekleri taşıyabilir ama, uzağı pek görmez; uygarlık ise besbelli bir yol değildir. Tavşanı evine götürüp ilk pişiren ilkel insan olağanüstü bir kişidir. Bereket, çoğunluğu inandırmaya zorlamak, ya da gelecek üzerinde tasarılar yapmak benim işim değil. Ama, uygarlığın ne olduğunu anlatmaya çalıştığım ve bu işi amaç edindiğim için, uygarlığa götüren yolların bir taslağını yapacağım.

Uygar bir topluluk, ona uygarlığı veren o küçük çekirdekten ayrı olarak, büyük bir bölüğü, hayat karşısında az çok eleştirel bir davranış takınan ve ilkel bir yetkinlik duygusuna sahip olan kadın ve erkeklerden meydana gelir. Bu topluluk, sahip olduğu düşünce ve duygu güçlerinden, beceriksizce olmakla birlikte bilinçle yararlanarak kendini yetiştirmeye çalışır. Spartalılar, bütün bir topluluğun, ya da, daha doğrusu, bütün özgür yurttaşların kendilerini savaşa hazırlıyabileceğini farketmişlerdir. Atinalılar ise, bizim bildiğimiz kadarıyla, kendilerini, özellikle, hayatı değerlendirecek, hayattan tad olacak şekilde bilinçle

yetiştiren ilk topluluk olmuştur. Bu bilinçli ve hesaplı yetiştirme, uygarlığa özgü bir niteliktir. Uygarlık, bu yoldan insanları hazza ve iyi düşüncelere götüren bir araçtır. «Araç» diyorum, çünkü uygarlık tanıyageldiğimiz en verimli bir yol olmakla birlikte, iyiliğe götüren tek yol değildir. İnsan kafasının iyiliğe götüren en elverişli yol olarak bulduğu bu araç, görünüşe göre, yüksek ölçüde uygar bireylerden kurulu küçük, ama güçlü bir gurubun topluma verdiği renkten başka bir şey değildir. Bunun içindir ki, bir toplum eğer uygarlaşacaksa, uygarlaştırıcı bireylerin yetişeceği koşulları önce bulmalı, sonra da gerçekleştirmelidir onları.

Hiç kimse yeter ölçüde maddesel güvenlik olmaksızın yüksek uygarlığa erişemez. Bu noktadan başlıyarak «Yüksek ölçüde uygar» sözünü, uygarlaştıranlarla, onlardan renk alan «uygarlar»ı birbirinden ayırmak için kullanıyorum. Gerçekten *civitas,* yani devlet, maddesel bir güvenlik isteğinin sonucu olarak doğmuştur. Bununla birlikte, maddesel güvenliğin tek başına bir uygarlığa herhangi bir renk verebileceği kanısına kapılmayınız. Bugünkü dünyanın iyi örgütlenmiş toplumlarını bir düşünün. Ama yüksek ölçüde uygar bir hayat sürmek için kişinin maddesel kaygılardan uzak kalması gerekir: Yiyeceği içeceği, barınağı, yakacak odunu, bir uğraşı, dileğince değerlendirebileceği boş vakti olmalı, kendini özgür duymalıdır.

Tüm uygarlaşabilmek, üstün ve doğru düşüncelere varabilmek için, kişinin en azından güvenliği

ve boş zamanı olmalıdır. Güvenlik altında, yeteri kadar yiyeceği, içeceği, sıcak bir evi, bir uğraşı, yaşamak için gerekli şeyleri olmalıdır. Kişinin kendi dileğince değerlendirebileceği boş zamanı olması gerekir. En iyiyi tatmasını öğrenmek, ve iyinin peşine düşebilmek için boş zamanı olmalıdır. Sonra özgür olmalı kişi: Bu, hem içinde bulunduğu durumun ruhu körleten baskısından onu kurtarıp, istediği yerde ve biçimde yaşamasını sağlayacak ekonomik bir özgürlük; hem de düşünmek, duymak, söylemek ve denemek özgürlükleri gibi mânevi bir özgürlüktür. Yeni şeyler öğrenmek için kendini serbestçe yetiştirmeli ve bu uğurda serüvenleri göze almalıdır. En iyi olmak için kişinin en iyi için yaşaması gereklidir.

Ne yazık ki, maddesel güvenlik, boş zaman ve özgürlük, hep paraya dayanmaktadır. Para da ancak üretici bir çalışma ile elde edilir. Oysa, hemen bütün para eden işler, en derin ve ince düşüncelere zarar getirir. Çünkü bunlar bedeni yıpratır ve zekâyı körleştirirler. Günde altı-yedi saat taş kıranların, ya da belli resimleri yapmaya zorlanan ressamların çoğunun yaratma gücünü yitirmesi bu gerçeği belirtmeye yeter. Sonra, hayatını kazanmak için yetiştirilen bir kimse, hayattan en iyi yararlanmak için yetiştirilemez. Gençliği en iyiyi deneyebilecek bir duruma getirmek istiyorsak, onları 24-25 yaşlarına kadar özgür ve iyi bir öğrenimden geçirmemiz gerekir. İnce ve yüksek bir eğitimle kazanılmış duyganlıkların ancak serbest ve rahat çevrelerde yaşayabileceği de gösterir ki, bu öğrenimin sonunda, boş vakte olan ihtiyaç her za-

manki gibi büyüktür. Oxford ve Cambridge gibi en iyiyi vermek üzre donatılmış üniversiteleri bitiren binlerce avukat, kamu görevlisi ve iş adamı otuz yıllık sürekli bir başarıdan sonra, bayağı roman ve resimlerden, duygusal dostluk ya da kararsız isteklerden, piyasa müziğinden, golften, salon fıkralarından başka şeyleri, yani daha iyi şeyleri sevemez olmuşlardır. Beden çalışmasına gelince, bütün gün kazma salladıktan, boru döşedikten sonra, kol işçisinin en ince düşüncelerden zevk alabileceğini söylemek saçma olur.

Söylenecek daha çok şey var. Yalnız güvenliğin, boş zamanın ve özgürlüğün bir araya gelmesi bile, hayatın tek başına veremiyeceği bir rahatlık, bir ruh yüceliği sağlıyabilir. Genel olarak, paranın nasıl harcanacağını bilenler, para kazanma zorunluğunu duymayanlardır. Bunlar, parayı olduğu gibi görürler ve istediklerini elde etmek için bir araç olarak kullanırlar onu. Eğer yıpratıcı işlerden uzak kalma özgürlüğü tek başına zekâyı diri tutabiliyorsa, kişiye aklını kullanma cesaretini de bağımsızlık verebilir yalnız. Efendilerini memnun etmek, ya da meslek arkadaşının dostluğunu kazanmak zorunda kalmamış kimseler, ama yalnız bunlar, salt bir içtenlikle, bütün konular üzerinde düşünme ve duyma güçlerini ellerinde tutabilirler. Yalnız onlar bilir, nasıl çıkarsız davranılacağını, sağa sola bakmadan, ödün vermeden bir düşüncenin nasıl savunulacağını. Büyük ve aydın bir endüstrici ekonomi üzerinde tartışırken soyut kalabilir mi? Ücret karşılığında Yunanca öğretmenliğini yapan en ateşli bir Platoncu,

klâsik öğretimin yararlarını ve sakıncalarını bütünü ile değerlendirebilir mi? Toplumcular bile, eğer düşük ücretle çalışıyorlarsa, su soruya soğukkanlılıkla yanaşamazlar: Ekonomik eşitlik en yüksek mânevi düzenle uyuşabilir mi? Oysa, toplumculuk, boş zamannlı sınıf düşünürlerinin buluşudur, günlük politikaya da onlar tarafından getirilmiştir.

İyiliğe ve uygarlığa varmak için, boş zamanlı bir sınıfın varlığı gerekir. Yani uygarlığı yayacak çekirdeği meydana getiren kadın ve erkeklerin güvenliği, dilediklerince kullanabilecekleri boş zamanları, ekonomik bağımsızlıkları, düşünme, duyma ve deneme özgürlükleri olmalıdır. Eğer bir toplum uygarlık istiyorsa, ücretini de ödemelidir. Okulları, üniversiteleri, müzeleri ve resim galerilerini nasıl destekliyorsa boş zamanlı sınıfı da öyle desteklemelidir. Boş zamanlı sınıfın varlığı kaçınılmaz bir şeydir; çünkü pek az kimse, en seçme zevklerimizin kaynağı olan düşünce ve duygu dünyasını keşfedebilme yeteneği ile doğmuştur... Çoğunluğa duygu ve düşünce dünyasının var olduğu anlatılmalı, onlara pratik yararların zevksiz dünyası ardında yatan coşku dünyası gösterilmelidir. Bu yol gösterme görevi azınlığa düşer. Yüksek ölçüde uygar olan bu kimseler iyinin etkili bir yardımcısıdırlar...

Uygarlık toplumculukla uyuşmayan bir şey değildir. Uygarlaşmak isteyen toplumcu bir devlet nasıl okullara, laboratuvarlara yardım ediyorsa, iyiye erişmek için boş zamanlı sınıfa da yardım etmelidir. Bura-

da tek sorun, bu sınıfın nasıl seçileceğidir. Bu seçme işi bugün pek savurgan bir sistemle, «babadan oğula» sistemiyle yapılıyor.

Gerçekten, bugün «yüksek ölçüde uygar» denebilecek boş zamanlı sınıfın oranı, gülünç sayılacak kadar küçüktür. Bugünkü İngiltere'de, aralarında uygalaştırıcı bir çekirdek kuracak kadar yüksek uygar erkek ve kadın bulunmayan çok sayıda boş zamanlı insan vardır. Böyle bir düzenin ekonomik olmayacağı apaçıktır. Ölçüsüz bir iyimserliğe kaçmaksızın diyebiliriz ki, şimdi adları soylular arasında geçen ve fotoğrafları haftalık dergileri süsleyen kimselerin üçte ikisini boş zamanlı sınıftan düşecek bir yöntem bulunabilir. Örneğin, bir boş zamanlı sınıfı barındırmak için gerekli giderleri oldukça azaltabiliriz. Bunun çözüm yollarını ortaya koymak benim işim değil. Herkesin kafasında bir tasarı bulunur. Giriş sınavları için söyliyeceklerim var Devlet okullarında okuyan kız ve erkek çocukların en başarılıları her yıl devletçe desteklenen boş zamanlı sınıfa alınabilir. Ya da, mesleği, doğumdan başlatmak için örnekleme ile bir seçme yapabilirsiniz. Örneğin, her iki binde bir bebek alınıp üye yapılabilir. Bugünkü sistemlrerle elde ettiğinizden daha iyi bir sonuca ulaşırsınız. Sonra bütün boş zamanlıların seçkin olması gerekmediğini de unutmayınız; ancak yeteri kadarının seçkin olması elverir. Yöntem ne olursa olsun, bir kısmı fire verir. Önemli değil bu. Sayıyı azaltabileceğiniz kadar azaltın ama, temel düşünceyi örselemeyin. Çağdaşlarının çoğunca, insanlığın en büyük hizmetkârlarının, büyük sanatçılarla düşünürlerin ve ad-

ları bilinmiyen uygarlaştırıcıların çoğu, varlıklarının hakkını ödememiş sayılmışlardır. Genellikle içinde yaşadıkları çağ, bunların hizmetlerini değerlendirememiştir. Oysa, toplumların iyiliğini sağlayan bu boş zamanlı sınıflar olmuştur. Bunun içindir ki, salt bağımsız olan boş zamanlı bir sınıfın varlığı yalnız uygarlık için değil, her düzenli toplum için de temel bir koşuldur. Sakın yüksek gelir kazananları boş zamanlı sınıfla karıştırmayınız. Ticaretten kendi meslek ve uğraşlarından yılda bir kaç bin sterlin kazananlar, genellikle fazla gelirli toprak kölelerinden hiç de iyi durumda değildirler. Bunun dışında kalanları yok değildir elbet. Kol işçileri işin özünden gelen bir zorunlukla nasıl tüm uygar olamıyorlarsa, bunlar da yaşayışları gereği, tüm uygarlaşmazlar. Gerçekten kol işçisinin bir «endüstri önderi», ya da «büyük bir işveren» olacağı tutarsa, o zaman efendi kölesinden daha kötü bir duruma düşer. Çünkü gerek işverende gerek, büyük ya da küçük endüstricide, bir güçlenme isteği, bir kendini beğenme duygusu uyanır. Bunlarsa onun iyi düşünmesine, ve duymasına elvermez. Bugün, vergilemenin, kazanılmış gelirle hazır gelirler arasında birincinin yararına bir ayırım yapılmalıdır diyen politik bir akım var. Parasını kendi kazanan kimse, daha fazla kazanmak, güçlenmek, önemli sayılmak, gösteriş yapmak, hayvansal zevkleri tatmak ve barbarca eğlenmek için bir araç gibi kullanır onu. Parayı iyiye erişme yolunda kullanan boş zamanlı sınıfı, hazır gelirliler arasında aramalıyız. Hoyrat olur para kazanan, sevimsiz, dar görüşlü, dışa kapalı olur. Sıkı sıkı tutar elde ettiğini ve durmadan onu art-

tırma yollarını gözetir. Liberal toplumcu ve anarşist kuramların çoğu boş zamanlı kişilerden gelmiştir. Kazanılmış gelir yalnız kazanana yarar. Başkaları bundan binde bir olarak yararlanır. Oysa hazır gelirin önemlice bir bölüğü, kazanç gözetmiyen çalışmalarla insanlığa en büyük yararlar sağlayan kimselere gitmektedir. Yüksek ve az gelirlilerin yararına boş zamanlıların vergilendirilmesi gereğini amaç bilen ana ilke yarı uygar bir çağın tipik belirtisidir.

Renan bir ünlü denemesinde, her zamanki kandırıcı mantığı ile, boş zamanlı sınıfın asıl görevi, ticarete sapmamak, yararlıyı güzele feda etmek, hayatın zor ve güzel yanlarını şerefle korumaktır, der. Bağımsızlık geleneğini sürdüren boş zamanlı sınıf, ona göre uygarlığın vazgeçilmez bir parçasıdır. Buraya kadar ben de ondan yanayım. Renan'da, güçsüz gördüğüm nokta, her ne kadar dolaylı söyliyorsa da, boş zamanlı sınıfın var olabilmesi için, yönetimi eline alması gerektiği üzerine vardığı savdır. Tam tersine, hemen ve iyiden iyiye iktidarı ele geçirmek istiyen herhangi bir kimsenin tüm uygar olabilmesi bütün bütün olmayacak değilse de, bana öyle gelir ki, güçtür. Kaldı ki, hem boş zamanlı, hem de iktidarda olmak, deyim bakımından çekişmiyor mu? Sanırım Renan bunu söylerken ikiye bölünmüş bir aristokrasi düşünüyordu: Aynı gelenekle yetişmiş ve her bakımdan biribirine karışmış boş zamanlı bir sınıfla yönetici bir sınıf. Gerçekten, gerek boş zamanlı sınıf, gerek yönetici sınıf, gerçek uygarlığa yakınlık duyarlarsa, böyle bir düzen, uygarlığa ulaştıran bir yol olabilir.

Her ne kadar, Louis XIV, yöneticilerinin önemli bir bölüğünü teknik bakımdan soylu olmayan bir sınıftan seçtiyse de, 130 yıllık yüce uygarlığı süresince Fransa bu düzen üzerine örgütlendi. Bir aristokrasi, biri yöneten, biri de düşünen iki sınıfa kolayca bölünebilir. Sonuncular uygarlığı sağlar, birinciler devlet işlerini yürütürler. Ama birincilerin iyi yönetici olabilecekleri ispatlanmak gerekir. Uygarlaştıran seçkinlerin devlet yönetiminde söz sahibi olmaları istenir. Çünkü, iktidar kişinin üstün yetilerini yokedebilir. Sonra, yöneticilerin uygarlaştırıcılarla ortaklaşa bir geleneği, inancı, yakınlıkları ve maddesel ilgileri yoksa, kişisel eşitsizliğin toplumca benimsenmesiyle alevlenen kişisel kıskançlık ve budalalığın boş zamanlı sınıfın varlığını reddederek, Renan'ın öngördüğü gibi, toplumu herkesin eşitlikle yönetime katılabileceği utopik bir toplum ilkelliğine doğru itme tehlikesi belirir. O zaman şu soru çıkıyor ortaya Uygarlığa en elverişli hükümet biçimi nedir? Hemen yanıtlanması imkânsız bir sorudur bu.

Aklın bulabileceği ve paranın sağlıyabileceği en liberal ve tam bir eğitimle yeteri kadar çocuğu yetiştiren her hükümet uygarlığa elverişlidir; yeter ki, bu hükümet onların kültür isteklerini karşılayacak geliri ömür boyunca sağlasın ve buna karşı onlardan bir şey istemesin... Hükümetler, boş zamanlı bir sınıfın yaşamasına karar verdiler mi, bunun için gerekli giderleri de hesaplamak ve dağıtmak zorundadırlar. Bir erkek ya da bir kadının kendi uygarlığını sürdürmek için kesinlikle ne kadar paraya ihtiyacı olduğunu söylemek mümkün değildir; çünkü bu rakam durumlara göre de-

ğişir. Bugün, devletin çocuklara bakmayı üstüne alması halinde, bir kimsenin yılda yediyüz sekizyüz sterlinden az bir para ile geçinebileceğini pek sanmam. Bunun gibi, nüfusun ne kadarının yüksek ölçüde uygar olması gerekir ki, geri kalanlar oldukça uygarlaştırılabilsin. Bütün bildiğimiz, bu oranın İngiltere'de yetersiz olduğudur. Bu nokta açıklanmak ister Yurdumuzda hazır gelirler çok fazla, bundan faydalananlar da bir hayli çoktur. Bunun bir nedeni, hazır gelirlerden faydalanan, dolayısıyla uygarlaştırıcı olması gereken aylak sınıfın çoğunun gelirini üretim yoluyla arttırmaya çalışmış ve böylece yarı uygar kalmış olmasıdır. Öbür nedeni de, büyük ölçüde hazır gelirin pek az kimsenin cebine girmesi olabilir. İngiliz kültürünün ilerlemesi için iki pratik yol gösterilebilir: Birincisi, zengini iş tutmaktan alıkoyan bir yasa yapmak, öbürü de, bir kişinin yılda 3000 sterlinden fazla kazanmasını sağlıyan o barbarca anormalliği ortadan kaldırmaktır.

Bu, iyi bir politik çare olabilirse de, «Uygarlığa en elverişli yönetim ne olabilir» şeklindeki sorumuza, korkarım ki, yararlı bir yanıt getirmekten uzaktır. Bu soruya güvenle karşılık verebilmek için, ilkin başka bir soru, psikolojik bir soru sormamız gerekir Kıskançlık ve kuşku dünya yüzünden kalkmadığına göre, sanır mısınız ki, insanoğlu, kendi iyiliğine de olsa, böylesine aylak ve mutlu görünen ayrıcalıklı bir küme insana, öyle gönül rahatlığıyla katlanabilir? Hele bu küme, onun maddesel rahatlığını kaçırıyorsa. İnsan tabiatının neyi başarmaya elverişli ya da elverişsiz olduğunu ancak politikacılarla, suçüstü davalara bakan yar-

gıçlar söyliyebilir kesinlikle. Ben de bu işi sevinçle onlara bırakıyorum. Yalnız şunu biliyorum ki, insanlar böyle bir aydınca cömertlik göstermezlerse, demokrasi ile uygarlık birarada yürüyemez.

Uygar bir demokrasi hiç bir zaman kurulmadı, yirminci yüzyıla gelinceye kadar da demokrasi yoktu. Yunan ve İtalyan demokrasileri adı verilen yönetimlerde iktidar, ayrıcalıklı küçük bir sınıfın elindeydi. Savaş her şeyi değiştirdi; ve beraberinde getirdiği yıkımlardan başka, asker zorbalığının yalnız o dönem için mümkün bir hükümet biçimi değil, ondan sonraki elli yıllık süre için de muhtemel bir yönetim biçimi olacağı gerçeğini, o ürkünç gerçeği benim kuşağımın gözleri önüne serdi. Savaş bizlere, gerçek iktidar kaynağının ne ise yine o kaldığını hatırlattı. Bu kaynak, halkın istemi değil, komutanlarının verdiği buyruğu tartışmasız yerine getireceğine güvenilen, çok iyi silâhlanmış ve eğitilmiş bir insan topluluğunun istemi idi. XX. yüzyılın son dönemi gibi rahat bir dönemde, genellikle, insanın, olup bitenleri ne pahasına olursa olsun, yalnız kendi bildiği yolda tutmaya karar vermesini gerektiren bir durum çıkmaz ortaya. Sakin zamanlarda A'nın istediği ile B'nin istediği şeyleri çeşitli yollarla uzlaştırmak ve ayarlamak için bir takım olanaklar vardı. Ama, Birleşik devlet adamlarının yorumladıkları biçimiyle, Büyük Savaşın güzelliği böylesi bir uzlaştırmayı akla getirmiyordu. Kendi istemini başkalarına zorla kabul ettirmek istiyen kimsenin, boyun eğmediniz mi sizi işkencelere atıp öldürmek yolunu tutacağını bilmelisiniz. Birleşik devlet adamları, çoğu kimsenin bu gerçeği far-

kettiğini anlayınca pek o kadar şaşmamışlardır. Savaş, politika filozoflarının ötedenberi bilinegelen bir gerçeğini, son sözün kaba güçte ve korkuda olduğu gerçeğini öğretti herkese. En büyük gücü ellerinde tutabilen ve herkesi en çok korkutabilenler, eğer isterlerse, her zaman başta kalabilirler.

Binlerce kişinin seferberlik yasalarıyla evlerinden, işlerinden ve eğlencelerinden alınarak, nefret ettikleri ve ölümle bitecek olan o korkunç hayata sürüklendiklerini gördük. Bunlar orduya, mezbahaya giden koyunlar gibi katıldılar. Direnmeyi göze alamadıkları için boyun eğdiler. Zorunlu askerliğin uygulandığı bütün savaşçı ülkelerde bu böyle oldu. Savaşın son iki yılında orduya katılmaya zorlanan insanlar arasında, dövüşmemekten korktuğu için savaşa katıldığını söyleyen birine raslamadım. 1917'de önemli sayılan sorunlar, askere alınanlar için hiç bir anlam taşımıyordu. Örneğin, onlara düşman üzerine yürü demekle, Moloh'un[1] kutsal fırının kıvılcımlarına kendini at demek, aynı anlama gelirdi. Eğer bu ürkütülmüş kurbanlar kendi kur'alarında ve sınıflarında Tanrı için göreve çağrılsalardı- ki gerçekten çağrılmışlardı- kendilerine düşeni yapacaklardı. Mahkemelerden ve idam kararlarından esinlenmiş güdümlü basına, sıkı yönetime dayanan bir merkez yönetimi, Rusya'da, İtaya'da ve başka ülkelerde bir çok uyanık kimselerin hemen farkettiği gibi,

[1] *Fenikelilerin ve Kartacalıların kişileri kurban ettikleri tanrı.*

insanları böylesi bir işe zorlayabilecek bir güce sahipti.

Bolşevizmin kamuoyuna ve kamusal eğilime dayandığını söyleyenler bu sistemin en iyi dostları değildir; faşizmi halkın tuttuğu iddiası ise, çok su götürür. Bununla birlikte, herhangi demokratik bir hükümetin yapabileceğinden fazla olarak, Rus ve İtalyan hükümetleri grevleri yasaklıyabilir ve dikbaşlı işçileri üretime zorlıyabilirler. Zorlıyabilirler, çünkü Lenin ve Mussolini muhafız, yargıç ve memur kadrolarını örgütlemek ve bunları amaçlarına uygun olarak kullanmak cesaretini göstermişlerdir. Bir kaç güçlü kişinin Rusya'da ve İtalya'da kurup yürüttüğü zorba iktidarın başarısı, başka ülkelerdeki daha az talihli yöneticileri imrendirebilir ve onları esinliyebilir. Bunların verdiği örnekler, şu ya da bu biçimde, bütün yeryüzünde izlenebilir. Uygarlığın uzun bir süre içinde, bu değişiklikten kayba uğrayacağını bilemem. Devrimin ilk aşamalarının yıkıcı olacağı beklenebilir. Çünkü, boş zamanlı, uygarlaştıran küçük sınıf, genellikle, yokolur ilkin. Tabii, bu sınıfın yaşama çabası içinde bulunan ve uygarlıklarının yok olduğunu farkedenler yeni düzenin barbarlığından acı acı yakınırlar. Bununla birlikte, bu devrim denemesi uzun sürede amacına varırsa da, kısa süre içinde acıklı sonuçlar doğurur. Haklarından yoksun bırakılmış bu kırgın insanların duruma filozofça bakmaları beklenemez. Ama, bizler, daha az zarar görenler, eğer gerçekten uygarsak, duruma bir başka türlü bakmalıyız. Filozofça bir açıdan bakınca, Rus asker zorbalığının, başka asker zorbalıklarının geliştiği yoldan

çok ayrı bir yönde geliştiğini sanmamız için yeterli nedenler olmadığını kabul etmemiz gerekir. Uzun sürede kâğıt destesinin yeniden karıştırılmasını devrimin en beklenir sonucu olarak görüyoruz. Hükmetmek ve yönetmek için, ister Augustus, Lenin, Mussolini, ister Napoléon olsun, devlet başkanı, çevresine bir takım sivil ve asker şefler toplamak zorundadır. Bunlar güçlü ve haristirler; istedikleri ise, aşağı yukarı, sürgün edilen, ölüme götürülen kimselerin sahip oldukları şeylerdir. İsteklerini elde edecek güçleri vardır ve bu gücü kullanacaklardır: Böylece yeni bir varlıklı sınıf ortaya çıkacak; bundan, bir boş zamanlı sınıf doğacak, boş zamanlı sınıf da belki uygarlığı kuracaktır.

Pek muhtemel olarak dönüş, daha kısa yoldan yapılacaktır. Birden iktidara yükselen hükümet için en önemli şey prestijdir; asker gücünü saymazsak, bu gizemli tantanayı bütün göz alıcılığıyla kültürden başka hiç bir şey veremez. (Sözü gelmişken, birinci sınıf bir kültürü yürütmedeki harcamaların, yarım düzine önemsiz savaş giderlerinin yanında hiç kaldığını hatırlatalım.) Bunun içindir ki, en azgın zorbaların ilk olarak ele aldıkları şeylerden biri sanatı ve bilimi korumak ve kültürlü toplumun gelişmesini sağlamak olmuştur. Her iki Napoléon'un verdiği örneği herkes hatırlar; yine bir çoklarının belleğinde, Augustus çağının ve ona adını veren imparatorun anısı kısmen yaşar. Örneğin Roma, Roma uygarlığını ilk imparatorlar zamanında kurdu. Bunların, bir araç olarak, en etkilisi imparator Hadrianus olmuştur. Cyrus, İskender, Charlemagne, Timürlenk, Ekber gibi büyük fatihlerin kültüre

olan inançları özentiliydi. Muhammed'den, Cengiz Han dan sonra gelenlerin, (Medici'ler değilse bile), Prens consort[1] olmaları için kısa bir olgunlaşma döneminden geçmeleri gerekmiştir. Bu tatlılık ve ışığın, çokluk, zorbaların ve zorba hakanların saraylarından etrafa yayıldığı bir gerçektir. Çünkü, yöneticiler uygarlık için çok şey yapabilirlerse de, yaratıcı sanatçılar için (güvenlik ve düzenin yararlarını sağlama, onları yalnız bırakma ötesinde) doğrudan doğruya pek az şey yapabilirler. Uygarlaştırıcı sınıfı besliyebilir ve savunabilirler. Bunun içindir ki, bu denemenin birer kopyasını Rus yöneticilerine, signor Mussolini'ye ve Mr. Winston Churchill'e yollamayı düşünüyorum.

Zorbalığı hiç sevmem. Aslında zorbalık, iyi olmadığı gibi güzel de değildir. Ama biraz olsun düşünmeksizin, zorbalığın bir araç olarak iyi olabileceğini tasarlamayan ciddi kişilerin hafifliğine şaşıyorum. Eğer zorbalık ve ona bağlı kölelik en iyiye -aklın en üstün durumuna- götüren yolsa, ya da bir an için öyleyse, sanıyorum ki, bunları uygulamaya karşı olanlar yalnız kötü kişilerdir. Gerçekte, bu kıt düşünceli iyilikseverlerin savunmaya pek düşkün oldukları şey, özgürlüğe, adalete, demokrasiye ve benzerlerine dayanmadıkça, hiçbir işin iyi, hiçbir uygarlığın adına yaraşır olmayacağıdır. Bu kimseler, bunları birer amaç gibi gülünçleştirirler; çünkü adalet, demokrasi ve ötekiler ancak birer ortam olarak değer taşır. Baştan başa özgür ve âdil olmaktan başka bir özelliği olmayan bir dünya,

[1] *Kıraliçe kocası prenslere verilen ad.*

tüm pembe, ya da mavi bir dünya kadar önemsiz olurdu. Bir uygarlığı yermek için onun adaletsizlik ve kölelik üzerine kurulu olduğunu göstermek yetmez, özgürlük ve adaletin daha iyi şeyler doğurduğunu da göstermek gerekir...

Modern bir toplumu uygarlaşmaktan alıkoyan nedir? Yanıtı hazır bu sorunun. Atina devletleri için mümkündü bu, çünkü, Atinalılar uygarlaşmak istiyorlardı. Yalnız, boş zamanlılar değil, zanaatçılar ve bütün işçiler de «iyi bir hayat» istiyorlardı. Bugün İngiltere'de, büyük bir boş zamanlı sınıfı destekliyecek kadar hazır gelir var. Uygar düşünürlerin yol gösterdiği üretmenler güvenli ve rahat bir ortam elde etmişlerdir. Ama çoğunluk, uygarlaştırıcı azınlığı destekliyecekken, ruhu körleten kazanç hırslı bir çalışmayı ve kaba zevkleri seçiyor, zanaatçılarla işçiler de yeni elde ettikleri olanaklarla onları yanısılamaya koyuluyorlar.

En akıllı kişiler her zaman Atina'ya bir umut ışığı görmek için dönüyorlar. Burada hatırlatalım ki, Atina devletleri geniş birer oligarşi idi; bütün ergin erkek yurttaşları politik ve toplumsal yönden eşitti; bunların arasında dilenciler yoktu, zenginlerse azdı. Kadınları oy veremiyorsa da, hiç de köle değillerdi. Bir uygarlaşma ortamı düşünülürken, özellikle Atina'da, genellikle uygarlık içinde, kadınların durumu tartışmasız geçiştirilemez. Kadın görünüşte olduğundan daha çok nedenlerle bir incelik ortamına yol açar. Gerçekten, Atinalı ev kadınına hayli saygı duyulan bir köle gibi davranılırdı. Ev kadını bir köle olmadığı için, bu olagan karşılanmalı. Gerek bu konuda, gerek

bir çok sorunlarda Atinalılar her şeyi olduğu gibi görmeye çabalamışlardır. Gerçeklerle yüz yüze glince, aklı bu gerçeklerle uğraşmaya çağırdılar ve böylece, geçmiş, ya da gelecek her şeyden önce bir uygarlığı geliştirdiler. Çağdaş hayatta genellikle kadının durumunun göz doyurucu olmadığı kabul edilmektedir. Oy veriyorlar ve bu güç kazanılmış hakkın değerini yeni yeni anlıyorlar. Pek elverişsiz bir durum içindeler. Ev kadınlığı ve analık ödevleri bir makinistin, ya da bir avukatın işiyle bir tutuluncaya kadar öyle kalacaklardır. Çünkü ev kadını bir işçidir; Atinalı benzeri de böyle sayılıyordu. Atinalılar ona her namuslu ve işbilir işçiye tanıdıkları saygı ile davranıyorlardı. Ama ilgi duyduğu ve uğraştığı şeylerin özünden gelen bir zorunlukla, yüksek uygarlığa ulaşmış ikişilerle uygarlaştıran seçkinler arasına giremiyordu. Ama, Atinalılar onun önemini bildiler; sonra, yüksek uygar kadınları da önemsediler. Uygarlığa götüren bir yol olarak da onun önemini bildiler. Onlar biliyorlardı ki, bir kadın görüşü ve bir kadın tepkisi olmadan, onun zevki, anlayışı, sezgisi, zekâsı, bağlanışı, inceliği, mantıksızlığı ve şüpheciliği katışmadan bir uygarlık eksik ve güdük kalırdı. Bu kadınsal özellikler için, profesyönel eğlendiriciler *(hetairae)*'den yararlandılar. Hiç değilse bu, bana göre öyle olmuştur. Atina'daki hayatın bir kolej, ya da bir manastırdaki hayata benzediği ve orada kadının, ya hiç ya da küçük bir payı olduğu üzerinde, sanıyorum, üniversite profesörlerince yayılan bir yanlış kanı var. Bu baylara söyliyeceğim tek şey, klâsikleri bölük - pörçük okuduklarıdır. Onlara, önce şu modası geçmiş Bekker'i,

sonra onun yazılarından bir listesini çıkarabilecek uzmanları salık veririm. Eski toplumlar üzerine yazı yazan en çağdaş yazarların çoğu böyle bir liste için galiba hep ona başvurmuşlar, daha ileriye gitmemişlerdir. Onlar araştırmalarını sürdüredursunlar; bu uzmanlar hiç değilse, en ince uygarlığa erişmiş hafif kadınların *(demi-mondaines)* en yüksek Atina toplumunda oynadıkları büyük rolü ana çizgileriyle göstereceklerdir.

Sonuç olarak Atinalılar, boş zamanlı sınıf içinde, yüksek uygar erkekler kadar yüksek uygar kadınların da bulunduğunu anlamışlardı. Bu yüzden, kadınları iki guruba ayırdılar Başlıca dilekleri çocuk yetiştirmek ve ev yönetmek olan o normal ve çok iyi yaratıklardan meydana gelen büyük çalışanlar gurubu; bir de, uygarlık eğilimi olan kadınlardan kurulu küçük bir çalışmayanlar gurubu. Bu sonucu gurupta olağanüstü zekâlı ve duygan, bağımsızlığa ve kafa işlerine doğuştan yakınlık duyan kızlar vardı. Atinalılar bunlara belki aşırı bir saygı beslememiştir ama, hayranlık ve yakınlık duymuştur. Hiç istemedikleri çok uygar zevklere yatkın olmayan birinci guruptakiler ise, en çok istedikleri şeyleri, bir yuva, çocuk ve otoriteyi elde ettiler. Bunlara saygı duyulmuş, boyun eğilmiştir. Ama, hayranlık duyulmamıştır. Normal kimseler oldukları için, bir ilgileri ve tutkuları yok değildi; ama bunlar kocalarının ilgi ve tutkularına tabantabana zıttı. Bunlar yüksek uygar erkeklerin karıları ve anaları olmuşlarsa da, arkadaşları olamamışlardı. Uygar Atinalı, coşkusunu ve sırlarını ancak uygar arkadaşlarıyla paylaşıyordu; eğer kadından hoşlanacak biriyse, bunları paylaşabileceği

kadın dostlar vardı. Bu kadın dostlar, profesyonel eğlendirici kadınlar arasındaydı.

Bu gönül eğlendirici kadınların büyük çoğunluğu şüphesiz, bayağı orospu idi. Ama, aralarında kültürlü Atinalıların dostu ve metresi olmaya can atan kültürlü bir hafif kadınlar azınlığı da vardı. Bir Atinalı kültürlü erkek, bir kadın topluluğunu arzuladığı zaman, bu guruptaki kadınlara giderdi. Sevişme olmaksızın bir erkekle kadın arasında en içten bir düşünce ve duygu birliği kurulamıyacağından, sonuç olarak profesyonel eğlendirici kadın erkeğin metresi olurdu. Atinalılar, bireyler arasındaki ilişkilerin en iyisinin, ruhsal durumlarını bir kafadan öbürüne bir duygu ve heyecan bileşimi halinde aktığı «cinsel bağlantı» olduğunu hiç bir zaman unutmamışlardır. Yalnız, böyle bir ilişki kurulunca, erkeğin, metresini bağlı olduğu guruptan çekip çıkardığı sanılmasın. Dostluk ve söyleşiden hoşlanan Atinalılar hiç bir zaman Türk geleneklerine[1] katılmamışlardır. Profesyonel eğlendirici kadınlar topluluğu hayatın baş öğesi idi. Eğer yalnız erkeklerin bulunduğu toplantılar Londra'da olduğu gibi Atina'da da olağan idiyse; eğer Şölen'nin Atina kültürünün biçimlenmesinde ve gelişmesinde önemli bir payı olmuşsa, nefis akşam yemeklerinin de rolü de öyle olmuştur sanırım. Şimdi kadınsız hiç bir akşam yemeği nefis sayılamaz. Atinalıların büyük şölenlerinde büyük

---

[1] *Burada her ne kadar «Türk» adından söz ediliyorsa da, bunun islâm görenekleri anlamında kullanıldığı anlaşılmalıdır (Çeviricinin notu)*

ihtimalle profesyonel eğlendirici kadınlar vardı. Onlar, erkek çevrelerine serbestçe girerlerdi. Yoksa, uygarlığa çeşni katmadaki rollerini başka türlü nasıl oynayabilirlerdi? Bunların arasında Yunanistan'ın en akıllı, en başarılı ve en bilgin kadınları vardı. Tabii dostluk kurmaktan utanmak şöyle dursun, en tanınmış erkekler bunlarla tanışıp görüşmekten zevk duyarlardı.

Eğer profesyonel eğlendirici kadınlar Atinalı erkeklerin hep gözdesi olarak kalabilmişlerse, bu, onların işçi olmamalarından, kafa, coşku ve duygusal zevkler için yaşamalarındandı. Bunlar ev kadını değildiler; anne olacakları tutsa bile, çocuklarını kendileri yetiştirmezdi. Bugün en duygan ve akıllı kadınlar, ya evlenmek ya da evde kalmak gibi iki karşıt uç arasında seçmeli durumdadır. Bugünkü kadının, geçimi yerinde, iyi bir öğrenim görmüş de olsa, evlenip çoluk çocuğa karıştı mı daha baştan kendi yerini elde tutması güçtür. Güçtür elbet, ama olmıyacak şey değildir. Ama çocuk doğuran, çocuğunu yetiştiren ve bir evi çeviren kadının, özgürlüğünü, vaktini ve gücünü yitirişi, ev ekonomisi ve türlü sorumluluklar altında kalışı, genellikle zekâsını ve duyganlığını körleştirir ve bu narin yaratığı, en yüksek kültürün kaçınılmaz gerekleri olan uzun incelemelere ve ciddi uygulamalara yabancı bir duruma sokar. Düşününüz ki, Rönesans'ın hanımefendileriyle XVIII. yüzyılın en kibar kadınları kendi çocuklarını yetiştirmeyi ve eğitmeyi akıllarından geçirmediler hiç: Örneğin, Talleyrand ana - babasıyla aynı çatı altında hiç uyumamış. Genç kızlığı parlak bir gelecek vadettiği halde, dört - beş yıllık bol çocuklu mut-

lu bir evlilikten sonunda ancak basma kalıp bir salon kültürüne varan kadını gördükten sonra, benim karamsar tezimdeki önemli gerçek payını kabul etmez misiniz? Etmezseniz, başka yolu nedir bunun? Kadının bekâr kalışı. Olağanüstü yetisi olan güzel ve talihli evli bir kadın kültür inceliğini elde tutabilir. Ya evlenmemiş kadın? Gençliğin kendine özgü zekâ ve duyganlığı, öbür çekici özelliklerinden daha az kesinlikle sönüp gitmez. Peki, ne alacak bunların yerini? Eğer zekâsı saflığından ve keskinliğinden bir şeyler yitirmezse, yalnız bilgisi genişler, ama anlayışı daralır. Hoşgörürlük, sarsılmazlık, ruhsal cömertlik, kavrayış, zevk sahibi olmak uygarlığın baş özellikleri sayılınca, evlenmemiş geçkin kadın en azından cennete layık görülür.

Profesyonel eğlendirici kadınlar, eğer dilerlerse, bir bâkirenin aylaklığını ve sorumsuzluğunu, evli kadının tatlılığı, sempatisi ve görgüsüyle birleştirebilirlerdi.

---

[2] *Bir gün bir Fransız heykelci, büyük Marsilya kentinin kaba ve barbar olmasına karşın, küçük Toulon ilçesinin (bu ilçede dünyanın en iyi kitapevlerinden biri var) bu kadar zevkli, uygar bir kasaba olarak kalmasının nedenini sordum. Şöyle karşılık verdi «Toulon'un nüfusunun önemli bir kısmı geçici ya da yerli metreslerden ve Fransız deniz subaylarından meydana gelir. Bu subaylar, öbür erkeklerden farklı olarak, kültürlüdür ve kısa süreli bir dostluk için bile olsa, metreslerinden yalnız maddesel hazlardan daha iyi şeyler beklerler. Küçük Toulon kasabasına inceliğini işte bu profesyonel eğlendirici kadınlar kazandırdı.»*

Eğer yüksek bir uygarlığa ulaşabilecek eğilim ve yetileri varsa, tutkularına uygun bir hayat sürmelerini hiçbir şey önliyemezdi. Erdemli Bekker, istemiye istemiye şöyle bağlar sözünü «Bunların çoğu zekâları ve canlılıklarıyla tanınmıştı ve güzelliklerinden çok, insanı büyüliyen güçleri ve zekâlarıyla yaşadıkları çağı geniş ölçüde etkilemişlerdir.» Kişisel ilişkilerinde olduğu kadar toplum içindeki davranışlarında da herkesi kendilerine hayran bırakırlardı. Sokrates ve arkadaşlarıyla flört etmişler, Platon'un ve Epikhuros'un ayakları ucunda oturmuşlardır. Tabii, sanat ve edebeiyat düşkünü kadınların yapmacıklığından kurtulamamış ve üstünlüklerini biraz fazla benimsemişlerdi. Büyük düşünürler ve ozanlar, bilgili ve edebiyat meraklısı kadınlarla düşüp kalkmaktan hiç usanmazlardı. Kaldı ki, en ünlü aşk kadınlarının hepsi de edebiyat ve bilim meraklısıydı. Her neyse, sevgililerinin ve hayranlarının üzerindeki etkilerinden ve Atina uygarlığındaki hatırı sayılır paylarından ötürü kültürlü profesyonel eğlendirici kadınların önemlerini açıkladığımı sanıyorum. Eğer böyleyse, bu hayli uzun açıklamamı mazur göstermiş sayabilirim kendimi.

Zorba bir kıral olsaydım, tahtımı bırakırdım hemen. Ama iktidarla birlikte iyi şeyler yapmayı tevarüs etmişsem, tek tutkum insanları uygarlaştırmak olurdu. Bu amaçla ilk yapacağım şey, boş zamanlı bir sınıf kurardım, üyelerinin her birine geçinecekleri kadar gelir sağlardım, ama yanlız geçinecekleri kadar. Yine, üyelerinin gelirini herhangi bir yoldan arttırmalarını önlerdim. Toplumu, alt tabakanın ve işçi-

lerin, aylak sınıfın varlığından yararlanabilecek kadar boş zamanlı, iyi yaşama koşullarına kavuşmuş olarak örgütlemek, sonraki işi olurdu. Seçkinlere tam bir öğrenimle kültür için gerekli araçları sağlar, geride kalanları da, para gücümün elverdiği ölçüde iyi bir öğrenimden geçirir ve bu öğrenimin mümkün kıldığı şeylerden faydalanmasına çalışırdım. Halkın boş zamanı ve rahatı konusunda iki yola umut bağlardım: Bir kişinin kullanabileceği ve yüz kişinin işini görebilecek bir makina bulmak; sonra da, nüfusun azaltılması. İş gücü tasarrufunda önemli ilerlemeler olmuştur, ama bu yolda kazanılan servetin büyük bölüğü insanlara boş zaman sağlamaya ayrılmış değildir. Bu servet, çokluk, daha aşırı servet birikimine, savaşlara ve silâhlanmaya, golf, otomobil, sinema, köpek yarışı, futbol gibi küçük zevklere, çocuk yetiştirmeye ayrılmıştır. Nüfus artacaktır. Bilim onlara, yaşama düzeylerini alçaltmadan, yüz kişinin yapacağı işi bir kişi ile yapabilen makineyi verdiği zaman, bu yüz kişinin hepsi de kendilerine daha çok zaman ayırmayı başaracaklardır. Yoksa üretim artığını tüketmek için doksan dokuz çocuk yaparlar ve bulundukları yerde, yani bir çalışma barbarlığı içinde, sayar dururlar. Uzmanların ağzından duyduğuma göre (şu uzmanlar da her şeyi söylerler ya), eğer üretim akıllıca örgütlenirse, yer yüzündeki servet dünya nüfusunun yarısıyla üretilebilirmiş. Bu demektir ki, nüfusu yarıya indirmekle, herkes ücretini ya da gelirini iki katına çıkarabilecektir. Benim devletimde zorunlu ihtiyaçlardan arta kalan servet fazlasının yarısı eğlence ve mal mülk gibi mad-

desel rahatlığa, öbür yarısı da, boş zamana ayrılacak. Bir kere, üretim ile boş zamanı mutlu bir dengeye vardıracak ölçüye indirilen nüfus duraklar durumda kalmalıdır. Her yeni buluş, bugün olduğu gibi, çoğalan nüfusun beslenmesi, biraz da, rahatlığın artması için üretimin artması demektir. Buluşlarla birlikte nüfus da arttı mı, hiç kimsenin durumu daha iyi olmayacaktır. Uygarlık da, her halde, eskiden olduğu gibi, uzaklarda kalacaktır.

Ben halkıma, tüm düşünce ve söz özgürlüğü ile kendi yaşamlarında diledikleri deneyleri yapma hakkını verirdim, ama tüm eylem özgürlüğü vermezdim. Bir kafa sorunu olan uygarlığın eylemle bir alıp vereceği yoktur da onun için. Tabii, böyle bir tutum kendilerini sadece eylemle anlatabilen talihsiz barbarlara pek ağır gelecektir. Onlar söylev vermek, komisyonculara katılmak ve bizi istedikleri şeyleri yapmaya zorlamakla değil, kandırmakla yetinmelidirler. Bunların bir bölüğünü polis de yapabilir. Benim devletimde, doğuştan hırsızlar, adam öldürenler, bozguncular, yeni Napoléon'lar tutuklanacaklardır. Sınırsız eylem özgürlüğü uygarlıkla birlikte yürümez. Dünya yüzünde, kendilerine fırsat verilince hayatı katlanılmaz, uygarlığı imkânsız bir duruma getirecek biçimde davranan, her işe burnunu sokan, bağnaz, hırslı, atak ve kalpsiz birtakım insan vardır. Benim devletimde bu gibilere fırsat verilmeyecek. Tolstoy, kimsenin başkasının işine karışmayacak kadar iyi olduğu bir dünya tasarlamış olabilir. İnsanların hırs ve hınçtan, kıskançlık ve tutkulardan arınmış yüreklerin-

de bu duyguları taşısalar bile, hiç bir zaman kötülük yapmaya kalkmıyacakları bir dünya. Daha büyük bir ihtimalle Tolstoy, her zaman en kirli sonuçlara kadar içgüdülerine uyan, karıştırıcı, saldırgan ve kıskanç yabanilerin bulunabileceğine; ötekilerin ise, iyiliklerine leke sürülmediği sürece bu gibi kötüleri önemsemiyeceklerine inanmıştı. Tolstoy, iyiliğin pasif bir boyun eğmeyle ve şefkatle korunabileceğini savunuyor. Evet, korunabilir. Hattâ böylesi bir boyun eğme geniş ölçüde, çoğalır bile, ama o zaman da uygarlık yokolur. İlkel bir kimsenin eziyet ettiği ve kıyasıya çalıştırdığı köle ya ermiş olur, ya vurdumduymaz; ama hiçbir zaman tüm uygar olamaz. Yoksa, en vazgeçilmez boş zamandan, güvenlik ve fırsatlardan yoksun kalır. Bunun için, eylemin denetlenmesi (ki etkin bir polis gücü demektir), bana kalırsa, yalnız meleklerin ya da yabanilerin bulunduğu toplumlardan başka her yerde gereklidir. Yabaniler yola gelmekten o kadar uzaktırlar ki, birbirlerini ne kadar ezerlerse ezsinler, hiç bir şey farketmez.

Şunu üzüntü ile söylemek zorundayım ki, bir polis hiçbir zaman tüm uygar olamaz. Devlet gücünü lerse de, tüm uygar sayılamazlar, ancak şöyle böyle kullananlar, tıpkı para yapanlar gibi, uygarlaşabilir-uygar olmak durumundadırlar. Yalnızca kaba güç kullanmak, başkalarını zorlamak, kişioğluna barbarlık aşılar. Benim devlet görevlilerim, kamu yöneticilerim, polislerim, yargıçlarım ve ben (eğer kabul etmediğim güçlü bir devletin yöneticisi olacaksam), uygarlığın yarı buçuk uygar bekçileri olmakla yetinmeliyiz. İyi

ki dünyada, yalnız yönetmekten değil (herkesin ortaklaşa isteğidir bu), iyi yönetmekten hoşlanan birtakım insanlar var. Bunlar da uygarlığın birer aracıdırlar. Kötü yönetimden çok, iyi yönetimi isterler. Eğer genellikle başarısızlığa uğruyorlarsa, bu, kötülükten yana olmalarının değil, budalalıklarının bir sonucudur. Akla ve öğrenime değer kazandırarak, bu duruma kısmen çare bulmak, uygar seçkinler için imkânsız olmasa gerek. Eğer uygar bir Hintli olsaydım, tasarını bu olurdu. Bir ülkeyi yönetmek gibi kirli bir işi, kendini beğenmiş genç İngilizlere bırakıyorum: Ama bu gençlerin kafalarını, ne yapıp yapıp, aydınlatmayı da elden bırakmıyacağım.

Tüm uygar kişi aslında kendini savunma gücünden yoksundur. Hangi nedenle olursa olsun, soğukkanlılıkla bir darbe vurmaya, ya da istiyerek başkalarını cezalandırmaya duyarlıkları engel olur. Eğer yurttaşları, ya da işbaşındaki her çeşit iktidar onları korumaya ve savunmaya değer bulmazlarsa, varlıklarını sürdüremezler. Çünkü, kendilerini savunmaya koyuldukları an yetkinlerini yitirirler. Hayır, Atinalıların, her an askere çağrılmak durumunda olduklarını unutmuş değilim. Bu, savaş içinde sürekli olarak bozulan Atina kültüründeki başarısızlığın baş nedeniydi. Küçük bir insan topluluğu Aegospotami'de[1] ka-

[1] *Eski Trakya'da bir nehir. Bu nehrin ağzında İ.Ö. 405 yılında Peloponez Savaşlarının en sonuncusu meydana geldi. Bu savaşta Spartalılar Atina donanmasını yok ettiler. (Ç.)*

derin son bir cilvesiyle kurtulmasaydı, bu kültür en azından Sparta kültürünün düzeyine inecekti. Eğer savunma için örgütlenme bir devletin uygarlığını yıkabiliyorsa, çok duygan bir yaratık olan yüksek uygar kişi üzerinde bunun etkisinin ne denli yıkıcı olacağı kolayca anlaşılır. Sokrates iyi bir asker oldu: Sokrates, Sokrates olduğu kadar, bir filozoftu da. Horatius, Philippi'de (Filibe'de) kalkanını fırlatıp attı. Genel askerlik görevinin eski Alman kültürünü yokettiği herkesin bilegeldiği apaçık bir gerçektir. Bana kalırsa Fransız uygarlığı da aynı nedenle önemli kayıplara uğramıştır. Çok iyi yetişmiş ve disiplinli bir askerin tüm uygar bir kişi olamayacağı akla yatkın değil midir? Yalnız süngü eğitimi bile onun nice duygularını körletmeye yeter. Sonra, buyruk almak ve vermek alışkanlığı, onda eleştirici bir gücün gelişmesine pek yer vermez. Bu paragrafı okuyup da hoşlanmayan herhangi bir kimse, aynı zamanda bir eylem adamı olan bir sanatçının adını öne sürüp, karşıma çıkmak istiyebilir şüphesiz. Şimdiye kadar sık sık andığım bir şeyi ona da hatırlatayım: Büyük sanatçıların hepsi, belki çoğu, yüksek ölçüde uygar değildi. Homeros, Dante bunlardandır. Michelangelo da öyle. Daha kaç tane sayayım? Bir de, ömrü eylemle geçen, her ne kadar barbarlığın diri köklerini sökmeyi başaramadıysa da, kendini şaşırtıcı bir ölçüde uygarlaştırabilen ve *Vita dell'Autore* (Yazarın hayatı) adlı eserinde bu gelişmenin meraklı belgesini sunan bir başkasından söz edeyim: «Non mi potendo assolutamente adattare a quella di dipendenze gradate, che si chiama subor-

dinazione; ed è veramente l'anima della disciplina militare:ma non poteva esser l'anima mai d'un futuro poeta tragico[1].» Kavgacı ve trajik ozan Alfieri'nin kişisel deneylerine dayandırdığı düşüncesi bu. Tersinin ispatlanması ise, bundan hoşlanmayanlara düşer.

Ben polis gücüne uygarlığı korumak için ihtiyaç duyarım, yoksa onu zorla benimsetmek için değil. Uygarlık zorla benimsetilemez. Uygarlık insanlara yalnız bazı düşünceleri benimsetmek olsaydı, isteksiz kimselere bile zorla kabul ettirilebilirdi. Ne var ki, uygarlık, bir hayat davranışı, bir düşünce ve duygu tutumudur. Onun için yayılması gerekmektedir. Başkalarını uygarlaştırmayı aklına koyan kimse, benimsenecek hayat yolunun daha iyi bir yol olduğunu kendiliklerinden bulmaları için fırsat vermelidir onlara. Üstün uygarlıklar hemen hemen hep böyle aktarılmıştır başkalarına. Barbar ve yağmacı uluslar, boyunduruk altına almak, ele geçirmek istedikleri barışçı uluslara her bakımdan üstün oldukları sanısıyla hareket etmişlerdir sık sık. Tarih kaç kez kendini tekrarlamıştır.

Graecia capta ferum victorem cepit et artes
intulit agresti Latio...[2]

---

[1] *Boyun eğme denen şu kölelik zinciriyle hiç bir zaman bağdaşamadım; bu gerçek bir askerin disiplin ruhuydu: Ama hiç bir zaman, bir trajik ozanın ruhu olamazdı.*

[2] *Yenilen Yunan, barbar galibi yendi / Götürüp kültür ve sanatı Latium'a. (Oratio)*

Egemen şefler, ilkin, egemenlikleri altında bulunan ulusların, önemsiz günlük olayları büyük zevklere dönüştürmede kendilerinin bilmediği birtakım sırlara sahip olduklarını farkederler. Çok geçmeden, üstün bir kültürün büyüsüne kapılıp etkisinde kalan barbar kıral, önce kendini eğlendirmek, sonra da, akıl danışmak için «aşağı» ırkın kadın ve erkeklerinden yararlanmaya başlar. Kıral yarı uygar oluncaya, kendisiyle birlikte gelen toprak ağalarının en zekileri de kendine ayak uyduruncaya kadar, önemli görevler, şeref ve kazançlar üstün anlayış ve bilgilerinden ötürü buyruk altındakilere verilir. O zaman, daha az zekiler homurdanmaya, baş kaldırmaya ve gerici bir muhalefet kurmaya başlarlar. Bereket, bu sefer, boyunduruk altındakilerin üstün kültürlerinin etkisinde kalan kıral ve ileri gelen adamları, geleneksel ilkelliğin eski savunucularıyla başa çıkacak sayıda kendilerine bağlı adam yetiştirmiş olacaklardır. Ve maya etkisini böyle gösterecektir. Egemen Mogollar, buyrukları altındaki Çinliler ve Perslerce kısmen uygarlaştırılmışlardır. İran'ı, Hindistan'ı ve Mısır'ı egemenlik altına alan Araplar da böyle bir talihe kavuşmuşlardır: Midyalı istilâcılar da Mezopotamya'da uygarlaştılar. Birinci yüzyıl boyunca Roma'da, Romalıların basit yaşayışı *(simplicitas romana)* ile boyunduruk altına aldığı Doğu'nun aşırı incelikleri arasındaki çatışmayı görebiliriz. Orada Cato'lar, Tiberius'lar hiç bir zaman gereğince Ovidius'ların, Julia'ların eserlerinde yer almış değillerdir. Bununla birlikte, ikinci yüzyılda, ürkünç cumhuriyetin koyu barbarlığından kısa zamanda sıyrılma umudunu

besleten ve, her şeyden çok, uygarlığa benziyen bir kıpırdanış görüyoruz. İmparatorluğun bünyesine giren ve sonunda onu dolduran ulusların önderleri (çok zayıf ve geç de olsa) bile Roma'ya bağlı eyaletlerin üstün kültüründen yararlanmak için çaba gösterdiler. Ama başaramadılar bunu. Çünkü, eyaletler uyanmadığı gibi, sayıları da bu iş için yetersizdi. Bu yüzden barbarlar, Charlemagne ile Otto'ların o insanı şaşırtan saraylarının süsleri gibi, yalnız kültürün gösterişli yanlarını elde edebildiler. Bunlar gerçekten uygar olabilir, Avrupa'yı karanlık çağdan kurtarabilirlerdi.

Uygarlığa götüren ortam yerleşse, iyi niyetli bir hükümet boş zamanlı ve kültürlü bir sınıfın devamını ve güzelliğini sağlasa, yaşamda, düşüncede ve sanatta ifade özgürlüğünü tanısa, öğrenimi desteklese ve eylemleri kontrol altına alsa bile, uygarlığın var olabilmesi için gereksinen yine bir şey eksik kalır: Bu uygarlaşma isteğidir. Uygarlaşma isteği, incelmiş, düşünsel bir haz isteminden daha fazla bir şey olmayabilir. Bunu insanın tabitında kökleşmiş ve her zaman canlı kalan bir şey sanmak gerçekle bağdaşmaz. Ama bu isteğin hiç bir zaman var olmadığını sanmak saçmadır. Eğer uygarlaşma isteği hiç var olmamışsa, uygarlık nasıl olmuş da meydana gelmiştir? Bir raslantı mı bu? Kişioğlu ilkel karmaşadan bir raslantı ile mi kurtularak bir çeşit düzenli yaşamaya ulaşmış? Sonra niye kurtulmak istemiş? Eğer sözde-uygar devletler çoksa, eğer yüksek uygarlıklar olagelmişse, o zaman bu oluşumu ve buna ilişkin uzun ve acı çabaları raslantıya bağlamak bir parça gerçeğe aykırı düşmez mi? Öte

yandan, bazı yerlerde uygarlığın hiç ilerlememiş olması, başka yerlerde tekrar batmak üzere burnunu bataktan biraz kaldırabilmesi; yine bir çok yerlerde bir süre yürüdükten sonra devam etme gücünden yoksun kalması; binde bir de olsa, bir toplumu akla yatkın ve ılımlı bir ülkü ile yükseltecek kadar güçlü ve sürekeli bir itme gücü taşıması karşısında, bu uygarlaşma isteğini, insan tabiatında değişmez, tek düzeli ve temelli bir şey sanmak da bir o kadar gerçeklere karşın olur. Sürekli bir ilerlemeye inanmamak için bir çok neden vardır; yine genellikle uygar denilen toplumların uygarlık düzenlerinin, en yüksek düzlemin iyice altında olduğunu kabul etmek için de o kadar sebep var ki! Ama bir toplumun tekrar belli bir kesime varamayacağını, ya da düzlemin üstüne çıkamayacağını sanmak da yersizdir. Şunu güvenle söyleyebiliriz ki, her zaman hazzı arzulayan kişi, bazan akılca arzular; bazan içgüdülerinin ötesinde, daha derin, daha ince zevkleri hayal eder; bazan da bunlara erişir. Tavşanı yakalayıp eve götüren ve pişiren ilkel insanın amacı elbette uygarlık değildi. Yalnız, o tavşanı çiğ yemekten daha derin, ama daha geç tadına varılan bir zevki tasarlamış ve arzulamıştır. Kişi, düşüne düşüne, arzulıya arzulıya uygarlaşır.

Uygarlığa erişme isteği hep vardı, belki de hiç bir zaman var olmaktan geri kalmadı. Ama canlılığı ve etkinliği yer yer ve zaman zaman değişmiştir. Teorik olarak bu istek, kimi filozoflara göre her zaman ve her yerde var olan iyilik isteği ile birlikte yürümüş olmalıdır. Yazık ki, araçlarla amaçları birbirinden a-

yırmak çok güç olduğundan, pratik ahlâkçılar her zaman iyiliğin dolaylı ve modası geçmiş araçlarıyla iyiliğin kendisini birbirine karıştırmışlardır. Böylece iyilik isteği, uygarlaşma isteğine her zaman, yalnız yardımcı olmamakla kalmamış, kimi zaman da, düpedüz karşı çıkmıştır ona. Erdemli istek, gücünü, çokluk uzak birtakım araçlar üzerinde toplar; o zaman da, olan ve olacak olanla savaşır. Bir toplum tarihinin herhangi bir döneminde bir hükümet biçimi, bir din, bir töre iyiliğe ve uygarlığa ulaşmak için bir ortam olabilir; ama amacı gerçekleştirdikten sonra bir köstek olmaya başlar. Buna rağmen, iyi niyetli kişiler bunları yaşatmaya çalışırlar yine de. Kütle bağnazlığını yoketmede bir araç olan Protestanlık Reformu hiç şüphesiz Kuzey Avrupa'da iyiliğe kavuşma aracı olmuştur; ama en yüksek noktasına vardıktan sonra, yeni birtakım dinsel ve ahlâksal akımlar üzerine eğilen Püritenliğe dönüşmüş; İngiltere'deyse uygarlaşma isteğini ezme ve söndürmede belki her şeyden daha etkin olmuştur. Bütün iyi niyetlerine karşın, Püritenler iyiliğin düşmanıdırlar. Çünkü, gerek kendilerinin, gerek başkalarının, aklın gösterdiği iyi yollardan yararlanmalarını fazlasıyla güçleştirmişlerdir. Bunlar, bir zamanlar iyiliğe varmak için birer araç olan şeylere, amaç imişler gibi önem verirler ve, çokluk, daha umutlu araçların zararına, bu modası geçmiş araçlar üzerinde direnirler. İnsan bir değer duygusu edininceye ve düşünsel saplantılardan arınmış bir havaya girinceye kadar, araçları amaçlardan, dolaysız araçları dolaylı ve uzak olanlarından ayırd etmeği beklemez. Dolaylı araçlar

çağdan çağa, ülkeden ülkeye değişir; değerleri hem sınırlı hem de geçicidir, uygulanmaları ise bölgeseldir. İyi niyetli kişiler bu gerçeği kavrayıncaya kadar, mânevi güçlerinin büyük bir bölüğünü, kendi amaçlarına karşı olan araçların geliştirilmesine yöneltmelidirler. Onların iyilik isteği, uygarlık demek olan şu dolaysız araçlara karşın olacaktır.

İngiltere'de, bence iyiliğe zararlı olan bol bol mânevi güç var. Ama bir uygarlık isteği var mı? Hazır gelirin büyük bölüğü, aylaklara gidiyor. Ama bu gelir kötü harcanıyor ve aylaklar öğrenimsiz kalıyorlar. Bunnu için çağdaş İngiltere'de büyük çoğunluğunun uygar olduğundan şüphe ettiğim aylaklar gurubu, pasif bir kültürü uygarlaştırıcı bir güce çevirebilen bir çekirdek kuramıyacak kadar küçüktür...

Bir uygarlık isteği Seylan'ın Veddha'ları ve Altın Sahil'in Megé'leri arasında bir gün uyanabilir, ama Borsa'da ve Ticaret Birliği Kongresinde bunun esintisine bile raslanmaz.

(Çeviren Halit Çakır)

İ Ç İ N D E K İ L E R

I. G İ R İ Ş 5

II. UYGARLIK NE DEĞİLDİR 18

III. EŞSİZ ÖRNEKLER 31

IV DEĞER DUYGUSU 52

V. TAHTINDAN İNDİRİLEN AKIL 100

VI. UYGARLIK VE YAYICILARI 128

VII. UYGARLIK NASIL KURULUR 152

ÇAN YAYINLARI

38

UYGARLIK

Clive Bell

ÇAN YAYINLARI

1. **KAÇKINLAR:** F. Edgü. 250 k
2. **DENEMELER ve BİR ALMAN DOSTA MEKTUPLAR** A. Camus. S.E. - V.G. 5 Lira
3. **DURUŞMA:** Franz Kafka Ç.: S. Eyuboğlu. 5 lira.
4. **DÖRTLÜKLER:** Ö. Hayyam Ç.: S. Eyuboğlu. 5 lira.
5. **BOZGUN:** F. Edgü. 3 lira.
6. **ÇAĞIMIZIN GERÇEKLERİ:** Sartre. S. E. — V. G. 5 lira.
7. **KUYULARDA:** M. Buyrukçu. 3 lira.
8. **ÖZGÜRLÜK VE KÜLTÜR:** J. Dewey Ç.: V. Günyol. 5 lira.
9. **DÜNYAMIZIN SORUNLARI:** Russel. S. E. — V. G. 5 lira.
10. **TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI:** Halide Edib 10 lira.
11. **TİYATRO İÇİN K. ARAÇ:** Brecht. Teo-C. Ç. 250 kuruş.
12. **MACBETH:** W. Shakespeare S. Eyuboğlu (Tükenmiştir.)
13. **ÇAĞDAŞ POLİTİKA SORUNLARI:** S. E.-V. G. 4 lira.
14. **BAŞKASININ KELLESİ:** M. Aymé. S. E. — V. G. 4 lira.
15. **SIĞIRTMAÇ TÜRKÜLERİ:** Vergilius. İ. Z. Eyuboğlu 250 kuruş.
16. **MAVİ YOLCULUK:** Azra Erhat. 4 lira.
17. **LÂTİN OZANLARINDAN ÇEVİRİLER:** O. Rıfat. 3 lira.
18. **ŞİİRLER:** Jacques Prévert. Ç.: S. Eyuboğlu 4 lira.
19. **BİLİM AHLÂKI:** A. Bayet Ç.: V. Günyol. 5 lira.
20. **İKİLİK:** O. Rıfat. 4 lira.
21. **GODOT'YU BEKLERKEN:** S. Beckett. F. Edgü. 4 lira.
22. **HAKSIZ YÖNETİME KARŞI** Thoreau. Ç.: V. Günyol. 3 lira.
23. **FİLOZOFÇA DÜŞÜNCELER:** Diderot. İ. Öztürk. 3 lira.
24. **DENEMELER ELEŞTİRİLER** O. Burian. 4 lira.
25. **UTOPİA:** Thomas More. Ç.: S. E. M. U. V. G. 5 lira.
26. **DEVRİM YAZILARI:** Babeuf Ç.: S. E. — V. G. 4 lira.
27. **ŞİİRLE FRANSIZCA:** S. Eyuboğlu. Fiyatı: 5 lira.
28. **YUNAN ANTOLOGYASI :** Oktay Rıfat. F. 3 lira.
29. **GELİŞEN KOMEDYA :** Melih Cevdet Anday, 4 lira.
30. **TURAN YOLU:** A. Malraux. S. Eyuboğlu F. 3 lira.
31. **GÜNEŞ ÜLKESİ :** Campanella H.K. - V.G., 5 lira.
32. **İNSAN VE İNSANLAR :** Vercors, S.E.-A.E.-V.G. 4 lira.
33. **MACBETH** (Bir İnceleme) : Minâ Urgan, 4 lira.
34. **BUGÜNÜN DÜNYASINDA FELSEFE:** J. Wahl F.E. 3 l.
35. **DÜNYAMIZA BAKIŞ : A.** Einstein. F. 5 lira.
36. **TOPLUM SÖZLEŞMESİ :** Rousseau, V. G. 6 lira.
37. **ÇİN'DEN PERU'YA** : Cevat Çapan 4 lira.
38. **UYGARLIK** : Clive Bell Urgan, Günyol, Anday, Yavuz, Çakır. 6 lira.

Ödemeli olarak YENİ UFUKLAR, P. K. 1034 Galata — İstanbul adresinden isteyiniz. 20 Liradan yukarı siparişlerde % 20 indirim yapılır. Posta ücreti yarı yarıya paylaşılır

Fiyatı 6 lira